

PAGALBOS TEIKIMO SEKSUALINĮ SMURTA PATYRUSIEMS ASMENIMS AR SEKSUALINIO SMURTO PAVOJŲ PATIRIANTIEMS ASMENIMS

METODIKA

Lietuvos Respublikos
socialinės apsaugos
ir darbo ministerija

Ribologija

PAGALBOS TEIKIMO SEKSUALINĮ SMURTĄ PATYRUSIEMS ASMENIMS AR SEKSUALINIO SMURTO PAVOJŲ PATIRIANTIEMS ASMENIMS METODIKA parengta siekiant užtikrinti institucijų ir specialistų, dirbančių su seksualinį smurtą patyrusiais ar seksualinio smurto pavojų patiriančiais asmenimis, metodinį palaikymą, organizuojant specialistų kompetencijų tobulinimą, suteikiant jiems žinių ir įrankių konsultuoti seksualinę prievartą patyrusius ar seksualinio smurto pavojų patiriančius asmenis, organizuojant prevenciją bei vykdant tarpinstitucinį bendradarbiavimą. Metodika parengta išanalizavus specialistų poreikius bei kitų šalių gerąją praktiką.

Finansavimas

Projektas finansuojamas Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos.

Autoriai

J. Cinskienė, J. Gaputienė, E. Kazancevė, J. Pečiūrienė, Dr. D. Puidokienė, J. Šeduikienė, V. Žukauskaitė

Stebėsenos komitetas

Dr. Algimantas Čepas
Doc. med. m. dr. Kristina Jarienė
Sandra Čergelytė

Projekto „Seksualinis smurtas: nuo metodinio palaikymo iki prevencijos organizavimo“ vadovaujantis partneris

Klaipėdos socialinės ir psichologinės pagalbos centras (KSPPC)

Smilčių g. 6, 92277 Klaipėda
Administracija: +370 607 81688
El. paštas: info@ksppc.lt
Tinklaviatė: www.ksppc.lt
<https://www.facebook.com/nedelsk>
Pagalba asmenims, nukentėjusiems nuo smurto artimoje aplinkoje – 8 700 55516, I–V

© Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Klaipėdos socialinės ir psichologinės pagalbos centras. Moterų informacijos centras. Moterų teisių asociacija. Ribologija. Visos teisės saugomos. Jokia šio leidinio dalis negali būti dauginama arba perduodama bet kokiomis priemonėmis, elektroninėmis ar mechaninėmis, įskaitant kopijavimą, įrašymą ar naudojant bet kokią kitą informacijos saugojimo ar paieškos sistemą, be leidėjo sutikimo, išskyrus trumpas citatas, naudojamas kritinei apžvalgai. Leidinys atspindi autorių požiūrį ir Socialinės apsaugos ir darbo ministerija nėra laikoma atsakinga už bet kokią jame pateikiamą informaciją.

Partneriai

Moterų informacijos centras (MIC)

Žirmūnų g. 139 – 603, 09120 Vilnius
Administracija: +370 5 262 9003
El. paštas: mic@lygus.lt
Tinklaviatė: www.lygus.lt

Moterų teisių asociacija (MOTA)

Gedimino g. 47-105, 44242 Kaunas
Administracija: +370 674 07677
El. paštas: info@mota.lt
Tinklaviatė: <https://www.facebook.com/Moter%C5%B3-teisi%C5%B3-asociacija-106564302723558/>

Ribologija

Žirmūnų g. 5 – 29, 09101 Vilnius
Administracija: +370 692 99570
El. paštas: info@ribologija.lt
Tinklaviatė: <https://ribologija.lt/>

Redagavo: Milda Grabytė

Maketas ir grafinis dizainas: UAB „Printėja“, Kaišiadorys

TURINYS

VARTOJAMOS SĄVOKOS	5
SANTRUMPOS	7
ĮVADAS.....	8
1. SEKSUALINIS SMURTAS: RŪŠYS, PAPLITIMAS, PASEKMĖS.....	11
1.1. SEKSUALINIO SMURTO RŪŠYS	11
1.2. STATISTINIAI IR TYRIMŲ DUOMENYS.....	13
1.3. VAIKYSTĖJE PATIRTAS SMURTAS.....	14
1.4. SEKSUALINIO SMURTO PASEKMĖS	14
1.4.1. Psichosocialinės pasekmės	14
1.4.2. Medicininės pasekmės	16
2. SEKSUALINIO SMURTO IDENTIFIKAVIMAS.....	17
2.1. SEKSUALINIO SMURTO ATPAŽINIMO REIKŠMINGUMAS.....	17
2.2. KAS YRA SUTIKIMAS?.....	17
2.3. SEKSUALINIO SMURTO PASIREIŠKIMO BŪDAI	19
2.4. POŽYMIAI, PADEDANTYS ATPAŽINTI SEKSUALINĮ SMURTĄ.....	19
2.5. IŠPRIEVARTAVIMO TRAUMOS SINDROMO POŽYMIAI	21
2.6. SEKSUALINIS SMURTAS PRIEŠ VAIKUS	25
3. RIZIKOS VEIKSNIAI.....	27
3.1. VEIKSNIAI, SUSIJĘ SU PADIDĖJUSIA SEKSUALINIO SMURTO RIZIKA VAIKYSTĖJE	30
4. TEISINIAI INSTRUMENTAI	31
4.1. TARPTAUTINIAI TEISINIAI INSTRUMENTAI	31
4.1.1. Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims (CEDAW)	31
4.1.2. Konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo	31
4.1.3. Europos žmogaus teisių konvencija	31
4.1.4. Europos Tarybos konvencija dėl vaikų apsaugos nuo seksualinio išnaudojimo ir seksualinės prievartos prieš juos.....	32
4.1.5. Europos Sąjungos direktyvos.....	32
4.2. LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISĖS AKTAI	33
4.2.1. Baudžiamasis kodeksas	33
4.2.2. Kiti svarbūs įstatymai ir teisės aktai.....	36
5. PAGALBA: DARBAS SU SEKSUALINĮ SMURTĄ PATYRUSIU ASMENIU	39
5.1. NACIONALINIS INFORMACIJOS APIE SEKSUALINĮ SMURTĄ CENTRAS.....	39
5.2. TEISĖSAUGOS IR TEISĖTVARKOS INSTITUCIJŲ SPECIALISTAI	40
5.2.1 Policija	40
5.2.2. Prokuratūra.....	40
5.2.3. Teismai.....	41
5.2.4. Advokatūra	41
5.3. SPECIALIZUOTOS KOMPLEKSNĖS PAGALBOS CENTRO SPECIALISTAI.....	42
5.4. SVEIKATOS PRIEŽIŪROS PASLAUGAS TEIKIANTYS SPECIALISTAI	48
5.4.1. Seksualinį smurtą patyrusio asmens teisės	48

5.4.2. Asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo seksualinį smurtą patyrusiems moteriškosios lyties asmenims reikalavimų tvarkos aprašas	49
5.4.3. Kaip kalbėti su seksualinį smurtą patyrusiu asmeniu	50
5.5. PAGALBĄ NUKENTĖJUSIEMS NUO NUSIKALSTAMOS VEIKOS TEIKIANČIŲ INSTITUCIJŲ SPECIALISTAI	50
5.6. KITI PAGALBĄ NUO SEKSUALINIO SMURTO NUKENTĖJUSIEMS AR PAVOJŲ PATIRIANTIEMS ASMENIMS TEIKIANTYS SPECIALISTAI.....	53
6. PREVENCIJA	55
6.1. ŠVIETIMO SRITIS	56
6.2. TEISINĖ SRITIS.....	57
6.3. SOCIALINĖ SRITIS	58
6.4. PREVENCIJOS VYKDYMO STEBĖSENA, TYRIMAI, ANALIZĖ BEI ĮVERTINIMAS	59
7. TARPINSTITUCINIS BENDRADARBIAVIMAS	60
7.1. TARPINSTITUCINIS BENDRADARBIAVIMAS	60
7.2. INSTITUCIJŲ SUSITARIMAS DĖL BENDRADARBIAVIMO.....	62
8. PRIEDAI	64
1 PRIEDAS. GYNYBOS MECHANIZMAI	64
2 PRIEDAS. KOMPLEKSINIS POTRAUMINIO STRESO SUTRIKIMAS (KPSS)	75
3 PRIEDAS. TEISINIAI INSTRUMENTAI	77

VARTOJAMOS SĄVOKOS

Artima aplinka – aplinka, kurią sudaro asmenys, siejami arba praeityje sieti santuokiniais, partnerystės, svainystės, giminytės ar kitais artimais ryšiais, taip pat asmenys, kartu gyvenantys ir tvarkantys bendrą ūkį¹.

Ekspertinė įstaiga – įstaiga arba įmonė, turinti teisę atlikti ekspertizes ir (arba) objektų tyrimus, teikti specialisto išvadą².

Mažametis – jaunesnis nei keturiolikos metų amžiaus asmuo³.

Neartima aplinka – aplinka, kurią sudaro asmenys, nesiejami santuokiniais, partnerystės, svainystės, giminytės ar kitais artimais ryšiais, taip pat asmenys, kartu negyvenantys ir (arba) nevedantys bendro ūkio.

Nevyriausybinių organizacija – nuo valstybės ar savivaldybių institucijų ir įstaigų valdymo nepriklausomas savanoriškumo pagrindais įsteigtas visuomenės ar jos grupės naudai veikiantis viešasis juridinis asmuo, kurio tikslas nėra siekti politinės valdžios arba įgyvendinti vien tik religinius tikslus⁴.

Pagalba smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančiam asmeniui ar smurtą artimoje aplinkoje patyrusiam asmeniui – informacija, konsultacijos ir (arba) paslaugos, teikiamos smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančiam asmeniui ar smurtą artimoje aplinkoje patyrusiam asmeniui, atsižvelgiant į smurto artimoje aplinkoje pobūdį, dėl šio smurto atsiradusius jo poreikius, taip pat ir individualius poreikius⁵.

Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims tarnyba (toliau – pagalbos tarnyba, PT) – juridinis asmuo, pagal šį įstatymą Lietuvos Respublikoje organizuojantis ir teikiantis akredituotą pagalbą nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims⁶. Akredituotų pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims tarnybų sąrašas⁷.

Prievarta – asmenis ar jų nuosavybę žalojančios jėgos naudojimas. Prievarta gali būti atvira fizinė, užslėpta, psichinė arba institucinė⁸.

Seksualinis smurtas – tai plati veiksmų kategorija, kai asmuo nepageidaujama ar žalingais seksualiniais veiksmais demonstruoja savo galią ir kontrolę prieš kitą asmenį. Tai apima seksualinį užpuolimą,

1 Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo Nr. XI-1425 pakeitimo įstatymas, 2022 m. kovo 15 d. Nr. XIV-934, Vilnius. Galiojanti suvestinė redakcija: 2023-07-01. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/d8457e12a5fb11ecaf79c2120caf5094>.

2 Jarienė, K., Nadišauskienė, R. J. (2019). *Seksualinis smurtas: Profesionalaus elgesio taktika* (p. 9). Vilnius: „Vita Litera“.

3 Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, XVIII SKYRIUS: NUSIKALTIMAI ŽMOGAUS SVEIKATAI, 141 straipsnis. Sąvokų išaiškinimas, 51 p. Straipsnio pakeitimai: Nr. XIV-1925, 2023-04-27, paskelbta TAR 2023-05-04, i. k. 2023-08475. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111555>.

4 Lietuvos Respublikos Nevyriausybinių organizacijų plėtros įstatymas, 2013 m. gruodžio 19 d. Nr. XII-717. Suvestinė redakcija nuo 2022-05-01. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.463439/asr>

5 Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas. 2 straipsnis. 2011 m. gegužės 26 d. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.400334/asr>

6 Lietuvos Respublikos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas, 2021 m. sausio 14 d. Nr. XIV-169, Vilnius. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/ce7d8910571711eba1f8b445a2cb2bc7>.

7 Akredituotų pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims tarnybų sąrašą galima rasti <https://sppd.lrv.lt/lt/naujienos/istaigu-kurioms-suteikta-teise-teikti-akredituota-pagalba-nuo-nusikalstamos-veikos-nukentėjusiems-asmenims-sarasas/>

8 *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/prievarta/>

seksualinę prievartą, išprievartavimą, seksualinį išnaudojimą, seksualinį priekabiavimą, persekiojimą⁹.

Smurtą artimoje aplinkoje patyręs asmuo – asmuo, prieš kurį panaudotas smurtas artimoje aplinkoje, taip pat vaikas, tapęs smurto artimoje aplinkoje liudininku, ir (arba) vaikas, gyvenantis artimoje aplinkoje, kurioje buvo smurtauta¹⁰.

Smurtas – sąmoningas agresyvus elgesys kito žmogaus atžvilgiu siekiant jį sužeisti ar įžeisti¹¹.

Smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriantis asmuo – asmuo, prieš kurį, pagrįstai įtariama, gali būti panaudotas smurtas artimoje aplinkoje¹².

Specialios žinios – tai procesinis pažinimo metodas, kurio turinį sudaro aukštesnis nei vidutinis žmogaus veikloje naudojamas žinių lygis, reikalingas informacijai, siejamai su byla, atskleisti ir suvokti, ir procesinė realizavimo forma, atitinkanti eksperto ar specialisto kompetenciją¹³.

Specializuota kompleksinė pagalba seksualinę prievartą patyrusiems asmenims – specializuotos pagalbos centrų teikiama kompleksinė pagalba seksualinės prievartos atvejais, padedanti įveikti asmens kritinę būklę ar seksualinės prievartos traumą; specializuota psichologinė, teisinė ar kita pagalba.

Specializuotos kompleksinės pagalbos centras – Lietuvos Respublikoje ar kitoje Europos Sąjungos valstybėje narėje arba kitoje Europos ekonominės erdvės valstybėje įsisteigęs viešasis juridinis asmuo ar jo padalinys, kuriam šio įstatymo 16 straipsnyje nustatyta tvarka suteikta teisė teikti specializuotą kompleksinę pagalbą smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriantiems asmenims ar smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims¹⁴. Akredituotų Specializuotos kompleksinės pagalbos centrų sąrašas¹⁵.

Socialinės paslaugos – socialinėmis paslaugomis siekiama socialinių problemų ir (arba) socialinės rizikos asmeniui (šeimai) ir (arba) bendruomenei atsiradimo prevencijos ir (arba) suteikiama pagalba asmeniui (šeimai), dėl amžiaus, neįgalumo¹⁶, socialinės rizikos, socialinių problemų iš dalies ar visiškai neturinčiam (neturinčiam) gebėjimų (jų neturėjusiam arba jų turėjusiam, bet praradusiam) ar galimybių savarankiškai rūpintis asmeniniu (šeimos) gyvenimu ir dalyvauti visuomenės gyvenime¹⁷.

Sveikatos priežiūros paslaugos – tai paslaugos (įskaitant tyrimus ir su asmeniu tiesiogiai susijusius patarimus), kurių pagalba stengiamasi išgydyti, apsaugoti nuo susirgimo arba įvertinti sveikatos būklę.

9 Michigan Coalition to End Domestic and Sexual Violence. (2012). *A Handbook for Survivors of Sexual Assault*. Campbell, R. *Neurobiology of Sexual Assault*. (2012 m. gruodžio 1)). Prieiga per internetą: <https://nij.ojp.gov/media/video/24056>
Neurobiology of Sexual Assault: Supportive Conversations with Victims by Jim Hopper.
Prieiga per internetą: jimhopper.com/pdf/handout_for_victim_advocates.pdf
<https://centerforsurvivors.msu.edu/education-resources/sexual-violence-educational-information/sexual-violence-definitions.html>

10 Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas (2011 m. gegužės 26 d. Nr. XI-1425, Vilnius). Galiojanti suvestinė redakcija nuo 2023-07-01. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.400334/asr>.

11 *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/smurtas/>.

12 Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas (2011 m. gegužės 26 d. Nr. XI-1425, Vilnius). Galiojanti suvestinė redakcija nuo 2023-07-01. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.400334/asr>.

13 Stungys, K. 2004. Specialių žinių samprata ir panaudojimo ypatumai. *Jurisprudencija*, 2004, t. 52(44); 81–91.

14 Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas (2011 m. gegužės 26 d. Nr. XI-1425, Vilnius). Galiojanti suvestinė redakcija nuo 2023-07-01. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.400334/asr>.

15 Specializuotos kompleksinės pagalbos centrų akreditacija. Akredituotų Specializuotos kompleksinės pagalbos centrų sąrašą galima rasti <https://sppd.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/akreditacija/specializuotos-kompleksines-pagalbos-centru-akreditacija/>

16 Asmenys, turintys negalią. Negaliai jautrios kalbos gairės. Prieiga per internetą: <https://www.lnf.lt/wp-content/uploads/2023/04/negaliai-jautrii%CC%A8trauki-kalbakoreguotas-2023-04-24.pdf>

17 *Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija*. Socialines paslaugas, jų turinį pagal socialinių paslaugų rūšis ir socialinių paslaugų įstaigų tipus apibrėžia socialinių paslaugų katalogas, patvirtintas Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. balandžio 5 d. įsakymu Nr. A1-93 „Dėl Socialinių paslaugų katalogo patvirtinimo“. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/socialines-paslaugos-ir-socialinis-darbas/kas-yra-socialines-paslaugos?lang=lt>

Šias paslaugas teikia sveikatos priežiūros įstaigos, atsakingos už būtinąją medicinos pagalbą ir teikiančios planines sveikatos priežiūros paslaugas¹⁸.

Vaikas – žmogus iki 18 metų, išskyrus atvejus, kai Lietuvos Respublikos įstatymuose nustatyta kitaip. Jeigu asmens amžius yra nežinomas ir yra prielaidų manyti, kad jis yra nepilnametis, toks asmuo laikomas vaiku, iki bus nustatyta priešingai¹⁹.

SANTRUMPOS

ANSAAĮ – Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas

BK – Baudžiamasis kodeksas

BPC – Bendrasis pagalbos centras

CEDAW – Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų moterų diskriminacijos panaikinimo moterims (angl. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women)

EP – Europos Parlamentas

ES – Europos Sąjunga

GM – Gynybos mechanizmai

KPTSS – Kompleksinis potrauminio streso sutrikimas

LMTJA – Lietuvos moterų teisių įtvirtinimo asociacija

NISSC – Nacionalinis informacijos apie seksualinį smurtą centras

PTSS – Potrauminio streso sutrikimas

PŽTA – Pagrindinių žmogaus teisių agentūra

SADM – Socialinės apsaugos ir darbo ministerija

SKP – Specializuota kompleksinė pagalba

SKPC – Specializuotos kompleksinės pagalbos centras

TLK – Tarptautinė ligų klasifikacija

ŽTSI – Žmogaus teisių stebėjimo institutas

VGTPĮ – Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas

VTAĮT – Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba

18 *Seksualinis smurtas: profesionalaus elgesio taktika*. 2019. Vadovėlis. Sudarytojai K. Jarienė, R. J. Nadišauskienė. LSMU. UAB „Vita Litera“, Vilnius, p. 11.

19 Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, 1996 m. kovo 14 d. Nr. I-1234, Vilnius. Suvestinė redakcija nuo 2023-07-01 iki 2023-12-31. I SKYRIUS, BENDROSIOS NUOSTATOS, 2 straipsnis. Pagrindinės šio įstatymo sąvokos. Straipsnio dalies numeracijos pakeitimas: Nr. XIII-2035, 2019-04-11, paskelbta TAR 2019-04-19, i. k. 2019-06546. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.26397/asr>.

IVADAS

Smurtas sukelia didelę žalą jį patiriančiam asmeniui, ir daugelyje baudžiamosios teisės sistemų už jį skiriamos griežtesnės bausmės nei už kitiems objektams (tokiems kaip turtas ar reputacija) padarytą žalą. Tačiau pridėjus prie smurto žodį „seksualinis“, ši problema įgyja kur kas sudėtingesnį atspalvį, kuris komplikuoja atsaką į tai, kas kitais atvejais būtų vienareikšmiškai laikoma neteisybe ar skriauda (išskyrus savigyną, kuri gali padaryti sudėtingesnį smurtinių susidūrimų sprendimą). Papildžius smurto sąvoką žodžiu „seksualinis“, iškyla klausimų apie sutikimą, norą, tapatybę, kurie yra susiję su lytimi ir seksualumu. Tampa akivaizdu, kad yra svarbu rimtai vertinti asmens seksualinės prievartos patirtį, traumos pasekmes bei užtikrinti saugumą. Diskusijos apie seksualinį smurtą suteikia galimybę nukentėjusiems jaustis palaikytiems ir suprastiems, o tai padeda sumažinti jų izoliaciją, pergyventi traumą ir skatina ieškoti pagalbos.

Kalbėti apie seksualinį smurtą svarbu ir dėl to, kad taip yra skatinamas visuomenės sąmoningumas. Tai padeda žmonėms suprasti, kad seksualinis smurtas yra rimtas socialinis ir fizinės bei psichinės sveikatos klausimas, kurį būtina spręsti. Be to, kalbėjimas apie seksualinį smurtą gali prisidėti prie prevencinių veiklų. Sąmoninga ir informuota visuomenė yra pasirengusi ieškoti priemonių užkirsti kelią seksualiniam smurtui.

Seksualinį smurtą patiria ir moterys, ir vyrai. Smurto prieš moteris problema Lietuvoje pradėta kelti palyginti neseniai, tik atkūrus nepriklausomybę. Pirmieji tyrimai buvo atlikti XX-o amžiaus paskutiniajame dešimtmetyje, visuomenė problemos mastą suvokė dar vėliau, ir tik 2011 m. buvo priimtas Lietuvos Respublikos Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas (XI-1425) (toliau – ANSAAJ)²⁰, nuo kurio prasidėjo sisteminė valstybės pagalba nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėjusiems asmenims. Tik pastaraisiais metais pradėta kalbėti apie smurto problemą specifinėse grupėse, pvz., asmenis, turinčius negalią ar patyrusius seksualinę prievartą artimoje aplinkoje²¹. Taip pat pastebėta, kad tiek tyrimuose, tiek kovos su smurtu praktikoje dominuoja viena smurto rūšis – fizinis smurtas, o seksualinis smurtas dažnai yra neatpažįstamas, neįvardijamas arba nutylimas, taip pat ir negalią turinčių, LGBT ar kitų asmenų atžvilgiu.

2021 m. sausio 14 d. Lietuvos Respublikos Seime priimtas Lietuvos Respublikos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas (Nr. XIV-169)²², kuriuo reglamentuojamas pagalbos teikimas nukentėjusiems asmenims ir kuriuo nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai, nuostatos bei sudarytos prielaidos sukurti aiškiai ir sklandžiai veikiančią pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims sistemą šalyje. Įstatymo paskirtis – užtikrinti laiku suteikiamą, kokybišką, prieinamą ir efektyvią pagalbą asmenims, nukentėjusiems nuo nusikalstamų veikų, įskaitant ir seksualinę prievartą. Įstatymas įsigaliojo 2021 rugsėjo 1 d., ir šiuo metu yra akredituotos 26 pagalbos tarnybos. Vis dėlto įstatymo įgyvendinimas nėra sklandus – visuomenė mažai žino apie pagalbos tarnybas, pirmojo kontakto institucijos vangiai siunčia nukentėjusius asmenis pas pagalbos teikėjus, ir kyla daugybė kitų nesklaidumų, susijusių su šio įstatymo sėkmingu įgyvendinimu.

20 Lietuvos Respublikos Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas, 2011 m. gegužės 26 d. Nr. XI-1425. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.400334?fwid=-5hqyme1xi>

21 D. Puidokienė, G. Purvaneckienė, V. Sakalaušienė, R. Grigalienė, J. Cinskienė, N. Meilutienė, R. Grigalienė, S. Jasudienė, J. Šeduikienė. 2023. Pagalbos moterims, patiriančioms seksualinę prievartą artimoje aplinkoje, bei moterims, turinčioms fizinę negalią ir patiriančioms smurtą artimoje aplinkoje, prieinamumo situacijos analizė bei problemų identifikavimas. Projektas #StabdykDabar!: pagalba nukentėjusiems nuo smurto lyties pagrindu. Prieiga per internetą: <https://www.specializuotospagalboscentras.lt/naujienos/>.

22 Lietuvos Respublikos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas, 2021 m. sausio 14 d. Nr. XIV-169. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/ce7d8910571711eba1f8b445a2cb2bc7>.

2018 m. ŽTSI atliktas tyrimas²³ rodo, kad Lietuvoje seksualinis smurtas yra vienas mažiausiai atpažįstamų smurto prieš moteris artimoje aplinkoje formų tiek plačiojoje visuomenėje, tiek ir tarp pačių moterų, patiriančių tokią smurtą.

2021 m. agentūros „Spinter tyrimai“ atlikto tyrimo²⁴ rezultatai rodo, kad žmonės slepia patirtą lytinę prievartą. Šio tyrimo duomenys atskleidžia, kad 32 proc. gyventojų asmeniškai pažįsta moterų, kurios yra patyrusios seksualinę prievartą (8 proc. pažįsta daugiau nei vieną, o 24 proc. – bent vieną tokią moterį).

Mokslininkai, tyrinėjantys baudžiamąją teisinę apsaugą patiriant smurtą artimoje aplinkoje²⁵, teigia, kad seksualinis smurtas yra ypač latentiškas, o tai lemia daugybę priežasčių: itin privatus seksualinių santykių pobūdis, stereotipinis požiūris į lyčių vaidmenis, netinkama baudžiamosios justicijos reakcija²⁶. Pasak mokslininkų, nagrinėjusių smurtą lyties pagrindu 2012 m., seksualinis smurtas artimoje aplinkoje yra kompleksinis, daugiadimensinis, daugialypis, susijęs ir su kitomis smurto formomis, pasireiškiantis skirtingo pobūdžio veiksmais, pvz. seksualiniu priekabiavimu, persekiojimu, fiziniu smurtu arba įvairiomis šių formų kombinacijomis²⁷. Garcia-Moreno, Guedes, Knerr 2012 m. atlikto tyrimo duomenimis, fizinis ir seksualinis smurtas siejasi su aukšto lygio kontroliuojančiu elgesiu²⁸. Dėl tokios smurto specifikos literatūroje vartojamas koviktimizacijos terminas, reiškiantis fizinio ir seksualinio smurto patyrimą tuo pačiu laikotarpiu²⁹. Pasak R. Jakštienės (2019), mokslinės studijos patvirtina ir lyties aspekto svarbą smurtinio elgesio pobūdžiui: paprastai moterų smurtas pasireiškia vien žodine forma, moterims nebūdingas seksualinis smurtavimas, prievartinis kontroliavimas, jų agresija dažniau nukreipiama į savo, o ne į partnerių turtą³⁰.

ES Pagrindinių žmogaus teisių agentūros 2012 m. atlikto tyrimo apie smurtą prieš moteris rezultatai parodė, kad viena iš trijų (33 proc.) moterų nuo 15 metų amžiaus yra patyrusi fizinį ir (arba) seksualinį smurtą, apie 8 proc. moterų fizinį ir (arba) seksualinį smurtą patyrė per 12 mėnesių iki apklausos pokalbio, o tai sudaro apie 3,7 mln. ES moterų. Viena iš dešimties moterų nuo 15 metų yra patyrusi kokios nors formos seksualinį smurtą, o viena iš dvidešimties moterų nuo 15 metų buvo išžaginta. Iš apklausoje dalyvavusių moterų, kurios teigia nuo 15 metų amžiaus patyrusios ne partnerio seksualinį smurtą, beveik viena iš dešimties nurodo, kad incidente dalyvavo daugiau nei vienas smurtautojas. Iš visų partnerių turinčių ar turėjusių moterų 22 proc. nuo 15 metų yra patyrusios partnerio fizinį ir (arba) seksualinį smurtą. Lietuvoje dabartinio arba buvusio partnerio arba bet kurio kito asmens fizinį ir (arba) seksualinį smurtą nuo 15 metų amžiaus patyrė 31 proc. moterų. Daugiausia jų (24 proc.) nukentėjo nuo buvusio arba dabartinio partnerio. Akivaizdu, jog būtina didesnė specialistų parama nuo seksualinio smurto nukentėjusiems asmenims, kurie gali būti patyrę daugiau nei vieno smurtautojo prievartą.

23 Grigaitė, U., Karalius, M., Jankauskaitė, M. 2019. Tarp asmeninių patirčių ir socialinių „normų“, tarp atpažinimo ir susitaikymo – ekonominis ir seksualinis partnerių smurtas prieš moteris Lietuvoje (Between experience and social ‘norms’, identification and compliance: economic and sexual intimate partner violence against women in Lithuania). Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Journal of Gender-Based Violence, Vol. 3, No 3.

24 Sociologinio tyrimo „Moterų ir vyrų padėties skirtumai Lietuvoje“ ataskaita: SPINTER tyrimai, 2021. Prieiga per internetą: [https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/Projektu-konkursai/MVLG%20konkursai/Ataskaita%20-%20SADM%20Moter%20C5%B3%20ir%20vyr%20C5%B3%20pad%20C4%97ties%20skirtumai%20LT%202021%20\(galutin%C4%97\).pdf](https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/Projektu-konkursai/MVLG%20konkursai/Ataskaita%20-%20SADM%20Moter%20C5%B3%20ir%20vyr%20C5%B3%20pad%20C4%97ties%20skirtumai%20LT%202021%20(galutin%C4%97).pdf)

25 Jakštienė, R. 2019. Smurtas artimoje aplinkoje prieš moteris: baudžiamoji teisinė apsauga. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2019: 38-47. y

26 Tellis, K. Rape as a Part of Domestic Violence: a Qualitative Analysis of Case Narratives and Official Reports (El Paso LFB Scholarly Publishing LLC, 2010), 42-51, 119-138.

27 Gender-Based-Violence, Stalking and Fear of Crime, EU project, 2009-2011 (Bohum, 2012) 147-149, 252.

28 Garcia-Moreno, C. Guedes, A. & Knerr, W. Understanding and Addressing Violence against Women: Intimate Partners Violence. Geneva: World Health Organisation, (2012): 40:37.

29 Smith, H. P. White W. J., Holland, L. J. A Longitudinal Perspective on Dating Violence among Adolescent and College-Age Women. American Journal of Public Health, 93, 7 (July 2003): 1104.

30 Hester, M. Who Does What to Whom. Gender and Domestic Violence Perpetrators in English Police Records. European Journal of Criminology (2013): 627-628.

2020 m. Europos Komisijos patvirtintoje 2020–2025 m. Nusikaltimų aukų teisių strategijoje³¹ išskiriami penki prioritetai, tarp kurių nurodoma, jog būtina tobulinti pagalbą ir paramą labiausiai pažeidžiamoms nusikaltimų aukoms³². Strategijoje ypač akcentuojama skatinti aukštus tarptautinius neapykantos nusikaltimų aukų, nukentėjusių vaikų, terorizmo aukų, nukentėjusių migrantų, seksualinio smurto ir smurto dėl lyties aukų³³ teisių standartus.

Pagrindinė seksualinio, kaip ir bet kurios kitos rūšies smurto, priežastis – lyčių nelygybė, susiklosčiusi istoriškai ir pasireiškianti galios, valdžios, įtakos ar kontrolės demonstravimu. Patyrusieji seksualinę prievartą tikisi sugriauto teisingumo atstatymo ir išgyti nuo patirtos traumos. Specialistams, susidūrusiems su seksualinę prievartą patyrusiais asmenimis, svarbu gebėti tinkamai ir profesionaliai suteikti skubią ar tolesnę pagalbą ir užtikrinti nukentėjusiųjų saugumą.

Šioje metodikoje pristatome seksualinio smurto sampratą, jo rūšis, paplitimą ir pasekmes, pagrindinius seksualinės prievartos požymius bei rizikos veiksnius, apžvelgiame esamus nacionalinius ir tarptautinius teisinius instrumentus, pagalbos galimybes iš įvairių sričių specialistų perspektyvos ir siūlome galimas prevencines priemones.

Ši metodika skirta įvairių profilių specialistams: konsultantams, psichologams, medikams, teisininkams, socialiniams darbuotojams bei pedagogams, visuomenės sveikatos ir kitų sričių valstybinių bei nevyriausybinių organizacijų atstovams, kurie dirba pagalbos teikimo, apsaugos nuo seksualinės prievartos ir jos prevencijos srityse.

31 2020–2025 m. ES strategija dėl nusikaltimų aukų teisių. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0258>. Briuselis, 2020 06 24 COM(2020) 258 final.

32 Uscila R. 2020. Smurtas artimoje aplinkoje: negalią turinčių nukentėjusiųjų situacijos įvertinimas. Pedagogika, t. 138, Nr. 2: 175–192.

33 2020–2025 m. ES strategija dėl nusikaltimų aukų teisių. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0258>

1. SEKSUALINIS SMURTAS: RŪŠYS, PAPLITIMAS, PASEKMĖS

Seksualinis smurtas yra sunkiai atpažįstama visuomenės problema, kuriai vis dar skiriama per mažai dėmesio. Lietuvoje, kaip ir visame pasaulyje, moterys nuo seksualinio smurto nukenčia gerokai dažniau nei vyrai. Tyrimai rodo, kad daugumoje išžaginimų dalyvauja nukentėjusiajam pažįstami žmonės ir jie nesukelia matomų sužalojimų³⁴, tuo paneigdami paplitusį mitą, kad išžaginimas susijęs su nepažįstamaisiais, fizinės jėgos naudojimu ir aiškiai matomais sužalojimais. Dažniausiai seksualinis smurtas yra patiriamas nuo buvusio ar esamo partnerio, tačiau Lietuvoje seksualiniai nusikaltimai santuokoje yra retai registruojami, sunkiai įrodomi, o sutuoktinio išžaginimas ir prievartavimas praktikoje retai atpažįstamas. Nuo seksualinių nusikaltimų nukenčia ne tik tie, kurie juos išgyveno. Tai taip pat paveikia vaikus, šeimas, artimuosius ir visą bendruomenę. Seksualinis smurtas yra ir finansinė našta visuomenei. Smurto dėl lyties kaštai Lietuvoje – 2, 3 milijardų eurų per metus³⁵. Palyginimui, 2023 m. Lietuvos biudžetas siekė 15, 544 mlrd. eurų. Šiame skyriuje apžvelgiamos seksualinio smurto rūšys, pateikiami duomenys ir aptariamos pasekmės nukentėjusiems – tai tik problemos viršūnė. Seksualinis smurtas gali būti vykdomas bet kur: namuose, viešose vietose, darbovietėje, medicinos, globos arba įkalinimo įstaigose.

1.1. SEKSUALINIO SMURTO RŪŠYS

Seksualinio smurto rūšių yra labai daug. Šiame skyriuje apžvelgsime tas, kurios yra apibrėžtos Lietuvos Respublikos įstatymuose, ir tas, kurios yra labiausiai tyrinėjamos mokslinėje literatūroje.

Išžaginimas (BK 149 str.) – lytiškas santykiavimas su žmogumi prieš šio valią panaudojant fizinį smurtą ar grasinant jį panaudoti, ar kitaip atimant galimybę priešintis, ar pasinaudojant bejėgiška nukentėjusio asmens būkle. Lietuvoje išžaginimu pripažįstamas tik toks prieš kito žmogaus valią atliktas lytinis aktas, kai santykiaujama vyro varpą įstumiant į moters makštį.

Seksualinis prievartavimas (BK 150 str.) – lytinės aistros tenkinimas su žmogumi prieš šio valią analiniu, oraliniu ar kitokio fizinio sąlyčio būdu panaudojant fizinį smurtą ar grasinant tuoj pat jį panaudoti, ar kitaip atimant galimybę priešintis, ar pasinaudojant bejėgiška nukentėjusio asmens būkle.

Seksualinis priekabiavimas (BK 152 str.) – kai asmuo, siekdamas seksualinio bendravimo ar pasitenkinimo vulgariais ar panašiais veiksmais, pasiūlymais ar užuominomis priekabiavo prie pagal tarnybą ar kitaip priklausomo asmens. Be to, pagal Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymą, seksualiniu priekabiavimu laikomas nepageidaujamas užgaulus, žodžiu, raštu ar fiziniu veiksniu išreikštas seksualinio pobūdžio elgesys su asmeniu, kai tokį elgesį lemia tikslas ar jo poveikis pakenkti asmens orumui, ypač sukuriant bauginančią, priešišką, žeminančią ar įžeidžiančią aplinką³⁶.

Privertimas lytiškai santykiauti (151 str.) – asmens privertimas lytiškai santykiauti ar kitaip tenkinti lytinę aistrą su kaltininku ar

34 Handbook on effective prosecution responses to violence against women and girls, UNODC (2014), p. 31.

35 European Institute for Gender Equality. The costs of gender-based violence, 2021, p.24. (Smurto dėl lyties išlaidos Europos Sąjungoje. EIGE, p. 24.)

36 Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas

kitu asmeniui, grasinant panaudoti smurtą, panaudojant kitokią psichinę prievartą arba pasinaudojant asmens priklausomumu.

Jaunesnio negu šešiolikos metų asmens viliojimas (152 str.) – kuomet pilnametis asmuo siūlo jaunesniam negu šešiolikos metų asmeniui susitikti siekdamas lytiškai santykiuoti ar kitaip tenkinti lytinę aistrą arba jį išnaudoti pornografinėi produkcijai gaminti, ir po šio pasiūlymo imasi konkrečių veiksmų, kad susitikimas įvyktų. Viliojimas gali vykti ir kibernetinėje erdvėje, o dažnai – tiek kasdieniame gyvenime, tiek ir kibernetinėje erdvėje trumpą ar ilgą laiką, priklausomai nuo smurtautojo naudojamos strategijos ir vaiko pažeidžiamumo.

Vaiko išnaudojimas pornografijai (162 str.) – verbavimas, vaiko vertimas arba įtraukimas dalyvauti pornografinio pobūdžio renginiuose, arba vaiko išnaudojimas tokiems tikslams, arba vaiko išnaudojimas pornografinėi produkcijai gaminti, arba pelnymasis iš tokios vaiko veiklos.

Bekontaktė nepageidaujama seksualinė patirtis – verbalinis seksualinis priekabiavimas, vertimas stebėti seksualinius veiksmus ar žiūrėti nepageidaujamo seksualinio turinio vaizdo medžiagą³⁷.

Kraujomaiša (incestas) – lytiniai santykiai tarp kraujo (giminystės) ryšiais susijusių asmenų. Jei santykiuojama su jaunesniu nei 16 metų asmeniui, tai yra seksualinė prievarta.

Moterų lyties organų žalojimas apima bet kokias dalinio ar visiško moters išorinių lyties organų pašalinimo procedūras ar kitokį moterų lytinių organų žalojimą nemedicininiais tikslais dėl kultūrinių ir (arba) socialinių priežasčių. Dažniausiai žalojamos 0–14 metų mergaitės^{38,39}.

Reprodukcinė prievarta – manipuliavimas, emocinis spaudimas ir šantažas, apgaulė, grasinimai ir kitų rūšių prievartos naudojimas siekiant diktuoti asmens reprodukcinis pasirinkimus arba trukdyti jo reprodukcinę autonomiją⁴⁰.

Selektyvus nėštumo nutraukimas – kuomet moteris verčiama nutraukti nėštumą, nes buvo tikimasi, kad ji susilauks kitos lyties kūdikio, dažniausiai berniuko^{41,42}.

Skaitmeniniame pasaulyje prievarta klesti taip pat, kaip ir realiame gyvenime. *Kibernetinis seksualinis smurtas* išplito XXI amžiuje, kuomet išmaniosios technologijos tapo neatskiriama kasdienybės dalimi. Naudojimas technologijomis sudaro pakankamai palankias sąlygas ne tik patyčioms, neapykantos

37 Jungtinės karalystės žiaurumo prieš vaikus prevencijos draugija. Prieiga per internetą: <https://www.nspcc.org.uk/>

38 Europos lyčių lygybės institutas. Prieiga per internetą: <https://eige.europa.eu/publications-resources/thesaurus/terms/1269>

39 Nusikaltimas pagal LR Baudžiamojo kodekso 135 straipsnį.

40 Australijos šeimos studijų institutas. Prieiga per internetą: <https://aifs.gov.au/resources/practice-guides/reproductive-coercion-and-abuse>

41 Pasaulio sveikatos organizacija. Prieiga per internetą: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Women/GenderAndEquality/PreventingGenderBiasedSexSelection.pdf>

42 Nusikaltimas pagal LR Baudžiamojo kodekso 135 straipsnį.

kalbai, bet ir grasinimams, išnaudojimui ir prievartai. Lietuvoje kibernetinį smurtą įrodyti yra be galo sunku, o seksualinis smurtas be prisilietimo daugelio net nelaikomas prievarta. Žemiau minimos dažniausiai pasitaikančios kibernetinio smurto formos, taikomos tiek prieš suaugusius asmenis, tiek prieš vaikus.

Persekiojimas kibernetinėje erdvėje – metodiška ir atkakli persekiojimo per elektronines ir (arba) skaitmenines priemones forma. Persekiojimas gali būti vykdomas siunčiant įžeidžiamus arba grasinamus elektroninius laiškus, trumpąsias žinutes, platinant intymias nuotraukas arba vaizdo įrašus, internete rašant įžeidžiamus ir neapykantos komentarus. Įvairios aplikacijos ir telefonų įranga sudaro persekiotojams galimybę naudoti globalios padėties nustatymo sistemos (GPS) sekimo programinę įrangą, kuri padeda aptikti persekiojamųjų buvimo vietą per socialinius tinklus.

Priekabiavimas kibernetinėje erdvėje – asmeniui skirti nuolatiniai ir pasikartojantys prašymai ar reikalavimai teikti seksualines paslaugas, nepageidaujamo, įžeidžiamo, žeminamo, menkinamo ar bauginamo turinio žinutės. Tokiose žinutėse ar komentaruose naudojama neapykantos ar seksistinė kalba, grasinama fiziniu ir (arba) seksualiniu smurtu.

1.2. STATISTINIAI IR TYRIMŲ DUOMENYS

Nuosekli sistemingai renkamų statistinių ir tyrimų duomenų analizė leidžia išnagrinėti problemą ir ją efektyviai spręsti, panaudojant turimus išteklius. Statistikos ir duomenų gausa lydi mus kasdien. Tačiau statistiniai duomenys apie fizinį, seksualinį ar psichologinį smurtą vis dar yra nepakankami ir neišsamūs bei renkami nesistemingai. Sistemingas išsamų statistinių duomenų kaupimas, sociologiniai tyrimai ir duomenų analizė yra svarbūs, nes padeda:

- tiksliau ir išsamiau identifikuoti problemą, jos paplitimą;
- stebėti pokytį ir, atsižvelgiant į jį, planuoti veiklas;
- įvertinti vykdomų strategijų ir programų efektyvumą;w
- nustatyti rizikos veiksnius ir vykdyti prevenciją;
- rengti skaidrias ir informatyvias ataskaitas;
- priimti informuotus teisinius ir politikos formavimo sprendimus.

Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos (IRD) paskelbtais duomenimis, 2022 m. Lietuvoje užregistruoti 67 išžaginimo (BK 149 str.), 70 seksualinio prievartavimo (BK 150 str.), 4 seksualinio priekabiavimo (BK 152 str.) ir 4 privertimo lytiškai santykiuoti (BK 151 str.) atvejai. Pagal IRD pateiktus duomenis apie įtariamus (kaltinamus) ir nukentėjusius asmenis Lietuvoje, visi 2022 m. ir 2023 m. sausio–rugsėjo mėn. nuo išžaginimo ir seksualinio priekabiavimo nukentėję asmenys buvo moterys, o įtariamieji (kaltinamieji) – vyrai⁴³. 2023 m. sausio–rugsėjo mėn. buvo užregistruoti 94 išžaginimo atvejai (BK 149 str.), 72 seksualinio prievartavimo (BK 150 str.), 3 privertimo lytiškai santykiuoti (BK 151 str.) ir 2 seksualinio priekabiavimo (BK 152 str.) atvejai. Per pirmus tris 2023 m. ketvirčius išžaginimų padaugėjo 1,4 karto.

43 Prieiga per internetą: <https://ird.lt/lt/paslaugos/tvarkomu-valdomu-registru-ir-informaciniu-sistemu-paslaugos/nusikalstamu-veiku-zinybinio-registro-nvzr-atviri-duomenys-paslaugos/nusikalstamumo-duomeniu-rinkiniai>

Nacionalinės teismų administracijos pateiktais duomenimis, 2022 m. Lietuvos teismuose dėl išžaginimo (BK 149 str. 1 d.) buvo gauta 14 ir išnagrinėta 11 bylų, taip pat nuteisti 7 asmenys; dėl seksualinės prievartos (150 str. 1 d.) buvo gauta 21 ir išnagrinėta 11 bylų, nuteisti 9 asmenys; dėl privertimo lytiškai santykiuoti (BK 151 str. 1 d.) buvo gautos 3 bylos⁴⁴.

2024 m. bus paskelbti naujo ES tyrimo apie smurtą prieš moteris rezultatai, o šiuo metu remiamės 2012 m. PŽTA tyrimo rezultatais, kurie parodė, kad Lietuvoje dabartinio ar buvusio partnerio arba bet kurio kito asmens fizinį ir (arba) seksualinį smurtą nuo 15 metų amžiaus patyrė 31 proc. moterų; daugiausia jų nukentėjo nuo buvusio arba esamo partnerio (24 proc.)⁴⁵. 2024 m. PŽTA taip pat paskelbs naujo tyrimo duomenis, kurie atspindės dabartinę padėtį ir leis palyginti, ar situacija pasikeitė per 10 metų ir kaip.

2012 m. PŽTA tyrimo duomenimis, žmonės skirtingai suvokia, ką reiškia seksualinis priekabiavimas. Elgesiui priskiriamos subjektyvios prasmės, skirtumai taip pat atspindi vyraujančias socialines ir kultūrinės vertybes, normas ir požiūrį į skirtingų lyčių asmenų vaidmenis ir tinkamą jų bendravimą. Priklausomai nuo skirtingų rūšių seksualinio priekabiavimo, apie kurį buvo teiraujamasi per apklausą, 83–102 mln. moterų (45–55 proc.) 28-ose ES valstybėse narėse nuo 15 metų amžiaus yra patyrusios seksualinį priekabiavimą. Iš moterų, kurios nuo 15 metų amžiaus bent kartą yra patyrusios seksualinį priekabiavimą, 32 proc. nurodė, kad smurtautojas buvo susijęs su darbo vieta (pvz., kolega, vadovas ar klientas)⁴⁶.

1.3. VAIKYSTĖJE PATIRTAS SMURTAS

Beveik trečdalis (30 proc.) moterų, patyrusių seksualinę prievartą ankstesniuose ar dabartiniuose santykiuose, nurodo seksualinį smurtą patyrusios ir vaikystėje, palyginti su 10 proc. moterų, kurios dabartiniuose ar ankstesniuose santykiuose seksualinės prievartos nepatyrė, tačiau jį patyrė vaikystėje⁴⁷.

ES Pagrindinių žmogaus teisių agentūros 2012 m. tyrimo duomenimis, kalbėdamos apie fizinį, seksualinį ir psichologinį smurtą, 35 proc. apklaustų moterų nurodė, kad jos iki 15 metų amžiaus patyrė bent vienos iš šių trijų rūšių suaugusio smurtautojo smurtą. Iš visų apklaustų moterų 12 proc. nurodė, kad jos iki 15 metų amžiaus buvo patyrusios kokią nors suaugusio asmens seksualinę prievartą ar veiksma. Tai sudaro apie 21 mln. Europos Sąjungoje gyvenančių moterų. xza

1.4. SEKSUALINIO SMURTO PASEKMĖS

1.4.1. Psichosocialinės pasekmės

Kaip minėta, didžiąją nukentėjusių nuo seksualinio smurto asmenų dalį sudaro moterys. Nėra atlikta daug tyrimų apie seksualinės prievartos pasekmes vyrams, bet jų rezultatai rodo, kad vyrai, kaip ir moterys, patiria gėdą, sielvartą, pyktį ir baimę⁴⁸, todėl kalbėdami apie smurto pasekmes remiamės moterų patirtimi. 2012 m. PŽTA tyrimo duomenimis, kalbėdamos apie sunkiausią išgyventą partnerio

44 Lietuvos teismai. Internetinis tinklapis tikrintas 2023 11 25 d. Prieiga per internetą: <https://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/statistika/4641>

45 Smurtas prieš moteris. ES masto apklausa. Apibendrinti rezultatai: Prieiga per internetą: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-at-a-glance-oct14_lt.pdf

46 Ten pat.

47 Ten pat.

48 JAV Nacionalinis aljansas prieš seksualinį smurtą. Prieiga per internetą: https://endsexualviolence.org/where_we_stand/male-victims/

seksualinio smurto atvejį moterys sakė, kad tuo metu jų patiriamos emocijos buvo baimė, pyktis ir gėda dėl to, kas joms atsitiko. Ne partnerių seksualinį smurtą patyrusios moterys taip pat nurodo, kad patyrė didelį sukrėtimą. Kalbant apie ilgalaikius smurto psichologinius padarinius, partnerių ar kitų asmenų smurtą patyrusios moterys prarado pasitikėjimą savimi ir dėl to jautėsi pažeidžiamos bei jautė nerimą. Patyrusiosios seksualinį smurtą nurodo, kad dažnai kenčia nuo įvairių psichologinių (žr. 1 lentelę) ir socialinių pasekmių. Kaip matome iš pateiktos informacijos, moterys, patyrusios fizinį ir (arba) seksualinį esamo ar buvusio partnerio smurtą, daug dažniau susiduria su psichologiniais padariniais. Labiau tikėtina, kad įvairius ilgalaikius psichologinius padarinius patirs moterys, nukentėjusios nuo partnerio seksualinio ar fizinio smurto, nei tos, kurios nukentėjo ne nuo partnerio smurto. Tai gali būti susiję ne tik su reakcija į sunkiausius partnerio smurto atvejus, apie kuriuos klausta per apklausą, bet ir su didesne tikimybe, kad partneris per ilgą laiką smurtavo ne vieną kartą⁴⁹.

1 lentelė. Sunkiausio smurto atvejo, patirto nuo 15 metų amžiaus, ilgalaikiai padariniai (pagal smurto tipą ir smurtautoją; proc.)⁵⁰

Psichologinių pasekmių tipas	Partneris (dabartinis ir (arba) buvęs)		Ne partneris	
	Fizinis smurtas	Seksualinis smurtas	Fizinis smurtas	Seksualinis smurtas
Depresija	20	35	8	23
Nerimas	32	45	23	37
Panikos priepuoliai	12	21	8	19
Pasitikėjimo savimi praradimas	31	50	17	40
Pažeidžiamumas	30	48	24	47
Miego sutrikimai	23	41	13	29
Dėmesio sutrikimai	12	21	7	16
Santykių problemos	24	43	9	31
Kita	3	5	4	4

Tiek moterys, tiek vyrai po patirtos seksualinės prievartos gali jaustis socialiai izoliuoti dėl įtemptų santykių su šeima ir draugais. Seksualinis smurtas, ypač vaikystėje, gali paskatinti rūkyti, vartoti psichoaktyviuosius medžiagas ir rizikingą seksualinį elgesį⁵¹. Be to, nukentėjusieji patiria finansinių sunkumų, pavyzdžiui, dėl išlaidų, susijusių su reikalinga medicinine ir (arba) psichologine pagalba, arba dėl neatvykimo į darbą⁵². Po traumuojančio įvykio paprastai jaučiamas nerimas, stresas ar baimė, todėl kurį laiką po jo sunku prisitaikyti ar susidoroti su įvairiais iššūkiais. Nukentėjusieji nueina ilgą ir sudėtingą kelią kovodami ir susidorodami su emociniais išgyvenimais, tokiais kaip beviltiškumas, gėda ir kaltė. Atsigavimas yra individualus procesas, kurio metu kiekvienas išgyvenęs žmogus siekia įveikti jo etapus bei kliūtis ir kuria vidines nuostatas apie asmeniškai reikšmingą pasveikimą. Patyrusieji seksualinį smurtą privalo turėti galimybę gauti nemokamą kompetentingą, specializuotą, kompleksinę pagalbą bei visokeriopą apsaugą.

49 Ten pat. Smurtas prieš moteris. ES masto apklausa. Apibendrinti rezultatai: Prieiga per internetą: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-at-a-glance-oct14_lt.pdf

50 Ten pat. Smurtas prieš moteris. ES masto apklausa. Apibendrinti rezultatai: Prieiga per internetą: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-at-a-glance-oct14_lt.pdf

51 Pasaulio sveikatos organizacija. Prieiga per internetą: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>

52 Peeters L. ir kiti (2019), „Dabartinė seksualinio smurto aukų priežiūra ir būsima seksualinės prievartos priežiūros centrai Belgijoje: aukų perspektyva“, BMC International Health and Human Rights, 19:21, p. 2. (Peeters L. et al. (2019), „Current care for victims of sexual violence and future sexual assault care centres in Belgium: the perspective of victims“, BMC International Health and Human Rights, 19:21, p. 2.)

1.4.2. Medicininės pasekmės

Nukentėję nuo seksualinio smurto asmenys gali patirti daugybę ilgalaikių pasekmių ar net visą jų aibę, įskaitant fizines pasekmes (pvz., sužalojimus, sėdėjimo ir (arba) vaikščiojimo sunkumus, lytiškai plintančias infekcijas, nepageidaujamą nėštumą ir nesaugius abortus), bei įvairias psichologines pasekmes (žr. 1 lentelę) (pvz., nerimą, depresiją ir mintis apie savižudybę)⁵³. Intymaus partnerio seksualinis smurtas moterims sukelia rimtų trumpalaikių ir ilgalaikių fizinės, psichinės, seksualinės ir reprodukcinės sveikatos problemų. Viena dažniausių iš emocinių ir psichologinių reakcijų yra depresija. Poveikis sveikatai gali pasireikšti galvos skausmais, skausmo sindromais (nugaros, pilvo, lėtiniais dubens skausmais), virškinimo trakto sutrikimais, ribotu judrumu ir prasta bendra sveikata. Egzistuoja didelė tikimybė, kad seksualinį smurtą patyręs asmuo susirgs dirgliosios žarnos sindromu, sutriks jo miego ritmas, jį gali kankinti valgymo sutrikimai. Be paminėtų pasekmių būdingas tyčinis savęs žalojimas, panikos priepuoliai, disociacija, piknaudžiavimas psichotropinėmis medžiagomis ir pan. Tyrimai rodo, kad potrauminio streso sindromas (PSS) yra labai paplitęs tarp patyrusių seksualinį smurtą: vieno tyrimo metu nustatyta, kad 94 proc. išžaginimo aukų vis dar turėjo PSS požymių praėjus maždaug dviem savaitėms po išžaginimo, o 47 proc. tai patyrusiųjų turėjo požymių ir po trijų mėnesių⁵⁴. Šios psichologinės pasekmės didina pakartotinės viktimizacijos tikimybę ateityje⁵⁵.

Apibendrinant šį skyrių reikia pabrėžti, kad seksualinis smurtas gali būti įvairių formų ir įvairiai apibrėžiamas, tačiau vienas aspektas yra itin svarbus – **dėl jo niekada nebūna kaltas jį patyręs asmuo**. Būtina pripažinti, kad kiekvienas prievartą patyręs asmuo yra skirtingas ir reaguoja bei elgiasi savaip, todėl tinkamiausias pagalbos būdas yra labai individualus. Lietuvoje seksualinio smurto paplitimas nemažėja, o registruotų nusikaltimų skaičius auga. Gerėjant pagalbos, teikiamos seksualinį smurtą patyrusiems asmenims, kokybei bylų skaičius ir toliau auga, nes nukentėjusieji bus geriau informuoti ir labiau pasitikės pagalbos sistema. Būtina nepamiršti, kad daugelis nukentėjusiųjų seksualinę prievartą patyrė vaikystėje, ir psichologines pasekmes jaučia visą gyvenimą. Dėl šios priežasties nemokama psichologinė pagalba jiems taip pat turi būti prieinama.

53 Peeters L. ir kiti (2019), „Dabartinė seksualinio smurto aukų priežiūra ir būsimi seksualinės prievartos priežiūros centrai Belgijoje: aukų perspektyva“, BMC International Health and Human Rights, 19:21, p. 2. (Peeters L. et al. (2019), „Current care for victims of sexual violence and future sexual assault care centres in Belgium: the perspective of victims“, BMC International Health and Human Rights, 19:21, p. 2.)

54 Several studies listed in Bramsen R. et al. (2009), „A Danish Model for Treating Victims of Rape and Sexual Assault: The Multidisciplinary public approach“, Journal of Aggression Maltreatment & Trauma. 2009, discuss these findings.

55 Kline N. et al. (2021), „Self-Blame and PTSD Following Sexual Assault: A Longitudinal Analysis“, 36 (5-6): NP3153-NP3168.

2. SEKSUALINIO SMURTO IDENTIFIKAVIMAS

2.1. SEKSUALINIO SMURTO ATPAŽINIMO REIKŠMINGUMAS

Seksualinio smurto atpažinimas ir identifikavimas yra sudėtingas procesas, kuris reikalauja atsargumo, įsigilinimo, jautrumo jį patyrusiems asmenims, kompetencijos ir nukentėjusiųjų poreikius atliepiančios paramos, kuri užtikrintų jų apsaugą, teisių gynimą ir teisingumo vykdymą. Laiku atpažinus seksualinį smurtą galima greičiau imtis priemonių nukentėjusiems apsaugoti nuo potencialių pavojų ateityje ir užtikrinti reikalingą medicininę, psichologinę ir teisinę pagalbą. Svarbu siekti, kad nukentėjusieji ar pavojų patiriantieji sulauktų teisingumo, o nusikaltėliai būtų patraukti atsakomybėn, taip pat skatinti pokyčius visuomenėje, formuoti kultūrą, kurioje bet kokia prievarta yra netoleruojama, o nukentėję asmenys gali jaustis palaikomi ir saugūs.

Seksualiniu smurtu yra laikomi asmens seksualiniai veiksmai, kuriuos patiria kitas asmuo, dėl amžiaus ar kitų veiksnių negalintis ir (arba) nenorintis išreikšti sutikimo su šiais veiksmais, kuriais juos atliekantis asmuo siekia patirti seksualinį pasitenkinimą arba bet kokios naudos iš seksualinių ar su jomis susijusių paslaugų ir kurie sutrikdo ar gali sutrikdyti normalią juos patiriančio asmens raidą ir (arba) žaloja ar gali žaloti jo asmenybę. Seksualinių nusikaltimų prieš vaikus objektas yra neliečiamumas, ir bet koks seksualinis veiksmas mažamečio atžvilgiu yra nusikaltimas, nepriklausomai nuo padarinių. Kitaip tariant, seksualinis smurtas yra bet koks sąmoningas ir valingas seksualinio pobūdžio veiksmas, atliekamas prieš suaugusio asmens valią, t. y. veiksmas, su kuriuo asmuo nesutiko. Tai gali būti išžaginimas, seksualinė prievarta, seksualinis tvirkinimas, seksualinių vaizdų fotografavimas ar dalijimasis jais be asmens sutikimo, priverstinis lytinis santykiavimas, seksualinis priekabiavimas.

Moterys, patyrusios seksualinį smurtą artimoje aplinkoje, liudija savo patirtį⁵⁶.

„*Begalinis smurtas buvo, ir jis dar prisigerdavo, ten lytinius organus rodydavo, ten pastūmęs buvo, už plaukų yra tampęs. Nu visaip taip, labai šlykščiai elgdavosi.*“
 „*Kviesk, ką sakysi, kad neatlikinėji savo pareigos, kad nedavei?*“
 „*Vyras grasindavo mane palikti, jei nesutiksiu su juo mylėtis.*
Sakydavo: „Kas tu per žmona, jei man neduodi.“
 „*Tada galvoji, gal taip daro kiti, kaip vyras sako, kad taip daro šeimose visi. Tai tu nenori. Ir pradedi galvoti, gal žmonės ten santykius, visokius žaidimus ten ir panašiai, gal tu čia užsispaudus darbuose, pervargusi ir tu nenori. Gal tikrai kažkas negerai.*“
 „*Dėdė sakydavo, kad čia taip žaidžia su manimi, čia toks žaidimas tik.*“

Taigi tam, kad suvoktume asmens patirto seksualinio smurto sukeliamas kančias bei ilgalaikes trauminės pasekmes, būtina išsami bet kokių seksualinio pobūdžio veiksmy, atliekamų prieš asmens valią, analizė.

2.2. KAS YRA SUTIKIMAS?

Sutikimo faktą apibrėžia laisvas pasirinkimas, atšaukimo galimybė, informuotumas, entuziazmas ir konkretumas (angl. *FRIES – Freely given, Reversible, Informed, Enthusiastic, Specific*). Tai yra:

56 Dr. D. Puidokienė, Doc. Dr. G. Purvaneckienė, V. Sakalausienė, R. Grigalienė, J. Cinskienė, N. Meilutienė, S. Jasudienė, V. Žukauskaitė, J. Šeduikienė. 2023. Pagalbos moterims, patiriančioms seksualinę prievartą artimoje aplinkoje, bei moterims, turinčioms fizinę negalią ir patiriančioms smurtą artimoje aplinkoje, prieinamumo situacijos analizė bei problemų identifikavimas. Prieiga per internetą: <https://www.specializuotospagalboscentras.lt/3009-2/>

Laisvas pasirinkimas – asmuo nesijaučia verčiamas, spaudžiamas ar manipuliuojamas, kad sutiktų daryti tai, ko nenori.

Atšaukimo galimybė – kiekvienas asmuo gali bet kada persigalvoti dėl to, ką nori daryti.

Informuotumas – kiekvienas asmuo žino visą reikalingą informaciją prieš priimdamas sprendimą, pvz., apie kontracepcijos priemonių naudojimą ar lytinės sveikatos būklę.

Entuziazmas – kiekvienas asmuo jaučia norą dalyvauti, nedvejoja, nesijaučia įsitempęs ir jam neatrodo, kad iš jo kažko tikimasi.

Konkretumas – išstarti „taip“ vienam veiksmui (pvz., bučiniui), nereiškia sutikti su kitais (pvz., lytiniais santykiais).

Ką reiškia asmens nesutikimas?
Nesutikimas reiškia, kad asmuo nenorėjo ar nepasirinko dalyvauti tam tikroje seksualinėje veikloje. Taip pat gali reikšti, kad tuo metu, kai seksualinė veikla vyko, asmuo neturėjo laisvės pasirinkti.

Veiksniai, kurie gali trukdyti priimti sprendimą duoti sutikimą apima faktorius ar sąlygas, kurios gali paveikti asmens gebėjimą sąmoningai ir savanoriškai sutikti dalyvauti tam tikroje veikloje ar situacijoje. Tai gali apimti psichologinius ar emocinius veiksnius, pvz., spaudimą iš kitų asmenų, baimę dėl galimų padarinių ar išgyvenimų, nesusipratimus, nepakankamą arba klaidingą informaciją ar supratimą apie situaciją, veiklos pobūdį, tikslus ir galimas pasekmes. Žmogaus galimybes duoti informuotą sutikimą gali apriboti girtumas arba apsvaigimas nuo alkoholio ar narkotinių medžiagų, buvimas be sąmonės arba miegojimas, taip pat mažametystė⁵⁷ (pagal įstatymą⁵⁸ sutikimo amžius yra nuo 16 metų imtinai), fizinės ar psichinės sveikatos problemos, negalia. Šie veiksniai dažniau susiję su konkrečia situacija ar veikla, kuriai būtinas asmens sutikimas.

Psichoaktyviųjų medžiagų paskatintos seksualinės prievartos atvejais nukentėjusieji dažnai kaltina tik save. Psichoaktyviųjų medžiagų ar alkoholio vartojimas negali pateisinti prievartos ir nereiškia, kad už ją yra atsakingas nukentėjusysis. Baruose ir pasilinksminimo įstaigose paplitęs vadinamųjų išprievartavimo narkotikų bėrimas į kito asmens gėrimą jam nematant. Tokios medžiagos asmenį paverčia marionete, negalinčia kontroliuoti savo kūno, ir stipriai paveikia atmintį, o tai itin paranku smurtautojui.

Veiksniai, kurie gali trukdyti laisvai apsispręsti apima platesnes sąvokas ir gali turėti įtakos asmens gebėjimui priimti sprendimus apskritai. Tai gali būti:

- Psichologiniai veiksniai, pvz.: emocinė gerovė, savivertė arba gebėjimas valdyti stresą, grasinimas smurtu, prievartos naudojimas, priekabiavimas ar įkalbinėjimas, šantažavimas, tarp asmenų esantis galios disbalansas (vienas iš jų yra mokytojas, dėstytojas, vadovas arba globėjas, tėvas, vyresnis brolis ir pan.).
- Fiziniai veiksniai, pvz., sveikata ar sugebėjimas fiziškai dalyvauti veikloje.
- Socialiniai ar ekonominiai veiksniai, pvz.: finansinė padėtis, socialinis kontekstas arba įsipareigojimai

57 Vaikas – žmogus iki 18 metų, išskyrus atvejus, kai Lietuvos Respublikos įstatymuose nustatyta kitaip. Jeigu asmens amžius yra nežinomas ir yra priežasčių manyti, kad jis yra nepilnametis, toks asmuo laikomas vaiku, iki bus nustatyta priešingai. Straipsnio dalies numeracijos pakeitimas: Nr. XIII-2035, 2019-04-11, paskelbta TAR 2019-04-19, i. k. 2019-06546. Lietuvos respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, 1996 m. kovo 14 d. Nr. I-1234, Vilnius. Suvestinė redakcija nuo 2023-07-01 iki 2023-12-31. I SKYRIUS, BENDROSIS NUOSTATOS, 2 straipsnis. Pagrindinės šio įstatymo sąvokos. Straipsnio dalies numeracijos pakeitimas: Nr. XIII-2035, 2019-04-11, paskelbta TAR 2019-04-19, i. k. 2019-06546. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.26397/asr>

58 Ten pat, psl. 19. 29 straipsnis. Vaiko apsauga nuo nusikalstamų veikų ir smurto bei atsakomybė už vaiko teisių pažeidimus, 7 p.

šeimai ar bendruomenei, santykiai (kartais artimi) su pažįstamais ir patikimais laikomais asmenimis (draugais, kolegomis darbe, šeimos nariais, partneriu ar buvusiu partneriu).

Sutikimas lytiškai santykiauti praeityje nereiškia sutikimo tai daryti esamuoju momentu.

2.3. SEKSUALINIO SMURTO PASIREIŠKIMO BŪDAI

Seksualinis smurtas gali būti ir žodinio, ir fizinio pobūdžio. Pagrindinės jo formos yra šios:

- Jėgos, prievartos, kaltės ir manipuliacijos panaudojimas ar neatsižvelgimas į asmens norą lytiškai santykiauti. Tai gali apimti asmens vertimą santykiauti nepriimtiniu būdu, santykiauti ar paklusti prieš valią, lytinių organų lietimą, vertimą nusirengti, pornografinių vaizdų stebėjimą ir atkartojimą, pornografinių žurnalų brukimą, lytinių organų demonstravimą, elgimąsi kaip su sekso objektu, ypač žiaurų santykiavimą su fizinio smurto elementais, lytinius santykius su kitais asmenimis, nepageidaujamą seksualinę patirtį ar vertimą prievartos bei apgaulės būdu užsiimti prostitucija.
- Pasinaudojimas asmeniu, kuris negali priimti motyvuoto sprendimo dėl dalyvavimo seksualinėje veikloje dėl to, kad miega, yra neblavus, apsvaigęs, turi negalią, yra per jaunas, per senas, priklausomas nuo smurtautojo ar jo bijo.
- Tyčiojimas iš kito asmens seksualumo ar kūno, skaudinami komentarai, įžeidinėjimas, pravardžiavimas dėl asmens seksualinių nuostatų ar elgesio.
- Kontaktas su asmeniu be jo sutikimo, įskaitant nepageidaujamą skverbimąsi (burnos, analinį ar vaginalinį) arba bet kurios asmens kūno dalies lietimą (glostymą, bučiavimą, laižymą, čiulpimą ar daiktų naudojimą jam liesti).
- Perdėtas pavydas, dėl kurio klaidingai kaltinama neištikimybe ir imama elgtis kontroliuojamai, siekiant apriboti asmens kontaktą su išoriniu pasauliu ar kaltinti romantiniais ryšiais su kitais asmenimis.
- Romantinių santykių su kitais asmenimis užmezgimas ir šios informacijos naudojimas siekiant erzinti nukentėjusiąją (-jį).
- Lytinių santykių su nukentėjusiąja (-uoju) eliminavimas, siekiant ją (jį) kontroliuoti.
- Nepageidaujamas seksualinio pobūdžio elgesys, kuriuo siekiama pažeisti asmens orumą: priversti jį jaustis įbaugintą, pažemintą ar paniekintą ir (arba) sukurti priešišką ar įžeidžiančią aplinką.

Patyrus pasikartojančią, ilgą laiką traumavusią seksualinę prievartą, nukentėjusiuosius vargina sudėtingas simptomų kompleksas – pamatinės (pasi)tikėjimo, autonomijos, iniciatyvos, kompetencijos, susietumo su žmonėmis bei identiteto deformacijos. Tokie asmenys dažnai linkę ir vėl patirti žalą – tiek pačių sukeltą, tiek svetimų⁵⁹.

2.4. POŽYMIAI, PADEDANTYS ATPAŽINTI SEKSUALINĮ SMURTĄ

Seksualinio smurto požymiai ne visada akivaizdūs, tačiau yra ženklų, kurie gali rodyti, kad asmuo patiria ar yra patyręs seksualinę prievartą. Jei pastebėjote, kad asmeniui (suaugusiajam ar vaikui) būdingi keli iš toliau išvardytų simptomų, turėtumėte su juo pasikalbėti⁶⁰.

Požymiai, kuriuos pastebėjus galima įtarti, kad asmuo patiria ar yra patyręs seksualinį smurtą
Fiziniai požymiai:

59 J. L. Herman, 2006. Trauma ir išgyjimas. Prievartos pasekmės – nuo buitinio smurto iki politinio teroro. Vaga, Vilnius.

60 Prieiga per internetą: <https://www.saferderbyshire.gov.uk/what-we-do/domestic-abuse/staff-guidance/adults/signs-of-sexual-violence/signs-of-sexual-violence.aspx>, <https://pcar.org/warning-signs-of-sexual-abuse>

- skausmingumas, niežulys, mėlynės ar odos pokyčiai lytinių organų ar išangės srityje, ant krūtų ar vidinėje šlaunų pusėje (paraudimai, kraujosruvos, nubrozdinimai, įtrūkimai, išbėrimai, išopėjimai), išangės krašto (odos gleivinės riba, apžiūrima praskleidus sėdmenis) pokyčiai (patinimas, odos išaugos, randai, gleivinės įtrūkimai, ypač jei jie yra keliose išangės vietose), refleksinis išangės atspalaidavimas (išangė plačiai atsiveria vos praskleidus sėdmenis), susilpnėjęs išangės tonusas (praskleidus sėdmenis ir palaikius išangę prasiveria)⁶¹;
- smurto žymės ant kūno, įvairios fizinės traumos (patinimas, kraujavimas, mėlynės);
- sperma ant kūno arba kūno ertmėse⁶²;
- mėlynės arba išorinių lyties organų kraujavimas⁶³;
- košmarai ar kiti miego sutrikimai;
- dažnos skrandžio ligos, kurių priežasties neįmanoma nustatyti;
- apetito praradimas, valgymo sutrikimai (anoreksija ar bulimija);
- dažnos lytinių organų ar šlapimo takų infekcijos ar sudirginimai;
- lytiškai plintančių infekcijų (žmogaus papilomos viruso, sifilio, gonorėjos ir kt., jei jie neperduoti gimdymo metu ar jatrogeniškai) sukelti odos pokyčiai⁶⁴;
- aiškūs, gilūs makšties arba išangės sužalojimai⁶⁵;
- nepageidaujami nėštumai ar dažni nėštumo nutrūkimai, nepageidaujamos nėštumo išeitys (neaiškios kilmės persileidimai, gimdymai prieš laiką ir pan.)⁶⁶;
- neįprasti sunkumai vaikstant ir sėdint, koordinacijos sutrikimai;
- suplyšę, dėmėti ar kruvini apatiniai drabužiai;
- bandymas kontroliuoti savo kūną ar kūno vaizdą, pvz., galvos daužymas, savęs žalojimas, pastebimas svorio priaugimas ar netekimas;
- fizinių nusiskundimų (galvos skausmų, svaigimo, pykinimo, vėmimo, gerklės skausmo, sunkumo ryjant, virškinimo sutrikimų, odos ligų, rankų drebinimo, kojų, tam tikrų kūno vietų nejautra), neturinčių aiškios klinikinės priežasties, padažnėjimas.

Elgesio požymiai (vaikų ir suaugusių asmenų):

- agresyvus, destruktivus arba, atvirkščiai – perdėtai nuolankus elgesys, sudėtingi, konfliktiški santykiai su kitais;
- problemos einant miegoti arba baimė užmigti;
- tam tikrų žmonių ar vietų baimė (pvz., nenorėjimas likti vienam, vaikui su aukle);
- grįžimas prie kūdikiško elgesio (pvz., nykščio čiulpimo ar šlapinimosi į lovą);
- netipiškas domėjimasis seksu arba vaiko amžiaus neatitinkančios žinios apie seksualinius dalykus;
- elgesys, rodantis, kad asmuo bijo, vengia smurtautojo arba jo elgesys smurtautojo akivaizdoje yra pasikeitęs;
- domėjimasis savo kūnu arba masturbacija;
- šlapinimasis į lovą, ypač jei jis prasideda vaikui, kuris anksčiau to nedarydavo;
- seksualiniai veiksmai su žaislais ar kitais vaikais, pvz., sekso imitavimas su lėlėmis arba prašymas kitų vaikų (taip pat brolių ir seserų) elgtis seksualiai;
- naujų žodžių, reiškiančių intymias kūno dalis, vartojimas;
- polinkis į nelaimingus atsitikimus (nuolatinis trankymasis į baldus, pargriuvimas, susižalojimas, tariamai netyčinis daiktų ant savęs užsimitimas, apsideginimas);

61 *Seksualinis smurtas: profesionalaus elgesio taktika*. 2019. Vadovėlis. Sudarytojai K. Jarienė, R. J. Nadišauskienė. LSMU. UAB „Vita Litera“, Vilnius.

62 Ten pat.

63 Ten pat.

64 Ten pat.

65 Ten pat.

66 Ten pat.

- atsisakymas kalbėti su suaugusiuoju ar vyresniu vaiku apie turimą „paslaptį“;
- nesugebėjimas pasitikėti kitais žmonėmis;
- bendravimas su asmenimis, linkusiais skriausti (fiziškai, emociškai, žodžiu ar seksualiai);
- siekimas kito žmogaus prielankumo seksualiu elgesiu ar polinkis elgtis seksualiai tarpusavio santykiuose;
- šlykštėjimasis matant žurnalų nuotraukas, žiūrint televizijos laidas ir pan., kur demonstruojamas nuogumas ir seksualumas;
- staigus išsiblaškytas, sunkumai susikaupti.

Emociniai požymiai:

- nepaaiškinama baimė ar nemeilė tam tikriems žmonėms ar vietoms;
- uždarytų patalpų baimė, nenoras maudytis vonioje ar duše, eiti į viešuosius tualetus ir pan.;
- pablogėjusi nuotaika, depresija, uždarumas, nerimas ir savižudiškos mintys;
- nepasitikėjimas savimi, kitais;
- žema savivertė;
- staigi nuotaikų kaita: įniršis, baimė, pyktis arba uždarumas;
- pasireiškiantys įkyrumai (minčių, valgymo, pirkimo, valymo, prausimosi);
- galvojimas, kad kūnas yra bjaurus ar nešvarus, gėdijimasis savo kūno;
- priklausomybė nuo maisto (nuolatinis valgymas ir maisto išvėmimas, kaltės jausmas dėl suvalgomo maisto kiekio), alkoholio, narkotinių medžiagų;
- kai kurių savo gyvenimo laiko tarpų neprisiminimas;
- atitrūkimas, disociacija.

Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministras yra išleidęs įsakymą⁶⁷ dėl rekomendacijų mokykloms dėl smurto artimoje aplinkoje atpažinimo ir veiksmų, įtariant galimą smurtą artimoje aplinkoje patvirtinimo (2020 m. balandžio 21 d. Nr. V-582), kuriame nustato smurto prieš vaiką pasekmes, smurto atpažinimo kriterijus ir mokyklų darbuotojų veiksmus, kad būtų kaip galima anksčiau atpažinti vaiką, kuris galimai patyrė smurtą artimoje aplinkoje, ir imtis būtinų veiksmų užkirsti kelią bet kokių smurto apraiškų pasikartojimui.

2.5. IŠPRIEVARTAVIMO TRAUMOS SINDROMO POŽYMAI

Patirtas seksualinis smurtas ar prievarta⁶⁸ – tai ypač skausmingas įvykis žmogaus gyvenime, kuris bet koku atveju daugiau ar mažiau traumuoja kiekvieną asmenį, o ypač vaiką, sukelia grėsmę gyvybei ir sveikatai bei ilgalaikes pasekmes. Seksualinio smurto patirtis paveikia asmens kasdienį bendravimą su aplinkiniais, darbą ir laisvalaikį. Po sukrečiamų trauminių įvykių asmuo išgyvena itin stiprų stresą, ir kad po jų atsigauntų, prireikia daug laiko. Patyręs seksualinį smurtą asmuo išgyvena visokeriopas reakcijas, emocijas, jausmus, kurie, priklausomai nuo kiekvieno individualaus asmens, skirtingai pasireiškia įvairiuose skriaudos įveikimo etapuose.

Reakcijos į išprievartavimą:

- baimė, gėda;
- nerimas, šokas ir košmarai;
- kaltės jausmas, dažniausiai savęs kaltinimas;
- sumišimo jausmas

67 Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro įsakymas „Dėl rekomendacijų mokykloms dėl smurto artimoje aplinkoje atpažinimo ir veiksmų, įtariant galimą smurtą artimoje aplinkoje patvirtinimo“ (2020 m. balandžio 21 d. Nr. V-582). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/9d0d0d91840611eaa51db668f0092944?jfwid=-brx0ubjh8>.

68 Tekste vartojama seksualinės prievartos sąvoka yra viena iš smurto formų, taigi vartojama kaip seksualinio smurto sinonimas.

- sugebėjimo valdyti savo gyvenimą praradimas;
- pasikartojantis klausimas „kodėl aš?“;
- nukentėjusio asmens būseną (ypač tais atvejais, kai asmuo prieš išprievartavimą nebuvo turėjęs lytinių santykių).

Emocinės fazės po išprievartavimo

1 schema. Emocinės fazės po išprievartavimo

Neigimo fazė. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad nukentėjusioji (-ysis) elgiasi ir jaučiasi visai normaliai. Dažnai girdima tokios ar panašios frazės: „Jums nebūtina man skambinti. Aš jaučiuosi gerai. Tikrai.“ Gali praeiti ilgas laiko tarpas, kol ji (jis) pagaliau norės kalbėti apie išprievartavimą.

Depresijos fazė. Depresijos fazė gali prasidėti po neigimo fazės. Emocinis smūgis pakerta nukentėjusį asmenį tada, kai gynyba (žr. 1 priedą: Gynybos mechanizmai), neigimas (pasiteisinimas) jį nuvargina. Tai gali atsitikti po savaitės ar net metų. Bendrieji depresijos fazės požymiai: baimė, košmarai, bejėgiškumas, pasidavimo jausmas ir atsiskyrimas.

Sunki ir ilgalaikė depresija gali pasireikšti:

- išgyvenimo triada: nemiga, košmarais ir psichosomatiniais nusiskundimais,
- koncentracijos problemomis,
- apatija ir bejėgiškumu – iniciatyvos „paralyžiūmi“,
- izoliacija ir atsitraukimu,
- kaltės jausmu,
- tikėjimo praradimu,
- pykčiu ir pažeminimo jausmu nelaisvės situacijoje.

Prievartą patyręs asmuo negali išreikšti savo pykčio prievartautojui, nes kiltų grėsmė jo išlikimui. Net kai jis jau yra laisvas, bet koks pykčio išreiškimas jam gali atrodyti kaip laisvės atėmimas. Dar daugiau – dažnai nukentėjęs asmuo neišreikštą pyktį nukreipia į tuos, kurie nori padėti. Viduje laikomas pyktis gali sukelti neapykantą sau ir savižudiškas mintis, taip pat izoliaciją ir nutolinimą nuo kitų žmonių.

Disociacija. Tai yra emocinis ir kognityvinis pabėgimas iš situacijos, iš kurios negalima pasitraukti fiziškai.

Galimos formos:

- disociacinė amnezija (asmuo iš gyvenimo išbraukia tam tikrus įvykius, jų visai neatsimena),
- disociacinis „pabėgimas“ (atvykęs į naują vietą ar kolektyvą įsivaizduoja, kad yra visiškai naujas žmogus),
- disociacinis identiško sutrikimas (daugybini asmenybės sutrikimas, kai viename asmenyje gyvena dvi asmenybės),
- depersonalizacijos sutrikimas (asmuo jaučiasi lyg gyventų kaip kitas žmogus, lyg būtų filme ar svajonių šalyje).

Skausmingoji fazė. Patyręs seksualinę prievartą asmuo išgyvena daugybę įvairių emocinių reakcijų, kurios pasireiškia:

- neigimu ir netikėjimu tuo, ką patyrė, ką sunku priimti;
- pasitikėjimo savimi, supančiu pasauliu ir apskritai žmonėmis praradimu;

- nesugebėjimu funkcionuoti kasdieniame gyvenime – kažką veikti, dirbti, atlikti kasdienes darbus ir pan.;
- normalaus elgesio sutrikimais – nerimu, įtampa ar agresija;
- susirūpinimu dėl kitų moterų ar vyrų, kaip potencialių aukų, saugumu ir gerove;
- prarastos gyvenimo kontrolės jausmu, prarastu saugumo jausmu;
- nevertumo jausmu;
- baime dėl kitų žmonių reakcijos (nuomonės), jei jie sužinos apie patirtą prievartą;
- baime dėl keršto troškimo;
- emocinėmis būsenomis, tokiomis kaip gėdos jausmas, nerimas, depresija;
- kaltės jausmu, persipynusiu su pykčiu.

Ilgoji fazė – reorganizacija (persitvarkymas). Tai yra laipsniškas procesas, kurio metu asmuo prisiminimais nuolat sugrįžta į praeitį, nors ir toliau bando gyventi savo gyvenimą, inicijuoja pokyčius: išsikelia gyventi į kitą vietą, pakeičia darbą, nutraukia ankstesnius santykius, kurie jo netenkina ar kėlė vidinę įtampą.

Problemos, kurios gali varginti vėliau:

- košmarai gali tęstis, atsirasti ir vėl dingti, todėl atrodo, kad trauma išgijo;
- atminties sutrikimai;
- lytinio gyvenimo sutrikimai;
- apetito ar miego sutrikimai;
- gali tęstis menstruacinio ciklo pakitimai ir kt.

Rezoliucija. Paskutinė stadija yra vadinama rezoliucija. Pyktis praeina, ir prievartos aktas tampa praeities dalimi, užuot viešpatavęs dabartyje. Ne visi nuo prievartos nukentėję asmenys pasiekia šią stadiją. Jei ją pasiekia – tai jų naujo gyvenimo pradžia, jie pagaliau tampa laisvi.

Praėjus ilgesniam laikotarpiui, asmuo suvokia, kaip po išprievartavimo pasikeitė jo gyvenimas. Jis gali

- jausti depresijos simptomus,
- imti šalintis žmonių,
- daug kartų pergyventi tą įvykį, mintimis sugrįžti į patirtus išgyvenimus,
- jausti kaltę, pyktį, baimę, keršto troškimą,
- labai norėti kalbėti apie savo jausmus.

Potrauminio streso sutrikimas

Po itin sunkių, ilgalaikių ar pasikartojančių trauminių įvykių, tokių kaip nuolatinis smurtas šeimoje, pasikartojanti fizinė, psichologinė, seksualinė prievarta, patirta suaugus ar vaikystėje, pasireiškia sudėtingesnės potrauminės reakcijos.

Patirtas seksualinis smurtas gali sukelti potrauminio streso sutrikimą (toliau – PTSS)⁶⁹, kurio simptomai pasireiškia įvairiu intensyvumu⁷⁰. Toliau išvardinti pagrindiniai PTSS simptomai⁷¹:

69 Tai yra psichinės sveikatos sutrikimas, kuris pasireiškia 1–3 % žmonių, patyrusių ar mačiusių trauminių įvykių. Jei sunkumai po patirto trauminio įvykio užsitęsia daugiau nei keletą mėnesių, galima įtarti potrauminio streso sutrikimą. Svarbu atkreipti dėmesį, kad kartais sunkumai gali pradėti reikštis tik praėjus keliems mėnesiams po traumuojančio įvykio arba jie gali susilpnėti ir vėl sustiprėti. Prieiga per internetą: <https://pagalbasau.lt/potrauminis-streso-sutrikimas/>

70 Kazlauskas, E. & Zelvienė, P. 2016. Trauma research in the Baltic countries: from political oppression to recovery. Prieiga per internetą: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.3402/ejpt.v7.29295>.

71 Lietuvos traumų psichologijos asociacija. Prieiga per internetą: <https://traumapsichologija.lt/potrauminis-stresas-ir-psichologine-pagalba/>

- nuolatinis traumavusio įvykio prisiminimas;
- pasikartojantys ir įkyrūs prisiminimai apie patirtą įvykį, paprastai kylantys spontaniškai ir nuolat varginantys asmenį;
- staiga išskylantys vaizdiniai apie išgyventą įvykį, kurie gali trukti nuo kelių sekundžių iki kelių valandų. Tokie vaizdiniai dažnai būna lydimi nerimo, prakaitavimo, stipraus širdies plakimo, padažnėjusio kvėpavimo;
- situacijų, susijusių su traumišku įvykiu, užuominomis ar įvykį primenančiomis situacijomis vengimas (pvz., jei asmuo buvo užpultas lifte, vengia juo naudotis);
- minčių, jausmų, susijusių su trauma, vengimas, nes jie būna labai stiprūs ir nemalonūs;
- gali tęstis nuolatinė dirglumo būseną, asmuo gali pernelyg stipriai išsigąsti su traumišku įvykiu susijusių užuominų;
- nuolatiniai įtampos ir grėsmės jausmai ir lūkestis, kad bet kurią akimirką gali nutikti kažkas blogo.

Potrauminis stresas susijęs ir su šiais sunkumais:

- Miego sutrikimais – patyrus traumuojančią įvykį gali būti sunkiau užmigti, naktį dažnai nubundama dėl košmarų, susijusių su įvykiu, gali atsirasti baimė užmigti.
- Gali būti sunku susikaupti, gali pablogėti atmintis, todėl asmenys, patyrę traumas, dažnai tampa uždari, pikti, jiems sunkiau bendrauti su aplinkiniais, galimi ir pykčio ar agresijos protrūkiai.
- Iš baimės likti nesuprastiems arba dėl jaučiamo gėdos ar kaltės jausmo asmenys, patyrę trauminį įvykį, gali nenorėti aptarinėti savo jausmų ar išgyvenimų su kitais. Jie gali elgtis labai atsargiai, kad išvengtų skaudžių pokalbių apie nemalonus potyrius ir neišgąsdintų kitų.
- Polinkiu piktnaudžiauti alkoholiu ar narkotikais.

Vienas iš PTSS simptomų yra prisiminimų blyksniai⁷². Trauminį įvykį primenančių užuominų vengimas yra logiškai susijęs su patirta trauma. Taip atsitinka dėl to, kad yra sunku susidaryti požiūrį į įvykusį įvykį, kalbėti apie jį ar įtraukti jį į savo gyvenimo istoriją.

2 Lentelė. Prisiminimų blyksniai

Prisiminimų blyksniai	Apibūdinimas	Pavyzdžiai
Regėjimo	Vaizduotėje iškyla patirto skausmingo įvykio vaizdiniai	Kambarys, aplinka, spalvos, daiktai, veido išraiškos ir pan.
Lytėjimo	Kūnas patiria fizinius pojūčius, išgyventus skriaudos metu	Lytinių organų ir kiti skausmai, šniurpuliai, prisilietimai ir pan.
Klausos	Garsai, susiję su išgyventa skriauda	Šnopavimas, knarkimas, verksmas ir pan.
Uoslės	Kvapai, susiję su išgyventa skriauda	Kvepalų, burnos, sėklos, prakaito kvapas ir pan.

Kompleksinis potrauminio streso sutrikimas

Patiriant itin stiprius psichologinius sunkumus ilgiau nei tris mėnesius po trauminio įvykio, gali būti diagnozuotas kompleksinis potrauminio streso sutrikimas (toliau – KPSS)⁷³. Šis sutrikimas pasižymi visais trimis potrauminio streso sutrikimo simptomais bei psichologinėmis problemomis:

1. nuolatiniais emocijų reguliavimo sunkumais, kurie gali pasireikšti tiek negalėjimu valdyti savo

72 Bryan, Ch. J. et al., 2011. Motivating Voter Turnout by Invoking the Self. Cambridge, MA. Prieiga per internetą: https://scholar.harvard.edu/files/todd_rogers/files/motivating.pdf

73 Herman, J. L. 2006. Trauma ir išgyjimas: prievartos pasekmės – nuo buitinio smurto iki politinio teroro. Vilnius.

emocijų, tiek emocijų nejautra;

2. nuolatinis įsitikinimas, kad asmuo yra nevertingas, nereikšmingas;
3. nuolatiniais tarpasmeniu santykių sunkumais.

Kaip ir potrauminis stresas, KPSS visada paveikia asmens kasdienį gyvenimą. Kompleksinio potrauminio streso sutrikimas buvo oficialiai pripažintas ir 2018 m. įtrauktas į Tarptautinės ligų klasifikacijos 11-ąją versiją (TLK-11). Lietuvoje šis TLK-11 leidimas pradėjo galioti 2022 m⁷⁴. Kompleksinis potrauminio streso sutrikimas (KPSS)⁷⁵ dar įvardijamas kaip „ypatingo streso sukeltas sutrikimas, jei nenurodyta kitaip“ arba „ilgalaikis asmenybės pakitimas po katastrofinių išgyvenimų“. KPSS⁷⁶ apima asmens būsenos pokyčių spektrą, kuris pasireiškia kaip reakcijos į traumą, o ne pavienis sutrikimas. Jo skalė aprėpia nuo trumpalaikio streso apraiškų ar paprastų, klasikinių potrauminio streso sutrikimų (PSS) iki užsitęsusių, daugkartinės traumos sudėtinio sindromo⁷⁷:

- ilgai trukusi priklausomybė nuo kontrolės,
- emocijų reguliavimo pokyčiai,
- sąmonės pokyčiai,
- savęs suvokimo pokyčiai,
- smurtautojo suvokimo pokyčiai,
- santykių su kitais žmonėmis pokyčiai,
- prasmės sistemų pokyčiai.

KPSS atpažinimas bei įvardijimas yra svarbus žingsnis siekiant įveikti prievartos traumą, dėmesį sutelkiant į prievartą kenčiančius ar kentusius asmenis.

2.6. SEKSUALINIS SMURTAS PRIEŠ VAIKUS

D. Finkelhor⁷⁸ (1987), tyrinėjęs vaikų seksualinę prievartą ir vertinamas kaip žymiausias seksualinės prievartos prieš vaikus srities sociologas, išskiria 4 traumageninius faktorius (angl. *traumagenic dynamics*⁷⁹) vaikų seksualinės prievartos poveikio trauminėje dinamikoje, pasireiškiančius kaip trauminė seksualizacija, stigmatizacija, išdavystė ir bejėgiškumas.

Trauminei seksualizacijai būdinga:

- perdėtas domėjimasis seksualumu ir kompulsyvus seksualinis elgesys,
- ankstyvas lytinis aktyvumas,
- agresyvus seksualinis elgesys,
- promiskuitetas⁸⁰,
- prostitucija,
- seksualinės funkcijos sutrikimai, blyksniniai prisiminimai, susijaudinimo sunkumai, orgazmo

74 Lietuvos traumų psichologijos asociacija. Prieiga per internetą: <https://traumapsichologija.lt/potrauminis-stresas-ir-psichologine-pagalba/>

75 J. L. Herman, 2006. Trauma ir išgyjimas. Prievartos pasekmės – nuo buitinio smurto iki politinio teroro. Vaga, Vilnius.

76 Plačiau KPSS išskleistas Priedas 2.

77 sindromas (gr. *syndromē* – sankaupa), ligos simptomų, turinčių vienodą patogenezę, visuma. Sindromo nustatymas padeda diagnozuoti ligą ir atskleisti jos priežastis. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/sindromas/>

78 Davidas Finkelhoras yra amerikiečių sociologas, žinomas dėl vaikų seksualinės prievartos ir susijusių temų tyrimų. Jis yra Nusikaltimų prieš vaikus tyrimų centro direktorius, vienas iš Šeimos tyrimų laboratorijos direktorių ir Naujojo Hampšyro universiteto sociologijos profesorius.

79 D. Finkelhor and associates. 1987. *Sourcebook on Child Sexual Abuse*. 3rd. printing. New York: Sage Publications Inc.

80 (promiskuitetas [lot. *promiscuus* – mišrus, bendras], pirmą kartą žmonių visuomenėje (prieš atsirandant santuokai ir šeimai) – spėjamoji nesutvarkytų lytinių santykių stadija.

disfunkcija⁸¹,

- seksualinio artumo vengimas arba fobinės reakcijos į seksualinį artumą,
- netinkamo tėvų auklėjimo sukeltas seksualizuotas elgesys.

Stigmatizacija pasireiškia:

- izoliacija,
- piktnaudžiavimu narkotikais ar alkoholiu,
- įsitraukimu į nusikalstamą veiklą,
- savęs žalojimu,
- savižudybe, jos rizika (mintimis, bandymais nusižudyti).

Išdavystės pasekmės:

- per didelis, pernelyg stiprus prisirišimas prie kito asmens,
- pažeidžiamumas, kuris gali virsti pakartotine prievarta ir išnaudojimu,
- izoliacija,
- diskomfortas intymiuose santykiuose,
- santuokinės problemos,
- agresyvus elgesys,
- polinkis į nusikalstamumą, prasižengimus.

Bejėgiškumas pasireiškia:

- košmarais,
- fobijomis,
- somatiniais nusiskundimais, valgymo ir miego sutrikimais,
- depresija,
- disociacija,
- polinkiu bėgti (iš mokyklos, namų ir pan.),
- problemomis mokykloje, mokyklos nelankymu,
- įsidarbinimo problemomis,
- pažeidžiamumu ir pasikartojančia viktimizacija,
- agresyviu elgesiu, patyčiomis,
- polinkiu į nusikalstamumą,
- polinkiu į smurtinį elgesį.

Niekas niekaip nenusipelno seksualinio smurto ir jo niekada negalima pateisinti ar racionalizuoti.

81 Orgazmo sutrikimu vadinamas sunkumas arba negalėjimas patirti orgazmo. Kai kuriems žmonėms reikia daugiau laiko pasiekti orgazmą arba orgazmas neteikia jiems pasitenkinimo. Esant orgazmo sutrikimui, seksualinei kulminacijai pasiekti reikia labai daug laiko, ji neteikia pasitenkinimo arba apskritai nepatiriama. Yra kelių tipų orgazmo sutrikimai: – pirminė orgazminė disfunkcija – kai žmogus niekada nėra patyręs orgazmo, – antrinė orgazminė disfunkcija, kai žmogus yra patyręs orgazmą, tik jam sunku jį pajusti, – bendras orgazmo sutrikimas, kai asmuo jokioje situacijoje nepatiria orgazmo, nepaisant adekvataus susijaudinimo ir stimuliavimo, – situacinė orgazmo disfunkcija, kai žmogus nepajunta orgazmo tam tikrose situacijose ar nuo tam tikro pobūdžio stimuliavimo. Šis orgazmo sutrikimas dažniausias. Orgazmo sutrikimai galimi ir moterims, ir vyrams, bet dažniau pasitaiko moterims. Tyrimų duomenimis, orgazmo sutrikimai, kurie yra pasikartojantys, būdingi 11–41 proc. moterų.

3. RIZIKOS VEIKSNIAI

Kaip jau minėta, bet kuris asmuo gali patirti seksualinę prievartą, tačiau dažniau nuo seksualinės prievartos nukentėję asmenys, turintys tam tikrų savybių ar gyvenantys tam tikromis aplinkybėmis, t. y. veikiami rizikos veiksnių. Seksualinės prievartos rizikos veiksniai yra sąlygos, aplinkybės ar savybės, susijusios su asmeniu ar jo aplinka, kurios padidina tikimybę, kad asmuo nukentės nuo seksualinės prievartos ar taps seksualinės prievartos vykdytoju. Vieno ar kelių rizikos veiksnių buvimas negarantuoja seksualinės prievartos atsiradimo, tačiau gali padidinti jos riziką, t. y. būti prievartos katalizatoriumi⁸². Kaip minėta pirmajame skyriuje, viena iš labiausiai paplitusių seksualinio smurto formų visame pasaulyje yra partnerio seksualinis smurtas, todėl galima daryti išvadą, kad vienas iš svarbiausių rizikos veiksnių, lemiančių žmonių pažeidžiamumą seksualinės prievartos atžvilgiu, yra santuoka arba gyvenimas kartu su partneriu. Šioje metodikoje pateikiame sąrašą individualių, santykių, bendruomenės ir visuomenės faktorių, kurie yra susiję su padidėjusia seksualinės prievartos rizika^{83,84}. Rizikos veiksnių nustatymas padeda geriau planuoti prevencines priemones, kadangi dėmesys sutelkiamas į didesnės rizikos grupes, ir planuoti bei įgyvendinti atitinkamas veiklas. Kuo didesnis seksualinės prievartos rizikos veiksnių skaičius, tuo didesnė tikimybė, kad asmuo gali patirti seksualinę prievartą, tačiau tam tikro rizikos veiksnio įtaka gali varijuoti priklausomai nuo asmens lyties, jo gyvenimo tarpsnio ir aplinkybių. Svarbu atsiminti, kad smurtą patyrusieji ar jo grėsmę jaučiantieji nėra už jį atsakingi. Į individualius rizikos veiksnius turi būti atsižvelgiama ne nukentėjusiems asmenims kaltinti, o užkirsti kelią seksualiniam smurtui, nukreipti ar konsultuoti žmones, kuriems kyla didesnė jo rizika. Atsakomybė už seksualinę prievartą, kaip ir fizinį, psichologinį ar ekonominį smurtą, visada tenka smurtautojui.

82 Baril, K. ir Tourigny, M. (2009). Seksualinė prievarta prieš vaikus. In M.E. Clément ir S. Dufour, red. Dufour, eds, La violence à l'égard des enfants en milieu familial (p. 145-160). Anjou: Éditions CEC. (Baril, K. and Tourigny, M. (2009). La violence sexuelle envers les enfants. In M.E. Clément and S. Dufour, eds., La violence à l'égard des enfants en milieu familial (pp. 145-160). Anjou: Éditions CEC.)

83 Jewkes, R., Sen, P. ir Garcia-Moreno, C. (2002). Seksualinis smurtas. In E.G. Krug, L.L. Dahlberg, J.A. Mercy, A. Zwi ir R. Lozano-Ascencio, eds., World report on violence and health (p. 147-181). Ženeva: Pasaulio sveikatos organizacija. (Jewkes, R., Sen, P. and Garcia-Moreno, C. (2002). Sexual violence. In E.G. Krug, L.L. Dahlberg, J.A. Mercy, A. Zwi and R. Lozano-Ascencio, eds., World report on violence and health (pp. 147-181). Geneva: World Health Organization).

84 Tourigny, M. ir Baril, K. (2011). Seksualinė prievarta vaikystėje: mastas ir rizikos veiksniai. Leidinyje M. Hébert, M. Cyr ir M. Tourigny, red., Seksualinė prievarta prieš vaikus, 1 tomas (p. 7–42). (Tourigny, M. and Baril, K. (2011). Les agressions sexuelles durant l'enfance : Ampleur et facteurs de risque. In M. Hébert, M. Cyr, and M. Tourigny, eds., L'agression sexuelle envers les enfants Tome 1 (pp. 7-42). Québec: Presses de l'Université du Québec).

2 Lentelė. Seksualinės prievartos rizikos veiksniai⁸⁵

<p>Visuomenės veiksniai (teisėkūra ir teisėtvarka, žiniasklaida, socialinės normos ir pan.)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • visuomenės normos, palaikančios seksualinę prievartą ir smurtą; • visuomenės normos, palaikančios vyrų pranašumą ir prioretizuojančios jų seksualinius poreikius; • visuomenės normos, palaikančios moterų nepilnavertiškumą ir seksualinį nuolankumą; • nepakankamai seksualinę prievartą patyrusiuosius ginantys įstatymai, valstybės politika, vis dar neužtikrinanti lyčių lygybės; • aukštas nusikalstamumo lygis šalyje; • neefektyvi teisinė sistema, todėl nukentėjusieji netiki, kad teisingumas bus įgyvendintas, nepasitiki teisėsauga; • žiniasklaida pateikia iškreiptą vaizdą apie seksualinę prievartą, stigmatizuoja nukentėjusįjį; • epizodinė pagalbos sistema – nukentėjęs asmuo negali operatyviai gauti veiksmingos, kvalifikuotos pagalbos; • aukštas nusikalstamumo ir įvairių smurto formų toleravimo lygis; • švietimo lytiškumo ir lyčių klausimais nebuvimas; • moterų ir mergaičių seksualizavimas žiniasklaidoje; • policijos ir teismų sistemos pagalbos trūkumas; • prevencinės programos valstybės mastu, kuri numatytų prevencines veiklas prieš bet kokią prievartą, diskriminaciją ir pan. ir jas vykdytų per konkrečias įstaigas, nebuvimas.
<p>Bendruomenės veiksniai (kaimynystė, švietimo ir mokslo įstaigos, religinės bendruomenės, visuomeninės organizacijos ir pan.)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • socialinė izoliacija; • įsidarbinimo galimybių trūkumas; • informacijos apie prievartą, jos atpažinimą, pagalbos galimybes trūkumas; • seksualinio smurto ir prievartos tolerancija bendruomenėje; • skurdas, nepriteklis; • nuolatinės gyvenamosios vietos neturėjimas; • bendraamžių spaudimas lytiškai santykiauti; • švietimo įstaigų epizodinis ir trumpalaikis įsitraukimas į smurto prevenciją bendruomenėje; • religinių bendruomenių nenoras įsitraukti į prevencines veiklas; • bendruomenių ir vietos politinių lyderių vengimas pasisakyti už prievartos netoleravimą ir spręsti šią problemą.

85 Adaptuota pagal Pasaulio sveikatos organizacija, Informacinis lapas "Smurtas prieš moteris", 2021. Prieiga per internetą: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>, Rutgers viešojo saugumo centras, RTM Insights, Research Brief Series Dedicated to Shared Knowledge :: Issue 23 :: May 2011. https://www.rutgerscps.org/uploads/2/7/3/7/27370595/riskfactorsofgender-basedsexual_violence_rtmights23.pdf, Ligų kontrolės ir prevencijos centrų parengta informacija "Rizikos ir apsaugos veiksniai, 2022. Prieiga per internetą: <https://www.cdc.gov/violenceprevention/sexualviolence/riskprotectivefactors.html>, Vašingtono kovos su seksualinės prievartos programų koalicijos parengta informacija "Rizikos ir apsaugos veiksniai", 2022. Prieiga per internetą: <https://www.wcsap.org/prevention/concepts/risk-protective-factors> publikuotą medžiagą

<p>Individualūs veiksniai (gyvenimo aplinkybės, asmeninės vertybės, nuostatos ir pan.)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • vaikystėje patirta seksualinė ir (arba) fizinė prievarta; • vaikystėje matytas smurtas šeimoje; • akademiniai sunkumai; • didelis emocinis stresas, depresija, nerimas, elgesio sutrikimai; • alkoholio ir narkotinių medžiagų vartojimas; • seksualinės fantazijos su prievartos elementais; • pirmenybė teikiama neįpareigojantiems lytiniam santykiams; • negalios turėjimas; • sveikatos būklė – neurodegeneracinės ligos, autizmo spektro sutrikimai ir kt.; • tradicinių lyčių vaidmenų palaikymas ir lygybės, lygiaverčių santykių, pagarbos, teisingumo nevertinimas.
<p>Santykių veiksniai (santykiai su šeimos nariais, sutuoktiniu arba partneriu, draugais ir bendraamžiais)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • šeima mažai arba visai nedalyvauja socialinėje veikloje; • disfunkcinė ar emociškai nepalaikanti šeiminei aplinka; • šeima mažai bendrauja tarpusavyje, vienas kitam ir vaikams skiria mažai dėmesio; • stiprūs patriarchaliniai santykiai; • smurtas šeimoje; • nepakankami šeimos finansiniai ištekliai; • bendravimas su seksualiai agresyviais ir nusikalsti linkusiais bendraamžiais; • keleto lytinių santykių partnerių turėjimas tame pačiame gyvenimo etape; • polinkis į smurtinius santykius.

Seksualinio smurto neartimoje aplinkoje vertinimo kriterijai Lietuvoje nėra patvirtinti, todėl rekomenduojame remtis pateikta 2-ąja lentele. Bendruomenės ir visuomenės veiksniai, susiję su padidėjusia rizika, kad vaikai patirs seksualinę prievartą, tik patvirtina, kad seksualinis smurtas yra visai visuomenei aktuali problema. Taip pat labai svarbu įvertinti galimą tarpsektorinės diskriminacijos riziką, t. y. tai, kad priklausymas tam tikroms grupėms lemia didesnę seksualinio smurto tikimybę. Todėl būtina nustatyti, ar asmuo patenka į vieną ar kelias iš šių grupių:

- asmenys, esantys socialines, globos ar medicinos paslaugas teikiančiose institucijose ar įkalinimo įstaigose,
- asmenys, išnaudojami seksualinių paslaugų teikimui,
- asmenys, patyrę seksualinę prievartą vaikystėje,
- asmenys su autizmo spektro sutrikimais,
- asmenys su psichine arba fizine negalia,
- jauni asmenys,
- mergaitės ir moterys,
- migrantai ir (arba) prieglobsčio prašytojai.

Šalyje yra naudojami patvirtinti smurto artimoje aplinkoje rizikos vertinimo kriterijai, pvz., sprendama, skirti ar neskirti apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje orderj, Lietuvos policija pasitelkia LR Vidaus reikalų ministro įsakymu 2023 m. kovo 29 d. (Nr. 1V-171) patvirtintus smurto artimoje aplinkoje

pavojaus rizikos vertinimo kriterijus. Savo ruožtu Specializuotos kompleksinės pagalbos centras (SKPC) nuo 2023 m. liepos 1 d. naudoja LMTJA parengtą SAA rizikos vertinimo klausimyno projektą, kurį patvirtino SADM. SKPC teikdamas ekspertinį vertinimą siekia išsiaiškinti, ar smurto artimoje aplinkoje pavojų keliantis asmuo vertė šį pavojų patiriantį asmenį užsiimti lytiniais santykiais prieš jo valią ar jam nepriimtinais būdais, žiūrėti pornografinį turinį prieš jo valią, fotografavo ar filmavo apsinuoginusį ar miegantį prieš jo valią, reikalavo atsiųsti tokio pobūdžio įrašų.⁸⁶

3.1. VEIKSNIAI, SUSIJĘ SU PADIDĖJUSIA SEKSUALINIO SMURTO RIZIKA VAIKYSTĖJE

Tam tikrų aplinkybių veikiami vaikai sudaro didesniąją dalį visų patyrusių seksualinį smurtą. Galimos aplinkybės:

- Vaiko raidos etapas (t. y. jo amžius) ir lytis prisideda prie rizikos veiksnių – mergaitės patiria didesnę riziką nei berniukai, taip pat rizika auga, augant vaikui.
- Netinkama vaikų priežiūra. Nustatyta, kad vaikas, augantis be vieno ar abiejų tėvų, taip pat labiau rizikuoja patirti seksualinį smurtą. Be to, dažniau seksualinį smurtą patiria vaikai, augantys šeimose, neužtikrinančiose pakankamos vaikų priežiūros⁸⁷.
- Jei šeima patiria tarpusavio santykių, bendravimo, finansinių problemų, tai taip pat didina vaikų riziką tapti seksualinio smurto aukomis, nes leidžia smurtautojui tuo laikotarpiu pasinaudoti vaikų pažeidžiamumu.

Veiksnių, didinančių riziką vaikams patirti seksualinį smurtą, nustatymas padeda geriau planuoti prevencines intervencijas šioje srityje. Kaip minėta, nė vienas konkretus rizikos veiksnys nėra seksualinio smurto priežastis. Taip pat nėra vieno konkretaus apsauginio faktoriaus, kuris galėtų užkirsti kelią seksualiniam smurtui. Vaikai seksualinį smurtą dažniau patiria artimoje aplinkoje nuo asmenų, kuriuos pažįsta ir kuriais pasitiki. Svarbu vaikais tikėti, nes vaikai apie patirtą seksualinį smurtą yra nelinkę meluoti.

Jei vaikas tapo uždaras, jam sunku sėdėti, jis staiga ima ypač domėtis seksualinėmis temomis, šia tema žino ne pagal amžių daug, akivaizdžiai seksualizuotai elgiasi su kitais vaikais ar suaugusiais asmenimis – tai ženklai, kad vaikas galimai patiria seksualinį smurtą⁸⁸. Mokyklinio amžius vaikams ir paaugliams gali pasireikšti depresija ar agresija, užsisklendimas, disociacijos jausmas, savo kūno ar seksualinių požymių gėdijimasis, savęs žlugdymas, savikalta bei neapykanta sau, sunkumai tapatinant save su savo biologine lytimi, piktnaudžiavimas narkotinėmis medžiagomis ir alkoholiu. Vaikai, patyrę seksualinį smurtą, gali susidurti su šlapimo ar išmatų nelaikymu, šlapinimusi į lovą⁸⁹.

Apibendrinant informaciją apie rizikos veiksnius, svarbu akcentuoti, kad visuomenės ir bendruomenės rizikos veiksnių (ne)paplitimas priklauso nuo visų visuomenės narių (tarp jų ir specialistų), vyriausybinių ir nevyriausybinių institucijų veiksmų planų. Todėl būtina nuosekliai įvertinti rizikos veiksnius ir juos šalinti, vykdyti švietimo ir prevencijos programas.

86 LR Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas 2023-05-09 Nr. 2023-08773

87 Netinkamo elgesio su vaikais tyrimas, Australija, 2023 m. Prieiga per internetą: <https://bravehearts.org.au/research-lobbying/stats-facts/nature-of-child-sexual-abuse-risk-factors-dynamics/> (The Australian Child Maltreatment Study, 2023).

88 Globos namų Užuovėja tinklapis. Tikrinta 2023 11 25 d. Prieiga per internetą: <https://www.uzuoveja.lt/vaiku-nukentejusiu-nuo-seksualines-prievartos-pagalbos-centras/apie-vaiku-seksualini-isnaudojima/65>

89 Bravehearts tinklapis. Prieiga per internetą: <https://bravehearts.org.au/about-child-sexual-abuse/what-are-the-signs-of-child-sexual-abuse/>

4. TEISINIAI INSTRUMENTAI

Šioje dalyje nagrinėjami teisiniai instrumentai, skirti kovai su seksualiniu smurtu, aptariamoms tarptautinės sutartys, ES parengtos ir rengiamos direktyvos bei konvencijos, taip pat apžvelgiami atitinkami Lietuvos Respublikos įstatymai, suteikiama apibendrinta informacija apie galiojančią teisinę bazę šiam svarbiam klausimui spręsti.

4.1. TARPTAUTINIAI TEISINIAI INSTRUMENTAI

4.1.1. Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims (CEDAW)

Konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims⁹⁰ (angl. trump. CEDAW) yra tarptautinė sutartis, kurią 1979 m. priėmė Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja. CEDAW tikslas – apsaugoti ir įgyvendinti moterų teises ir lyčių lygybę visame pasaulyje. Nors dokumente nėra konkrečiai išskirtas smurtas, konvencija vaidina gyvybiškai svarbų vaidmenį kovojant su seksualiniu smurtu per platesnę kovos su moterų diskriminacija sistemą. Pavyzdžiui, 6-as straipsnis nurodo: „Valstybės dalyvės imasi visų reikiamų priemonių, įskaitant teises, kad būtų nutraukta visų rūšių prekyba moterimis ir moterų prostitucijos panaudojimas.“ Kovai su seksualiniu smurtu aktualūs straipsniai: 2, 5a, 6, 12, 15, 16. Spręsdama moterų diskriminacijos problemą ir skatindama lyčių lygybę, CEDAW sukuria pagrindą kovoti su pagrindinėmis seksualinio smurto priežastimis. Ji ragina valstybes imtis visapusiškų ir koordinuotų priemonių užkirsti kelią seksualiniam smurtui ir veiksmingai reaguoti į jį. Konvencijos principai ir įsipareigojimai labai prisideda prie pasaulinių kovos su smurtu dėl lyties pastangų, įskaitant seksualinį smurtą, ir skatina saugesnę ir teisingesnę aplinką moterims.

4.1.2. Konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo

Europos Tarybos Smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo konvencija⁹¹, yra labai svarbi sprendžiant seksualinio smurto problemą, nes joje nustatyta išsami teisinė sistema, skirta smurto dėl lyties, įskaitant seksualinį smurtą, prevencijai ir kovai su juo tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygmeniu. Ši konvencija priimta 2011 metais, prie jos prisijungė Europos Sąjunga, tačiau Lietuvoje ji kol kas nėra ratifikuota. Konvencijoje apibrėžiamos ir kriminalizuojamos įvairios seksualinio smurto formos, pabrėžiama sutikimo svarba ir pripažįstama, kad seksualinis smurtas yra žmogaus teisių pažeidimas. Taip pat skatinamas į nukentėjusįjį orientuotas požiūris, užtikrinama, kad aukos gautų tinkamas pagalbos paslaugas, teisinę apsaugą ir galimybę kreiptis į teisėsaugos organus. Konvencija skatinamas tarptautinis bendradarbiavimas ir duomenų rinkimas, taip palengvinant koordinuotą reagavimą į seksualinį smurtą tarpvalstybiniu mastu. Pagaliau ji siunčia aiškią žinią, kad seksualinis smurtas yra nepriimtinas ir jam turi būti aktyviai užkertamas kelias, turi būti prisidedama prie kultūrinių nuostatų ir elgesio pokyčių.

4.1.3. Europos žmogaus teisių konvencija

Europos žmogaus teisių konvencija (Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, EŽTK)⁹²

90 1979-12-18 Konvencija Dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.20416>

91 Konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:52016PC0109>

92 Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.415350>

yra labai svarbi parama sprendžiant seksualinio smurto problemą dėl kelių pagrindinių priežasčių. Jos pagrindu Europoje sukurta tvirta teisinė sistema, kuria užtikrinamos pagrindinės žmogaus teisės, įskaitant apsaugą nuo kankinimų ir nežmoniško ar žeminančio elgesio. EŽTK įtvirtinta teisė į gyvybę, asmens saugumą ir pagarbą privatumui – visi šie aspektai yra labai svarbūs seksualinio smurto atvejais. Be to, ji užtikrina galimybę aukoms ir kaltinamiesiems dalyvauti teisingame teismo procese, skatinama lyčių lygybė, draudžiama diskriminacija ir numatomi mechanizmai, kad aukos galėtų pasinaudoti veiksmingomis teisių gynimo priemonėmis. Skatindama pagarbos žmogaus teisėms ir atskaitingumo kultūrą, EŽTK atlieka svarbų vaidmenį kovoje su seksualiniu smurtu ir pasisako už teisingumą bei visų asmenų orumą.

4.1.4. Europos Tarybos konvencija dėl vaikų apsaugos nuo seksualinio išnaudojimo ir seksualinės prievartos prieš juos

Konvencija⁹³ priimta 2007 m. spalio 25 d. Ja siekiama užkirsti kelią seksualiniam vaikų išnaudojimui ir seksualiniam smurtui prieš juos, ginti vaikų, tapusių seksualinio išnaudojimo ir seksualinės prievartos aukomis, teises, skatinti nacionalinį ir tarptautinį bendradarbiavimą kovojant su seksualiniu vaikų išnaudojimu ir seksualinius smurtu prieš juos.

4.1.5. Europos Sąjungos direktyvos

Direktyva 2011/93/ES⁹⁴. Šia direktyva nustatomos pagrindinės nusikalstamų veikų ir sankcijų apibrėžčių taisyklės seksualinės prievartos prieš vaikus, jų seksualinio išnaudojimo, vaikų pornografijos ir ryšių su vaikais mezgimo seksualiniais tikslais srityse. Ja taip pat įvedamos nuostatos, kad būtų sustiprinta tų nusikaltimų prevencija ir nuo jų nukentėjusiųjų apsauga.

Direktyva 2012/29/ES⁹⁵. Šios direktyvos tikslas – užtikrinti, kad nusikaltimų aukos gautų tinkamą informaciją, pagalbą ir apsaugą baudžiamajame procese. Direktyva reikalauja teikti pagalbą net jei auka neinicijuoja baudžiamojo proceso. Nors ši direktyva aprėpia įvairias nusikaltimų viktimizacijos formas, į ją įtrauktos ir nuostatos dėl nukentėjusiųjų nuo seksualinio smurto, užtikrinančios, kad jie gautų tinkamą paramą ir apsaugą viso teisinio proceso metu.

Direktyva 2011/36/ES⁹⁶. Šioje direktyvoje nustatomos būtiniausios taisyklės, susijusios su nusikalstamų veikų apibrėžtimi ir sankcijomis prekybos žmonėmis srityje. Joje taip pat pateikiamos bendros nuostatos, pagal kurias atsižvelgiama į lyčių aspektą, yra stiprinama šio nusikaltimo prevencija ir gerinama jo aukų apsauga. Nors ši direktyva skirta prekybos žmonėmis prevencijai, joje pripažįstama, kad seksualinis išnaudojimas yra viena iš pagrindinių išnaudojimo formų, susijusių su prekyba žmonėmis.

Direktyva 2004/81/EB⁹⁷. Šios direktyvos tikslas – apibrėžti ribotos trukmės, susijusios su atitinkamų nacionalinių nagrinėjimų trukme, leidimų gyventi šalyje išdavimo trečiųjų šalių piliečiams, kurie

93 Europos Tarybos konvencija dėl vaikų apsaugos nuo seksualinio išnaudojimo ir seksualinės prievartos prieš juos. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.434001>

94 2011 m. gruodžio 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/93/ES dėl kovos su seksualine prievarta prieš vaikus, jų seksualiniu išnaudojimu ir vaikų pornografija, kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2004/68/TVR

95 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR

96 2011 m. balandžio 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR

97 2004 m. balandžio 29 d. Tarybos direktyva 2004/81/EB dėl teisės laikinai apsigyventi suteikimo trečiųjų šalių piliečiams, kurie yra prekybos žmonėmis aukos arba kuriais buvo pasinaudota nelegalios imigracijos tikslais ir kurie bendradarbiauja su kompetentingomis institucijomis

bendradarbiauja kovojant prieš prekybą žmonėmis arba prieš nelegalios imigracijos padėjimo veiksmus, reikalavimus. Šia direktyva užtikrinama, kad prekybos žmonėmis aukos, įskaitant seksualinio išnaudojimo atvejus, gautų tinkamą paramą ir apsaugą, įskaitant galimybę gauti leidimus gyventi.

Direktyva 2004/80/EB⁹⁸. Nors šioje direktyvoje dėmesys skiriamas ne tik seksualiniam smurtui, ja siekiama nustatyti bendras kompensacijos smurtinių nusikaltimų aukoms, įskaitant seksualinius nusikaltimus, taisykles. Šia direktyva užtikrinama, kad smurtinių nusikaltimų, įskaitant seksualinę prievartą, aukos turėtų galimybę gauti kompensaciją ir paramą.

Direktyva 2002/73/EB⁹⁹ ir **direktyva 2010/41/ES**¹⁰⁰. Nors šios direktyvos nėra konkrečiai skirtos seksualiniams smurtui, jomis siekiama kovoti su diskriminacija dėl lyties ir seksualiniu priekabiavimu darbo vietoje, kuri gali būti aktuali seksualinės prievartos darbo vietoje atvejais.

Direktyvos pasiūlymas dėl kovos su smurtu prieš moteris ir smurtu artimoje aplinkoje¹⁰¹. Siūlomoje direktyvoje dėl kovos su smurtu prieš moteris ir smurtu artimoje aplinkoje akcentuojama, kad tokie teisės aktai Europos Sąjungoje būtini nedelsiant. Pabrėžiama, kad smurtas dėl lyties, įskaitant fizinį, seksualinį ir kibernetinį smurtą, ES yra plačiai paplitęs ir nuo jo kenčia daug moterų ir mergaičių. Bendrapranešėjai palankiai vertina istorinį pasiūlymą, tačiau rekomenduoja jį sustiprinti keliose pagrindinėse srityse: nusikaltimų prevencijos (didinti informuotumą ir rengti mokymus), teisių procesų tobulinimo, kad būtų teikiama pirmenybė nukentėjusiųjų poreikiams, nusikaltėlių nebaudžiamumo panaikinimo (išplėsti išprievartavimo ir sutikimo apibrėžtis) ir smurto elektroninėje erdvėje bei prieš viešus asmenis klausimų sprendimo. Be to, pažymima, kad svarbu pripažinti vaikus, kurie tapo tokio smurto liudininkais, nukentėjusiais ir užtikrinti, kad jų teisės būtų ginamos viso proceso metu.

Apibendrinant:

- Direktyvose pabrėžiama paramos ir pagalbos teikimo seksualinio smurto aukoms svarba. Jose apibrėžiamos aukų teisės ir nustatomi minimalūs jų apsaugos ir priežiūros standartai.
- ES direktyvomis dėl seksualinio smurto siekiama apsaugoti nukentėjusiųjų, ypač pažeidžiamų grupių, tokių kaip vaikai ir moterys, teises ir gerovę. Jos sprendžia tokias problemas kaip seksualinis smurtas, išnaudojimas ir prekyba žmonėmis.
- Direktyvose pagrindinis dėmesys skiriamas prevencijos priemonėms, informavimo kampanijoms ir švietimui. Jos taip pat reikalauja kriminalizuoti įvairių formų seksualinius nusikaltimus ir nustato sankcijas nusikaltėliams.
- Daugelis direktyvų skatina ES valstybių narių tarpvalstybinį bendradarbiavimą siekiant veiksmingai kovoti su seksualiniu smurtu, ypač prekybos žmonėmis ir išnaudojimo atvejais.

4.2. LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISĖS AKTAI

4.2.1. Baudžiamasis kodeksas

Pagal LR Baudžiamojo kodekso¹⁰² (toliau – BK) specialiosios dalies XXI skyriaus (nusikaltimai ir

98 2004 m. balandžio 29 d. Tarybos direktyva 2004/80/EB dėl žalos atlyginimo nusikaltimo aukoms

99 2002 m. rugsėjo 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2002/73/EB iš dalies keičianti Tarybos direktyvą 76/207/EEB dėl vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principo taikymo įsidarbinimo, profesinio mokymo, pareigų paaugstinimo ir darbo sąlygų atžvilgiu

100 2010 m. liepos 7 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/41/ES dėl vienodo požiūrio į savarankiškai dirbančius vyrus ir moteris principo taikymo, kuria panaikinama Tarybos direktyva 86/613/EEB

101 Pasiūlymas dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl kovos su smurtu prieš moteris ir smurtu artimoje aplinkoje. Prieiga per internetą: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0234_EN.html#_section2

102 2000 m. rugsėjo 26 d. Lietuvos Respublikos Baudžiamasis kodeksas (patvirtintas 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968) *Suvestinė redakcija nuo 2023-07-06 iki 2023-12-31*. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111555/asr>

baudžiamieji nusižengimai žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui) 149–153 straipsnius, XXIII skyriaus (nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai vaikui ir šeimai) 162 straipsnį ir XLIV skyriaus (nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai dorovei) 309 straipsnį, baudžiama už šiuos nusikaltimus:

149 straipsnis. Išžaginimas.

150 straipsnis. Seksualinis prievartavimas.

151 straipsnis. Privertimas lytiškai santykiuoti.

151-1 straipsnis. Lytinės aistros tenkinimas pažeidžiant nepilnamečio asmens seksualinio apsisprendimo laisvę ir (ar) neliečiamumą.

152 straipsnis. Seksualinis priekabiavimas.

152-1 straipsnis. Jaunesnio negu šešiolikos metų asmens viliojimas.

153 straipsnis. Jaunesnio negu šešiolikos metų asmens tvirkinimas.

162 straipsnis. Vaiko išnaudojimas pornografijai.

309 straipsnis. Disponavimas pornografinio turinio dalykais.

Seksualinio smurto artimoje aplinkoje atvejais taikomi 149, 150, 150-1, 151, 151-1, 153 straipsniai.

Nusikaltusiu laikomas:

- Tas, kas lytiškai santykiavo su žmogumi prieš šio valią panaudodamas fizinį smurtą ar grasindamas tuoj pat jį panaudoti, ar kitaip atimdamas galimybę priešintis, ar pasinaudodamas bejėgiška nukentėjusio asmens būkle.
- Tas, kas tenkino lytinę aistrą su žmogumi prieš šio valią analiniu, oraliniu ar kitokio fizinio sąlyčio būdu panaudodamas fizinį smurtą ar grasindamas tuoj pat jį panaudoti, ar kitaip atimdamas galimybę priešintis, ar pasinaudodamas bejėgiška nukentėjusio asmens būkle.
- Tas, kas grasindamas panaudoti smurtą, panaudodamas kitokią psichinę prievartą arba pasinaudodamas asmens priklausomumu privertė jį lytiškai santykiuoti ar kitaip tenkinti lytinę aistrą su kaltininku ar kitu asmeniu.
- Pilnametis asmuo, lytiškai santykiavęs ar kitaip tenkinęs lytinę aistrą su jaunesniu negu šešiolikos metų asmeniu, jeigu nebuvo išžaginimo, seksualinio prievartavimo ar privertimo lytiškai santykiuoti požymių.
- Tas, kas lytiškai santykiavo ar kitaip tenkino lytinę aistrą su nepilnamečiu asmeniu pasiūlęs, pažadėjęs suteikti ar suteikęs jam ar kitam asmeniui už tai pinigų ar kitokios formos atlygį, jeigu nebuvo išžaginimo, seksualinio prievartavimo ar privertimo lytiškai santykiuoti požymių.
- Tėvas, motina, globėjas, rūpintojas ar kitas teisėtas vaiko atstovas arba įstatymuose nustatytų įgaliojimų nepilnamečio asmens atžvilgiu turintis asmuo, arba pasitikėjimu, autoritetu arba įtaka nepilnamečiui piktnaudžiavęs asmuo, lytiškai santykiavęs ar kitaip tenkinęs lytinę aistrą su tuo nepilnamečiu asmeniu, jeigu nebuvo išžaginimo, seksualinio prievartavimo ar privertimo lytiškai santykiuoti požymių.
- Tas, kas siekdamas seksualinio bendravimo ar pasitenkinimo vulgariais ar panašiais veiksmais, pasiūlymais ar užuominomis priekabiavo prie pagal tarnybą ar kitaip priklausomo asmens.
- Pilnametis asmuo, pasiūlęs jaunesniam negu šešiolikos metų asmeniui susitikti siekdamas lytiškai santykiuoti ar kitaip tenkinti lytinę aistrą arba jį išnaudoti pornografinėi produkcijai gaminti, jeigu po šio pasiūlymo ėmėsi konkrečių veiksmų, kad susitikimas įvyktų.
- Tas, kas atliko jaunesnio negu šešiolikos metų asmens tvirkinimo veiksmus.
- Tas, kas verbavo, vertė arba įtraukė vaiką dalyvauti pornografinio pobūdžio renginiuose, arba išnaudojo vaiką tokiems tikslams, arba išnaudojo vaiką pornografinėi produkcijai gaminti, arba pelnėsi iš tokios vaiko veiklos.
- Tas, kas pagamino, įgijo, laikė, demonstravo, reklamavo, siūlė arba platino pornografinio turinio dalykus, kuriuose vaizduojamas vaikas arba asmuo pateikiamas kaip vaikas, arba pasinaudodamas

informacinėmis ir ryšių technologijomis ar kitomis priemonėmis įgijo ar suteikė prieigą prie pornografinio turinio dalykų, kuriuose vaizduojamas vaikas arba asmuo pateikiamas kaip vaikas.

Tam tikros sunkinančios aplinkybės: bendrininkavimas, nepilnamečio, mažamečio prievarta ir kt. Priklausomai nuo nusikaltimo, bausmės varijuoja nuo viešųjų darbų, arešto, baudos iki 15 metų laisvės atėmimo. Nemažai straipsnių nenumato laisvės atėmimo alternatyvos, o sankcijų intervalai labai platūs. Praktikoje dažniausiai skiriamos minimalios bausmės (bausmių dydis – žr. 3 priedą).

Į KĄ SVARBU ATSIŽVELGTI BAUDŽIAMAJAME KODEKSE

Apibrėžimai ir terminologija.

Baudžiamajame kodekse vartojami apibrėžimai ir terminologija gali būti nepakankamai išsamūs, kad apimtų visas seksualinio smurto formas. Dėl to tam tikros veikos gali būti nelaikomos nusikalstamomis. Gali kilti sunkumų tiksliai identifikuojant tam tikrus nusikaltimus ir už juos patraukiant baudžiamojon atsakomybėn.

Neadekvačios bausmės. BK numatytos bausmės už seksualinius nusikaltimus yra griežtos, tačiau bausmių minimumai labai žemi, o praktikoje bausmės vos jį viršija, todėl nukentėjusiesiems nėra užtikrinamas teisingumas.

Trūksta dėmesio sutikimui. BK nėra išskirta sutikimo (angl. *consent*) sąvoka seksualinio smurto nusikaltimuose, akcentuojamas ne sutikimas, o pasipriešinimas. Teigiamojo **sutikimo** sąvoka yra gyvybiškai svarbi kovojant su seksualiniu smurtu ir bet koks dviprasmiškumas šiuo atžvilgiu gali būti trūkumas.

Latentiškumas ir stigma. Kaip ir daugelyje šalių, Lietuvoje didžioji dalis nukentėjusiųjų apie seksualinius nusikaltimus nepraneša dėl stigmatizavimo, baimės patirti gėdą ar nepasitikėjimo teisine sistema. BK nepašaliną visų visuomenės kliūčių, trukdančių pranešti apie seksualinį smurtą ir sulaukti teisingumo smurtą išgyvenusiems asmenims. Baudžiamasis procesas nukentėjusiajam asmeniui yra be galo sunkus.

Kibernetinis seksualinis smurtas. Praktikoje retai taikomos bausmės už nusikaltimus, susijusius su kibernetiniu seksualiniu smurtu, ir tam tikrų skaitmeniniame amžiuje paplitusių kibernetinio seksualinio smurto rūšių, pvz., keršto pornografijos, atvejais trūksta aiškumo.

Procesiniai iššūkiai. Baudžiamosios justicijos sistema gali susidurti su procedūriniais iššūkiais, pvz., vėlavimu atlikti teises procedūras ar ilgais teismo procesais, kurie neigiamai veikia seksualinį smurtą išgyvenusių asmenų patirtį ir komplikuoja tolesnį teisingumo siekimą.

4.2.2. Kiti svarbūs įstatymai ir teisės aktai

LR moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas¹⁰³. Šiuo įstatymu siekiama skatinti lyčių lygybę, užkirsti kelią diskriminacijai ir priekabiavimui dėl lyties. Jame yra apibrėžiama, kas yra seksualinis priekabiavimas, ir pateikiamos nuostatos, susijusios su kova su seksualiniu priekabiavimu įvairiose aplinkose, įskaitant darbo vietą.

LR lygių galimybių įstatymas¹⁰⁴. Šiuo įstatymu siekiama užtikrinti, kad būtų įgyvendintos Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnio nuostatos, įtvirtinančios asmenų lygybę ir draudimą varžyti žmogaus teises ir teikti jam privilegijas dėl lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų. Šiame įstatyme apibrėžiamas priekabiavimas dėl lyties bei seksualinis priekabiavimas.

LR apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas¹⁰⁵. Šis įstatymas nustato nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų, įskaitant seksualinį smurtą, teises ir paramos mechanizmus. Numatyta nukentėjusiesiems ir jų šeimoms teikiama pagalba ir paslaugos.

LR pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiesiems asmenims įstatymas¹⁰⁶. Šis įstatymas nustato bendras nuo nusikaltimų, įskaitant seksualinį smurtą, nukentėjusiųjų teises ir paramos mechanizmus.

LR vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas¹⁰⁷. Šiame įstatyme pagrindinis dėmesys skiriamas vaikų teisių apsaugai, įskaitant priemones, skirtas kovoti su prievarta ir vaikų išnaudojimu, kurie gali būti susiję ir su seksualiniu smurtu prieš nepilnamečius.

LR valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas¹⁰⁸. Šiame įstatyme yra išskirta specifinė pagalba nukentėjusiesiems nuo nusikalstamų veikų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui. Šiuo įstatymu užtikrinama galimybė nukentėjusiesiems naudotis teisinio atstovavimo paslaugomis, ginant jų teises ir interesus teismo proceso metu.

LR smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas¹⁰⁹. Šis įstatymas yra svarbus seksualinės prievartos aukoms, nes jame numatytas teisinis mechanizmas, leidžiantis aukoms gauti finansinę kompensaciją ir padedantis joms susidoroti su fiziniais, emociniais ir finansiniais tokios traumuojančios patirties padariniais. Teisę į smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimą pagal šį įstatymą turi nukentėjęs asmuo, kuriam teismas priteisė smurtiniu nusikaltimu padarytą turtinę ir (ar) neturtinę žalą. Taip pat kompensuojamos nukentėjusio asmens patirtos teismo nutartimi priteistos bylinėjimosi (proceso) ir vykdymo išlaidos.

103 1998 m. gruodžio 1 d. Lietuvos Respublikos Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas Nr. VIII-947 Vilnius. Suvestinė redakcija nuo 2017-07-01. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.69453/asr>

104 2003 m. lapkričio 18 d. Lietuvos Respublikos Lygių galimybių įstatymas Nr. IX-1826 Vilnius. Suvestinė redakcija nuo 2022-08-01 iki 2023-12-31. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.222522/asr>

105 Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas 2011 m. gegužės 26 d. Nr. XI-1425 Vilnius. Suvestinė redakcija nuo 2023-07-01. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.400334/asr>

106 2021 m. sausio 14 d. LR Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiesiems asmenims įstatymas Nr. XIV-169 Vilnius. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/599af1605b2b11eb9dc7b575f08e8bea>

107 1996 m. kovo 14 d. LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas Nr. I-1234 Vilnius Suvestinė redakcija nuo 2023-07-01 iki 2023-12-31 I-1234 Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (Lrs.lt)

108 2000 m. kovo 28 d. LR Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas Nr. VIII-1591 Suvestinė redakcija nuo 2023-01-01 iki 2023-12-31. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.EAA93A47BAA1#:~:text=VIII-1591%2520Lietuvos%2520Respublikos%2520valstyb%25C4%2597s,garantuojamos%2520teisin%25C4%2597s%2520pagalbos%2520%25C4%25AFstatymas>

109 2005 m. birželio 30 d. LR Smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas Nr. X-296. Suvestinė redakcija nuo 2023-01-01 iki 2023-12-31. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.259415/asr>

LR baudžiamojo proceso kodeksas¹¹⁰. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas nustato visų bylų tyrimo ir baudžiamojo proceso teisinės procedūros, užtikrinančias, kad bylos būtų nagrinėjamos teisingai. Jame numatyti aukų teisių apsaugos mechanizmai, įskaitant teisę į konfidencialumą ir teisę būti išklausytam teismo nagrinėjimo metu, padedantys užkirsti kelią tolesniam nukentėjusiųjų traumavimui. Esant seksualinei prievartai kodeksas numato, kad byla gali būti nagrinėjama neviešai, taip pat nukentėjęs asmuo gali prašyti, kad jį apklaustų tos pačios lyties ikiteisminio tyrimo pareigūnas.

LR kariuomenės drausmės statuto pakeitimo įstatymas¹¹¹. Už priekabiavimą žodžiu, raštu arba veiksniu, nukreiptą prieš kito asmens seksualinį apsisprendimą ir neliečiamybę, jeigu tai neužtraukia baudžiamosios atsakomybės, privalomosios karo tarnybos kariui skiriamos bausmės: papeikimas arba papildomos tarnybos užduotys, arba uždraudžiama išeiti iš tarnybos vietos, arba pažeminamas kario laipsnis. Profesinės karo tarnybos kariui sumažinamas tarnybinis atlyginimas. Kariūnui sumažinama stipendija, arba jis atleidžiamas iš pareigų. Už tą pačią veiką, padarytą sunkinančiomis aplinkybėmis, profesinės karo tarnybos karys atleidžiamas iš tarnybos, kariūnas pašalinamas iš karo mokymo įstaigos.

LR civilinis kodeksas¹¹². Jeigu auka nusikaltimo metu patyrė turtinę ar neturtinę žalą, jis arba ji byloje gali pareikšti civilinį ieškinį. Neturtinė žala – tai asmens fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas ir kt., teismo įvertinti pinigais. Šiuo atveju nusikaltimo aukos procesinis vaidmuo yra dvigubas – ji tampa ir nukentėjusiuoju, ir civiliniu ieškovu.

LR darbo kodeksas¹¹³. Darbdavys yra įpareigotas užtikrinti lyčių lygybės ir nediskriminavimo kitais pagrindais principų įgyvendinimą darbo vietoje, įskaitant priekabiavimo ir seksualinio priekabiavimo draudimą. Darbdavys kuria tokią aplinką, kurioje darbuotojai nepatirtų priešišky, neetiškų, žeminančių, agresyvių, užgaulių, įžeidžiančių veiksmų, kuriais kėsinamasi į darbuotojo garbę ir orumą, fizinį ar psichologinį neliečiamumą ar kuriais siekiama darbuotoją sumenkinti ar įstumti į beginklę ir bejėgę padėtį. Darbdavys imasi visų būtinų priemonių smurto ir priekabiavimo prevencijai užtikrinti ir aktyvių pagalbos veiksmų asmenims, patyrusiems smurtą ar priekabiavimą.

Žvelgiant į ateitį, kai kurios svarbios teisinės sritys, kurias reikia tobulinti seksualinio smurto atžvilgiu, yra šios:

1. Kibernetinis seksualinis smurtas. Vis dažniau naudojant technologijas būtina atkreipti dėmesį į seksualinio smurto problemą skaitmeninėje erdvėje.

2. Kova su prekyba žmonėmis seksualiniam išnaudojimui. Stiprinti pastangas kovojant su prekyba žmonėmis, ypač seksualinio išnaudojimo tikslais, pasitelkiant tarptautinį bendradarbiavimą ir į nukentėjusiuosius orientuotus metodus.

3. Esamų teisės aktų vertinimas. Nuolatinis esamų teisinių priemonių veiksmingumo vertinimas ir jų pritaikymas naujiems iššūkiams ir raidai.

4. Baimė pranešti apie įvykį. Svarbu sukurti saugią ir palankią aplinką, kad nukentėję asmenys galėtų

110 2002 m. kovo 14 d. LR Baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Suvestinė redakcija nuo 2023-07-06. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.163482/asr>

111 2011 m. lapkričio 8 d. Kariuomenės drausmės statuto pakeitimo įstatymas Nr. XI-1636 LR. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.410978>

112 2000 m. liepos 18 d. Nr. VIII-1864. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas. Suvestinė redakcija nuo 2023-05-01. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.107687/asr>

113 2016 m. rugsėjo 14 d. Lietuvos Respublikos darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Nr. XII-2603. Suvestinė redakcija nuo 2023-08-31. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/10c6bfd07bd511e6a0f68fd135e6f40c/asr>

pranešti apie seksualinio smurto atvejus.

5. Vyrų ir berniukų įtraukimas. Pozityvaus vyriškumo skatinimas ir vyrų bei berniukų įtraukimas į kovą su seksualiniu smurtu, siekiant sukurti įtraukesnę ir lygesnę visuomenę.

6. Nuolatinis informavimas ir švietimas. Vis dar labai svarbu didinti informuotumą apie seksualinį smurtą, sutikimą (angl. *consent*) ir sveikus santykius. Išsamios švietimo programos gali padėti asmenims ir bendruomenėms užkirsti kelią seksualiniam smurtui ir tinkamai reaguoti į jį.

5. PAGALBA: DARBAS SU SEKSUALINĮ SMURTĄ PATYRUSIU ASMENIU

Sėkmingą seksualinio smurto problemos sprendimą ir sunkumus, su kuriais susiduriama, gali įveikti tik kartu dirbantys įvairių sričių specialistai, kurie, nors ir turėdami skirtingas atsakomybes, įgūdžius ir patirtį, turi ir vieną bendrą tikslą. Susidoroti su seksualinio smurto problemomis dažnai gali trukdyti neišspręsti struktūriniai ir instituciniai konfliktai. Siekiant sukurti vieningą bei efektyvią seksualinio smurto intervencijos bei pagalbos nukentėjusiems ar pavojų patiriančioms asmenims sistemą, visi šiame procese dalyvaujantys įvairių sričių specialistai turėtų sugebėti aiškiai apibrėžti bei įvardinti savo institucinės atsakomybės ribas ir užduotis. Visos seksualinio smurto intervencijos ir specialistų veiksmai turėtų būti planuojami laikantis žmogaus teisėmis paremto požiūrio. Seksualinis smurtas – tai šturkštus žmogaus teisių pažeidimas ir nusikaltimas asmens orumui ir neliečiamumui. Nuo seksualinio smurto nukenčia tiek moterys, tiek vyrai, tiek mergaitės, tiek berniukai. Taigi planuojant intervencijos, apsaugos ar prevencines priemones, svarbu atsižvelgti į lyčių lygybės aspektą, skirtingus vyrų ir moterų, mergaičių ir berniukų poreikius bei teises, vengti bet kokio netikėto neigiamo poveikio žmogaus teisėms. Žmogaus teisių apsaugos nuostatos turėtų būti įtrauktos į politikos strategijas ir programas nacionaliniu bei savivaldos lygmeniu.

5.1. NACIONALINIS INFORMACIJOS APIE SEKSUALINĮ SMURTĄ CENTRAS

Siekiant, kad seksualinio smurto problema būtų sprendžiama nacionaliniu lygmeniu efektyviai ir iš esmės, būtinas koordinuotas šios problemos sprendimo organizavimas. Nacionalinis informacijos apie seksualinį smurtą centras yra metodinis centras, kurio tikslas – koordinuoti seksualinės problemos sprendimą ir veiksmus tarp skirtingų institucijų ir organizacijų, kurie padeda užtikrinti efektyvią bei profesionalią pagalbą nukentėjusiems ar pavojų patiriančioms asmenims bei siūlo paramą, pagalbą ar paslaugas teikiantiems specialistams. Centras teikia kvalifikuotą teisinę pagalbą, psichologinę paramą ir kitą reikalingą pagalbą. Metodinis centras užtikrina mokymų, seminarų organizavimą, aktualios informacijos teikimą apie seksualinį smurtą, jo prevenciją ir kaip teisingai reaguoti į įvykusį ar galimai vykstantį smurtą. Tam, kad būtų nuosekliai analizuojama situacija ir tobulinamos prevencinės bei intervencinės priemonės, metodinis centras užtikrina tyrimų vykdymą bei statistikos apie seksualinį smurtą rinkimą. Taigi metodinis centras yra svarbi infrastruktūra, padedanti koordinuoti ir užtikrinti efektyvią pagalbą seksualinio smurto aukoms bei specialistams, dirbantiems su šiomis problemomis.

Pagrindinis metodinio centro tikslas yra užtikrinti institucijų ir specialistų, dirbančių su seksualinį smurtą patyrusiais ar seksualinio smurto pavojų patiriančiais asmenimis, metodinį palaikymą: rengti metodinę medžiagą, kaupti gerąją praktiką, organizuoti specialistų kvalifikacijų tobulinimą, suteikti jiems žinių ir įrankių konsultuoti seksualinę prievartą patyrusius ar jos pavojuje esančius asmenis, organizuoti prevenciją ir įgyvendinti tarpinstitucinį bendradarbiavimą.

Išanalizavus specialistų poreikius parengta pagalbos teikimo seksualinį smurtą patyrusiems asmenims ar seksualinio smurto pavojų patiriančioms asmenims metodika įvairių sričių valstybinių ir nevyriausybinių organizacijų specialistams padės:

- teikti pagalbą nukentėjusiems ar pavojų patiriančioms asmenims ir užtikrinti paslaugų ir pagalbos prieinamumą;
- garantuoti dirbančiųjų su seksualinį smurtą patyrusiais asmenimis ar seksualinio smurto pavojų patiriančiais asmenimis metodinį palaikymą bei suteikti reikalingas konsultacijas;
- užtikrinti vykdančiųjų seksualinio smurto prevenciją bei dirbančiųjų apsaugos nuo seksualinio smurto srityje metodinį palaikymą;

- gauti kvalifikacijos tobulinimo mokymus;
- stiprinti socialinę partnerystę nacionaliniu bei savivaldybių mastu tiek su valstybinėmis, tiek su nevyriausybinėmis organizacijomis per organizuojamas apklausas, diskusijas, konsultacijas ir renginius;
- spręsti įvairius kitus su paslaugų ir pagalbos teikimu susijusius klausimus.

Metodika parengta remiantis įvairių šalių gerąja praktika, moksliniais šaltiniais, specialistų, dirbančių šioje srityje, apklausos rezultatais bei kitais šaltiniais, skirtais seksualinės prievartos traumos reiškiniui nagrinėti ir jo pasekmėms švelninti.

5.2. TEISĖSAUGOS IR TEISĖTVARKOS INSTITUCIJŲ SPECIALISTAI

Lietuvoje įvykus seksualinio smurto atvejui ir apie tai pranešus atsakingoms institucijoms, dažniausiai situaciją sprendžia, nukentėjusį asmenį palaiko ir teisingumo siekia kelios teisėtvarkos ir teisėsaugos institucijos ir organizacijos. Teisėtvarkos ir teisėsaugos institucijų specialistai dažniausiai nėra specialiai apmokyti, kaip dirbti su konkrečiomis seksualinio smurto situacijomis, todėl dirbama bendrąja tvarka. Europos Komisijos parengtoje 2021–2024 m. Europos teisėjų mokymo strategijoje¹¹⁴ pabrėžiama: „Kad teisingumo srities specialistai įgytų reikiamos patirties, nuostatų ir žinių, jiems visiems reikalingas neteisinių žinių ir įgūdžių mokymas, t. y. elgsenos mokslų, psichologijos, antropologijos, ekonomikos ir kognityvinės kalbotyros mokymas.“ Mokymai, žinios apie seksualinį smurtą yra būtini dirbant teisėsaugos ir teisėtvarkos srityje. Pažymėtina, jog pirmojo susitikimo metu specialistui nerekomenduotinas joks fizinis kontaktas (pvz., rankos paspaudimas), nes seksualinį smurtą patyręs asmuo labai jautriai reaguoja į bet kokį prisilietimą¹¹⁵.

5.2.1 Policija

Policijos ikiteisminio tyrimo pareigūnai atlieka pirminius tyrimus, renka įrodymus, kviečia teismo medicinos ekspertą ir gali suimti įtariamuosius seksualiniu smurtu. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba nurodo¹¹⁶, jog prireikus pareigūnai suteiks pirmąją pagalbą ir iškvies greitąją medicinos pagalbą, taip pat atskirai apklaus nukentėjusįjį ir įtariamąjį tam, kad išsiaiškintų įvykio aplinkybes. Ikiteisminis tyrimas – tai pradinis baudžiamojo proceso etapas, kurio metu visų pirma renkami įrodymai, reikalingi teismo procesui pradėti. Nors tyrimą prižiūri prokuroras, didžiąją dalį tyrimo darbo atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnai, kurie dažnai būna pagrindiniai nukentėjusiųjų kontaktiniai asmenys. Ikiteisminio tyrimo pareigūnai sprendžia, ar pradėti tyrimą, tačiau negali jo atsisakyti, nes tai gali padaryti tik ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovas arba prokuroras. Jie atlieka įvairius tyrimo veiksmus, pavyzdžiui, apklausas, įrodymų rinkimą ir mėginių paėmimą, o prokuroras turi galutinius įgaliojimus baigti tyrimą arba pareikšti kaltinimus ir perduoti bylą teismui. Po to ikiteisminių tyrimo pareigūnų darbas baigiasi. Jie gali dalyvauti teismo posėdžiuose, tačiau tik kaip liudytojai, o ne kaip pareigūnai. Ikiteisminio tyrimo pareigūnams labai svarbu stiprinti pasitikėjimą nukentėjusiuoju.

5.2.2. Prokuratūra

Prokurorai yra valstybės pareigūnai, atsakingi už ikiteisminių tyrimų priežiūrą ir kaltinimo palaikymą

114 Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Teisingumo užtikrinimas ES: 2021–2024 m. Europos teisėjų mokymo strategija. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex:52020DC0713#footnote13>

115 Adomaitienė, Bagdzevičius, Bubliausienė, Bumbulienė, Celiešiūtė, Chmieliauskas, Daniūnaitė, Drejerienė, Grigaliūnienė, Gruodytė, Jakubėnienė, Jaras, Jarienė, Jusevičiūtė, Kėvalas, Kučinskienė, Meška, Mickienė, Minkauskienė, Nadišauskienė, Palionienė, Raudys, Šalčius, Šurkus. Seksualinis smurtas: profesionalaus elgsio taktika: vadovėlis. Kaunas. Vitae litera, 2019. Lietuvos sveikatos mokslų universitetas.

116 Prieiga per internetą: <https://visureikalas.lt/man-reikia-pagalbos/kas-man-gali-padeti-cia-ir-dabar/>

teisme. Jie glaudžiai bendradarbiauja su policija, prižiūri tyrimus ir prireikus priima sprendimus dėl prievartos priemonių. Kai kuriais atvejais prokurorai gali visiškai kontroliuoti tyrimą arba patys atlikti konkrečius tyrimo veiksmus.

Asmenys gali pateikti skundus dėl ikiteisminio tyrimo pareigūno sprendimų ar neveikimo prokurorui ir gali apskųsti prokuroro sprendimus aukštesnėms institucijoms. Galiausiai prokuroras nusprendžia, ar bylą nutraukti, sustabdyti, ar perduoti teismui. Jei byla perduodama teismui, prokuroras suformuluoja kaltinimus ir palaiko juos teismo nagrinėjimo metu. Be to, jis turi teisę apskųsti teismo sprendimus ir prašyti peržiūrėti juos kasacine tvarka.

Nors prokurorai atlieka skirtingus vaidmenis baudžiamosiose bylose, jie neprivalo klausti nukentėjusiųjų nuomonės dėl sprendimų. Jie gali pradėti procesą net be nukentėjusiojo sutikimo ir tęsti bylos nagrinėjimą arba apskųsti nuosprendžius nepriklausomai nuo nukentėjusiojo pageidavimų, išskyrus tam tikrus atvejus.

Smurto prieš vaikus atvejais prokuroras, atliekantis ikiteisminį tyrimą dėl nusikalstamos veikos nepilnamečio seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, ne vėliau kaip per 5-as darbo dienas nuo ikiteisminio tyrimo pradžios inicijuoja tarpžinybinę Atvejo koordinavimo grupę. Tokią grupę sudaro prokuroras, atliekantis ikiteisminį tyrimą, VVTAJT ir policijos atsakingi asmenys, dirbantys su konkrečiu atveju. Taip siekiama apsaugoti nukentėjusį nepilnametį nuo neigiamo baudžiamojo proceso poveikio, tinkamai užtikrinti jo interesų apsaugą bei teisių įgyvendinimą.

5.2.3. Teismai

Teisėjai. Baudžiamosios bylos Lietuvoje iš pradžių nagrinėjamos pirmosios instancijos teismuose, įskaitant apylinkės ir apygardos teismus. Apylinkės teismo sprendimai gali būti skundžiami apygardos teismams, o apygardos teismo sprendimai – Lietuvos apeliaciniam teismui. Jei kyla abejonių dėl apeliacinio teismo sprendimo, asmenys gali kreiptis į Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą dėl bylos nagrinėjimo kasacine tvarka.

Byloms pirmosios instancijos teismuose paprastai pirmininkauja vienas teisėjas, tačiau sudėtingesnėms byloms gali būti sudaroma trijų teisėjų kolegija. Apeliacinius skundus nagrinėja trijų teisėjų kolegijos. Teisėjas ar teisėjų kolegija prižiūri bylos nagrinėjimą, užtikrina procesinių taisyklių laikymąsi, ištiria visus įrodymus ir priima sprendimą dėl kaltumo ar nekaltumo. Jei nagrinėjamas civilinis ieškinys, teisėjas taip pat nagrinėja susijusius reikalavimus. Teismo sprendimas skelbiamas viešame posėdyje, daugiausia dėmesio skiriant tam, kad jį suprastų ir nuteistasis (-oji), ir nukentėjusysis (-ioji). Seksualinio smurto atveju byla gali būti nagrinėjama neviešame posėdyje.

5.2.4. Advokatūra

Pagal Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymą¹¹⁷ (toliau – VGTPJ), pirminė valstybės garantuojama teisinė pagalba yra šio įstatymo nustatyta tvarka teikiama teisinė informacija, teisinės konsultacijos ir valstybės ir savivaldybių institucijoms skirtų dokumentų rengimas. Ją gali gauti visi Lietuvos ir ES valstybių narių piliečiai. Antrinė valstybės garantuojama teisinė pagalba – dokumentų rengimas, gynyba ir atstovavimas bylose, įskaitant vykdymo procesą, atstovavimas išankstinio ginčų sprendimo ne teisme atvejais, jeigu tokią tvarką nustato įstatymai ar teismo sprendimas. Antrinė teisinė pagalba taip pat apima bylinėjimosi išlaidų bylose, išnagrinėtose civilinio proceso tvarka, ir išlaidų konstitucinės justicijos bylose atlyginimą, su bylos nagrinėjimu administracinio proceso tvarka susijusių išlaidų, administracinių nusižengimų bylų nagrinėjimo teisme išlaidų ir su baudžiamojoje byloje pareikšto civilinio ieškimo nagrinėjimu susijusių išlaidų atlyginimą.

Pagal VGTPJ 12 straipsnio 2 punktą asmenys, turintys teisę gauti antrinę teisinę pagalbą neatsižvelgiant

117 2000 m. kovo 28 d. Lietuvos Respublikos Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas Nr. VIII-1591, Vilnius. Suvestinė redakcija nuo 2023-01-01 iki 2023-12-31 <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.98693/asr>

į asmens (šeimos) turtą ir asmens pajamas, yra nukentėjusieji nuo teroristinių, prekybos žmonėmis, smurto artimoje aplinkoje nusikalstamų veikų, nusikalstamų veikų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo padarytų nusikalstamų veikų, taip pat kai nusikalstama veika padaryta siekiant išreikšti neapykantą nukentėjusiajam dėl amžiaus, lyties, seksualinės orientacijos, neįgalumo, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų.

Pirminę teisinę pagalbą teikia savivaldybės vykdomosios institucijos valstybės tarnautojai, darbuotojai, dirbantys pagal darbo sutartis, arba advokatai, arba viešosios įstaigos, tam tikrais atvejais – advokatų padėjėjai. Antrinę teisinę pagalbą teikia advokatai.

5.3. SPECIALIZUOTOS KOMPLEKSINĖS PAGALBOS CENTRO SPECIALISTAI

SKPC specialistų darbo praktika rodo, kad seksualinis smurtas artimoje aplinkoje yra sunkiausiai identifikuojama ir rečiausiai įvardijama smurto artimoje aplinkoje rūšis. Dažnai smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriantys ir smurtą artimoje aplinkoje patyrę asmenys slepia seksualinę prievartą, nes yra įbauginti smurtaujančio asmens, jaučia gėdą, kaltę, baimę, bejėgiškumą, nerimą, pyktį, yra praradę pasitikėjimą kitais žmonėmis. Mokslinių tyrimų duomenys rodo, kad asmenys su negalia turi dar didesnę riziką patirti seksualinį smurtą artimoje aplinkoje dėl ilgalaikio priklausymo nuo kitų asmenų pagalbos ir jų atžvilgiu smurtaujančių asmenų tikėjimo, kad jų nusikaltimas nebus atskleistas, todėl jie nebus nubausti.

SKPC specialistai teikia specializuotą kompleksinę pagalbą pilnamečiams smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriantiems ir smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims, atsižvelgdami į individualius jų poreikius, asmenims su negalia – jiems tinkamu būdu, vadovaudamiesi SKPC pagalbos teikimo procesą reglamentuojančiuose teisės aktuose nurodytais specializuotos kompleksinės pagalbos teikimo principais. Gavę informaciją apie nepilnamečius smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančius ir smurtą artimoje aplinkoje patyrusius asmenis, SKPC specialistai pagalbos teikimą organizuoja vadovaudamiesi LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo nustatyta tvarka.

SKPC specialistai specializuotos kompleksinės pagalbos teikimo procese vadovaujasi LR Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo (2023 m. liepos 1 d., Nr. XIV-934) Specializuotos kompleksinės pagalbos smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriantiems asmenims ar smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims teikimo bei ekspertinio vertinimo dėl sprendimo skirti apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje orderį ar jo neskirti tvarkos aprašo (2023 m. gegužės 9 d. LR SADM ministro įsakymas Nr. A1-296), Specializuotos kompleksinės pagalbos centrų, priklausančių Lietuvos moterų teisių įtvirtinimo asociacijai, pagalbos teikimo proceso aprašo (2020 m. gruodžio 16 d., LMTJA visuotinio narių susirinkimo protokolo) nuostatomis.

SKPC specialistams informaciją apie smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančius ir smurtą artimoje aplinkoje patyrusius asmenis perduoda teisėsaugos institucijos, vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos skyriai, socialinių paslaugų, sveikatos priežiūros, švietimo įstaigos. Smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriantys ir smurtą artimoje aplinkoje patyrę asmenys į SKPC specialistus gali kreiptis bendrąja pagalbos telefono linija, tiesioginiais pokalbiais internetu, tiesioginiais konkretais SKPC kontaktais. SKPC pagalba teikiama telefonu, elektroniniu paštu, kitomis nuotolinio ryšio priemonėmis, tiesiogiai susitinkant su SKPC specialistais.

SKPC pagalbą teikia konsultantai, psichologai ir teisininkai. Specializuota kompleksinė pagalba apima informavimo, konsultavimo, tarpininkavimo, palydėjimo, pažymų ir kitų dokumentų parengimo,

specializuotą psichologo ir specializuotą teisininko pagalbą. Kiekvienam smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančiam ar smurtą artimoje aplinkoje patyrusiam asmeniui, sutikusiam priimti specializuotą kompleksinę pagalbą, SKPC specialistai sudaro veiksmų ir pagalbos priemonių planą. Gavę informaciją apie skundą dėl sprendimo skirti smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančiam asmeniui apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje orderį ar jo neskirti, SKPC konsultantai atlieka ekspertinį vertinimą. SKPC specialistų smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriantiems ir smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims teikiamos pagalbos procesas pavaizduotas toliau esančioje schemeje.

Informavimas

Informavimo pagalba apima informacijos teikimą apie LR Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo nuostatas, smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančių ir smurtą artimoje aplinkoje patyrusių asmenų teises ir galimybes apsaugoti nuo smurto artimoje aplinkoje ir (arba) smurto lyties pagrindu, galimybę kilus pavojui bet kuriuo paros metu kreiptis bendruoju pagalbos telefonu, teisėsaugos ir kitų valstybės institucijų bei įstaigų darbo praktikas ir pareigas, SKPC teikiamą pagalbą, galimybę gauti nemokamą emocinę paramą telefonu visą parą ar kitą pagalbą pagal šių asmenų poreikius.

Teikiant informavimo pagalbą seksualinio smurto artimoje aplinkoje atvejais svarbu žinoti, kad seksualinio smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančių ir seksualinį smurtą artimoje aplinkoje patyrusių asmenų savęs suvokimas po trauminio įvykio yra sutrikęs, pasitikėjimas ir saugumo jausmas prarasti. Pirmiausia būtina atkurti asmens pasitikėjimą kitais žmonėmis, kuris yra tolesnės pagalbos teikimo pagrindas. Pagrindiniai bendravimo su seksualinio smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančiais ar seksualinį smurtą artimoje aplinkoje patyrusiais asmenimis principai:

- Išreikšti pagarbą ir palaikymą, kurie padeda suprasti save ir aplinką, didina pasitikėjimą savimi ir aplinka, skatina pagrįstų sprendimų priėmimą.
- Užtikrinti asmens fizinį ir psichologinį saugumą.
- Leisti išsikalbėti ir išreikšti emocijas, palaikyti artimą, bet neįkyrų tarpusavio kontaktą, specialistui išlaikyti savo emocinę pusiausvyrą.

- Suteikti tinkamą informaciją, kuri padeda nusiraminti ir įgalina veikti.

Konsultavimas

Konsultavimo pagalba apima smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančių ir smurtą artimoje aplinkoje patyrusių asmenų problemų identifikavimą, rizikos veiksnių aptarimą, palaikymą, motyvavimą ir įgalinimą spręsti smurto artimoje aplinkoje ir (arba) smurto dėl lyties problemas, siuntimą specializuotai SKPC psichologo ir (arba) teisininko pagalbai, pagalbos pagal individualius poreikius teikimo planavimą ir organizavimą, poreikio tarpininkauti su kitomis institucijomis nustatymą.

Teikiant konsultavimo pagalbą seksualinio smurto artimoje aplinkoje atvejais svarbu:

- Žinoti, kad net ir tie asmenys, kurie šiuo metu nepatiria seksualinės prievartos, gali jausti ilgalaikes anksčiau patirtos seksualinės prievartos pasekmes, todėl klausimas apie galimai patirtą seksualinę prievartą gali būti pirmasis žingsnis į išsivadavimą nuo šios patirties.
- Aiškiai suvokti, kad seksualinio smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančiam arba seksualinį smurtą artimoje aplinkoje patyrusiam asmeniui labai sunku prabilti apie patirtą seksualinę prievartą, tiksliai prisiminti ir apibūdinti savo išgyvenimus.
- Sukurti saugią aplinką, kurioje asmuo galėtų laisvai kalbėti apie patirtą seksualinę prievartą.
- Sudaryti galimybę asmeniui kuo daugiau papasakoti apie patirtą seksualinę prievartą.
- Sudaryti sąlygas išreikšti pyktį, patvirtinti teisę pykti, paaiškinti, kad pykti normalu.
- Tais atvejais, kai asmeniui seksualinės prievartos patirtis atrodo nereali, patvirtinti šios patirties tikrumą.
- Tais atvejais, kai asmuo neigia patirtą seksualinę prievartą, paaiškinti, kad taip jaustis normalu, ir padrąsinti susisiekti vėliau arba leisti susisiekti SKPC konsultantui.
- Tais atvejais, kai asmeniui sunku nuosekliai pasakoti apie patirtą seksualinę prievartą, paraginti kalbėti apie tai, ką prisimena ir gali papasakoti.
- Suteikti asmeniui tiek laiko, kiek reikia, vengti klausinėti taip, kad susidarytų įspūdis, jog privalo atsakyti, suteikti patirtos seksualinės prievartos kontrolę.
- Išsiaiškinti, kokia yra asmens emocinė būseną, ko jis nori, bijo ar nenori.
- Jeigu asmuo turi negalią, dėl kurios sunku suvokti įprastu būdu pateikiamą žodinę ar rašytinę informaciją, užtikrinti bendravimą, atsižvelgiant į negalios lemiamus individualius poreikius.

Veiksmų ir pagalbos priemonių plano sudarymas

Veiksmų ir pagalbos priemonių planas sudaromas, tikslinamas, nutraukiamas atsižvelgiant į smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančio arba smurtą artimoje aplinkoje patyrusio asmens poreikius. Šis planas apima tokius aspektus, kaip asmens saugumas, įvardintos problemos ir poreikiai, turimi ir potencialūs išoriniai ir vidiniai resursai, galimi problemų sprendimo būdai ir priemonės.

Sudarant veiksmų ir pagalbos priemonių planą seksualinio smurto artimoje aplinkoje atvejais svarbu:

- Surinkti kaip įmanoma daugiau informacijos apie seksualinio smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančio arba seksualinį smurtą artimoje aplinkoje patyrusio asmens situaciją tam, kad būtų galima susidaryti kiek įmanoma aiškesnį esamos situacijos vaizdą ir nustatyti apsaugos, pagalbos, paslaugų poreikius.
- Įsitikinti, kad asmuo supranta visų suplanuotų veiksmų ir priemonių poreikį, įgyvendinimo terminus, galimas pasekmes, pritaria šių veiksmų ir priemonių įgyvendinimui.
- Jei asmuo turi negalią, rekomenduojama į veiksmų ir pagalbos priemonių planą įtraukti naują veiksmą ar priemonę tik įgyvendinus prieš tai suplanuotą veiksmą ar priemonę.

Pažymų ir kitų dokumentų parengimas

Pažymas ir kitus dokumentus apie SKPC žinomus smurto artimoje aplinkoje faktus pagal savo kompetencijas ir funkcijas įvertinę situacijos pavojingumą gali rengti visi SKPC specialistai. Pažymos ir dokumentai gali būti teikiami policijai, prokuratūrai, teismui, Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos skyriams, socialinių paslaugų, sveikatos priežiūros įstaigoms. Teismui jie gali būti teikiami teismo užklausa, taip pat smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančio ar smurtą artimoje aplinkoje patyrusio asmens pageidavimu arba gavus rašytinį advokato prašymą pateikti duomenis apie SKPC žinomus smurto artimoje aplinkoje faktus.

Pažymų ir kitų dokumentų parengimo pagalba seksualinio smurto artimoje aplinkoje atvejais gali būti reikalinga tada, kai nukentėjusysis ketina kreiptis į policijos pareigūnus dėl patirtos seksualinės prievartos. Prašyme pradėti ikiteisminį tyrimą dėl seksualinio smurto artimoje aplinkoje labai svarbu tinkamai pateikti informaciją apie nusikalstamą veiką, kad kaip įmanoma greičiau būtų pradėtas ikiteisminis tyrimas ir užtikrintos būtinos seksualinį smurtą artimoje aplinkoje patyrusio asmens apsaugos priemonės.

Tarpininkavimas

Tarpininkavimo pagalba apima susisiekimą, situacijos aptarimą ir bendradarbiavimą su valstybės ir (arba) savivaldybės institucijomis ir įstaigomis bei kitomis pagalbą teikiančiomis institucijomis ir įstaigomis, bei asmenimis, sprendžiant smurto artimoje aplinkoje ir (arba) smurto dėl lyties atvejį ir atstovaujant nukentėjusio asmens interesams. Tarpininkavimas galimas tik konkrečiu atveju ir tik gavus smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančio arba smurtą artimoje aplinkoje patyrusio asmens sutikimą.

Tarpininkavimo pagalba seksualinio smurto artimoje aplinkoje atvejais gali būti reikalinga tada, kai siekiant užtikrinti tinkamą seksualinio smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančio arba seksualinį smurtą artimoje aplinkoje patyrusio asmens apsaugą būtinas laikinas apnakvindinimas ar apgyvendinimas tokio pobūdžio paslaugas teikiančioje įstaigoje. Tarpininkavimo pagalba dėl laikino apnakvindinimo ar apgyvendinimo labai svarbi tada, kai seksualinio smurto auka turi negalią, dėl kurios būtina kitų asmenų pagalba, o seksualinę prievartą naudojantis asmuo tuo pačiu yra vienintelis nukentėjusysis su negalia prižiūrintis asmuo.

Palydėjimas

SKPC specialistai gali palydėti smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančius ir smurtą artimoje aplinkoje patyrusius asmenis į policijos komisariatą, prokuratūrą, teismą, kitas valstybės ir (arba) savivaldybės institucijas ir įstaigas bei pagalbą teikiančias institucijas ir įstaigas, kurios gali padėti spręsti dėl smurto artimoje aplinkoje ir (arba) smurto dėl lyties iškilusias problemas.

Palydėjimo pagalba seksualinio smurto artimoje aplinkoje atvejais gali būti reikalinga tada, kai asmuo ketina kreiptis į policijos pareigūnus dėl patirtos seksualinės prievartos, t. y. pateikiant prašymą pradėti ikiteisminį tyrimą, dalyvaujant policijos pareigūnų atliekamose apklausose, teismo posėdžiuose. Ši pagalba labai svarbi tada, kai nukentėjęs asmuo turi negalią, dėl kurios sunku suvokti įprastu būdu pateikiamą žodinę ar rašytinę informaciją.

Psichologo pagalba

SKPC psichologas teikia specializuotą psichologinę pagalbą, kurios metu, laikydamasis psichologų

profesinės etikos nuostaty, kartu su smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančiu arba smurtą artimoje aplinkoje patyrusiu asmeniu aptaria jo psichologinę būseną ir psichoemocinius poreikius, taikydamas psichologinio konsultavimo metodus kuria tarpusavio pasitikėjimu ir pagarba grįstą kontaktą, aptaria saugumui ir gerovei būtinų priemonių taikymo galimybes, psichosocialinius išteklius ir galimybes juos pasitelkti gyvenimiškoms situacijoms spręsti. SKPC psichologas kartu su asmeniu nustato konsultacijų prioritetus, aptaria pagalbos teikimo dažnį, laiką ir turinį, taikydamas psichologinio konsultavimo metodus siekia jį įgalinti priimti savarankiškus sprendimus. Tais atvejais, kai kyla įtarimų dėl galimo pavojaus asmens ir (arba) jo artimųjų gyvybei ar sveikatai, SKPC psichologas praneša apie tai policijos pareigūnams, taip pat informuoja SKPC koordinatorių.

Teikiant specializuotą psichologo pagalbą seksualinio smurto artimoje aplinkoje atvejais svarbu:

- Pradėti nuo situacijos atkūrimo, prašant seksualinio smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriantį arba seksualinį smurtą artimoje aplinkoje patyrusį asmenį apibūdinti vietą, kurioje buvo panaudotas seksualinis smurtas.
- Suteikti nukentėjusiajam paramą atkuriant patirtos seksualinės prievartos situaciją ir susidorojant su sužadintais jausmais ir mintimis.
- Kartu atlikti apibendrinimą, paprašyti asmenį apibūdinti, kaip sekėsi atkurti patirtos seksualinės prievartos situaciją, kaip keitėsi jo jausmai ir mintys.
- Padėti asmeniui rasti sprendimų, kurie suteiktų palengvėjimą.
- Pagirti nukentėjusį asmenį, kad gali tiek daug papasakoti, nors, jo paties nuomone, papasakojo mažai.
- Padėti asmeniui išgyventi dažniausiai patiriamas emocijas – gėdą, kaltę, baimę, bejėgiškumą, nerimą, pyktį.
- Padėti asmeniui įsivertinti, kiek tai, kas įvyko seksualinės prievartos metu, yra jaučiama iki šiol.
- Tais atvejais, kai asmeniui labiausiai pasireiškia izoliacija, pirmiausia padėti užmegzti kontaktą su jausmais, nuo kurių seksualinės prievartos metu buvo atsiribojęs, ir juos išreikšti, palaipsniui priartėti prie skausmingų išgyvenimų, kad būtų galima šiuos jausmus išgyventi.
- Jeigu nukentėjusįjį dažnai apima nerimas ar panika, pirmiausia padėti išmokti juos kontroliuoti ir valdyti.
- Padėti asmeniui išgyventi ir normalizuoti tokius traumos simptomus, kaip įkyrūs prisiminimai, mintys ar vaizdiniai.
- Paašškinti asmeniui, kad mūsų oda yra mūsų kūno riba, kad mes turime individualų pojūtį, kiek norime leisti kitiems prie mūsų priartėti, todėl tik patys galime nuspręsti, koks atstumas mums tinka.
- Perteikti asmeniui, kad jis turi teisę ir yra pajėgus pasirinkti ir apsispręsti dėl savo kūno, pasakyti „ne“ ir ieškoti pagalbos.
- Padėti suprasti skirtumą tarp gerų ir blogų paslapčių, jei asmuo yra įbaugintas prievartautojo nepasakoti apie patirtą seksualinę prievartą.
- Paašškinti, kad svarbu papasakoti blogas paslaptis, nes tai padeda suteikti tinkamą apsaugą, pagalbą, paslaugas ir pasipriešinti tolimesniam seksualiniam smurtui.
- Padėti asmeniui suprasti, kas atsitiko, kieno tai buvo kaltė, ką galima ir ko negalima daryti, kad galima jausti, norėti ir tuos norus išsakyti.
- Padėti nukentėjusiajam susidaryti tikrovę atitinkantį vaizdą apie savo atsakomybę ir kaltę dėl patirtos seksualinės prievartos.
- Padėti asmeniui nukreipti pyktį ten, kur jis turi būti nukreiptas, t. y. į prievartautoją.
- Skatinti prievartą patyrusio asmens savarankiškumą suteikiant galimybę rinktis ir gerbiant jo pasirinkimą.
- Padėti skriaudą patyrusiam asmeniui atkurti prieraišumo jausmą, susigrąžinti tikėjimą supančiu pasauliu ir ateitimi.
- Kai seksualinį smurtą artimoje aplinkoje patyręs asmuo turi negalią, dėl kurios sunku suvokti įprastu būdu pateikiamą žodinę ar rašytinę informaciją, būtina bendrauti atsižvelgiant į negalios nulemtus

individualius poreikius.

Teisininko pagalba

SKPC teisininkas teikia specializuotą teisinę pagalbą, kurios metu identifikuoja smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančio arba smurtą artimoje aplinkoje patyrusio asmens teises problemas, išsiaiškina reikšmingus teisinius faktus, konsultuoja teisiniais klausimais (pvz., ikiteisminio tyrimo eigos, teismo proceso, pareiškimo išduoti teismo įsakymą dėl išlaikymo vaikui priteisimo, santuokos nutraukimo bendru sutarimu ir kt.), rengia teisinius dokumentus ikiteisminiam tyrimui (pvz., prašymus dėl atliktų procesinių veiksmų ir priimtų sprendimų, skundus dėl neteisėto ir nepagrįsto ikiteisminio tyrimo nutraukimo, netinkamų pareigūnų veiksmų, prašymus dėl kardomųjų priemonių skyrimo ar pakeitimo, raštus dėl smurto prieš mažametį ir pan.), tarpininkauja institucijose, kai tai susiję su teisiniais klausimais. Kilus įtarimų dėl galimo pavojaus nukentėjusiojo ir (arba) jo artimųjų gyvybei ar sveikatai, SKPC teisininkas praneša apie tai policijos pareigūnams, taip pat informuoja SKPC koordinatorių.

Teikiant specializuotą teisininko pagalbą seksualinio smurto artimoje aplinkoje atvejais svarbu:

- Aiškiai įvardinti, kad seksualinis smurtas artimoje aplinkoje yra nusikalstama veika, kuri gali užtraukti baudžiamąją atsakomybę.
- Aiškiai įvardinti, kad seksualinį smurtą artimoje aplinkoje patyręs asmuo nėra už ją atsakingas.
- Padėti asmeniui konkrečiai įvardinti seksualinius veiksmus, kurie prievarta naudojami jo atžvilgiu.
- Paašškinti asmeniui, kokią galimą baudžiamąją atsakomybę užtraukia seksualiniai veiksmai, kurie prievarta naudojami jo atžvilgiu.
- Aptarti galimas nukentėjusio asmens apsaugos priemones (pvz., apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje orderio skyrimą, jei nepradedamas ikiteisminis tyrimas, arba kardomųjų priemonių skyrimą tuo atveju, kai ikiteisminis tyrimas pradedamas).
- Paašškinti asmeniui galimą baudžiamojo proceso eigą, kurios metu gali tekti kelis kartus papasakoti apie patirtą seksualinę prievartą.
- Aptarti galimus asmens patirtos seksualinės prievartos įrodymus, kurie galėtų būti panaudoti baudžiamajam procesui inicijuoti.
- Padėti tinkamai parengti dokumentus, jei asmuo ketina kreiptis į policijos pareigūnus dėl patirtos seksualinės prievartos.
- Užtikrinti asmens palaikymą baudžiamojo proceso metu, sudaryti galimybes konsultuotis, palydėti į apklausas, tarpininkauti dėl tinkamos antrinės teisinės pagalbos.
- Kai seksualinį smurtą artimoje aplinkoje patyręs asmuo turi negalią, dėl kurios sunku suvokti įprastu būdu pateikiamą žodinę ar rašytinę informaciją, būtina bendrauti atsižvelgiant į negalios nulemtus individualius poreikius.

Ekspertinis vertinimas

SKPC konsultantai, vykdydami LR Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo 14 straipsnio 4 dalies 2 punkte nurodytas funkcijas, iš policijos įstaigos elektroniniu paštu gavę informaciją apie skundą dėl sprendimo skirti apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje orderį ar jo neskirti, ne vėliau kaip per 36 valandas nuo skundo gavimo policijos įstaigoje momento atlieka ir elektroniniu paštu, atsakydami į policijos įstaigos atsiųstą elektroninį laišką, pateikia ekspertinį vertinimą. Atliekdami ekspertinį vertinimą SKPC konsultantai pateikia galimus smurto artimoje aplinkoje rizikos veiksnius atitinkamai užpildytoje ekspertinio vertinimo pažymoje.

Vienas iš ekspertinio vertinimo veiksnių yra smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančiam asmeniui kylantis seksualinio smurto pavojus. Vertinant šio veiksnio aktualumą rekomenduojama išsiaiškinti,

ar smurto artimoje aplinkoje pavojų keliantis asmuo vertė smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriantį asmenį užsiimti lytiniais santykiais prieš jo valią ar jam nepriimtinais būdais, žiūrėti pornografinį turinį, fotografavo ar filmavo apsinuoginusį ar miegantį, reikalavo atsiųsti tokių įrašų. Pažymėtina, kad tiek seksualinį smurtą artimoje aplinkoje praeityje patyrusiems, tiek ir dabartiniu metu patiriantiems asmenims labai sunku atskleisti savo išgyvenimus, tačiau SKPC specialisto tinkamai užduotas klausimas apie galimą seksualinės prievartos patirtį gali būti pirmas žingsnis link išsivadavimo nuo šios patirties.

SKPC specialistų laiku ir tinkamai suteikta specializuota kompleksinė pagalba seksualinio smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriantiems ir seksualinį smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims gali padėti užtikrinti jų apsaugą nuo pakartotinės seksualinės prievartos, stabilizuoti emocinę būseną ir įgalinti imtis veiksmų, išvystyti adekvatų suvokimą apie savo atsakomybę dėl patirtos seksualinės prievartos ir įveikti tokias dažniausiai patiriamas emocijas kaip gėda, kaltė, baimė, bejėgiškumas, nerimas, pyktis, užtikrinti palaikymą ir atstovavimą baudžiamojo proceso metu. Seksualinio smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriantiems ir seksualinį smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims su negalia SKPC specialistų tinkamu būdu suteikta specializuota kompleksinė pagalba gali būti vienintelis būdas nutraukti seksualinę prievartą, kurią jie turi didesnę riziką patirti dėl ilgalaikio priklausymo nuo kitų asmenų pagalbos ir prieš juos smurtaujančių asmenų tikėjimo, kad jų nusikaltimas nebus išaiškintas, ir jie nebus nubausti.

5.4. SVEIKATOS PRIEŽIŪROS PASLAUGAS TEIKIANTYS SPECIALISTAI

Bet koks seksualinis smurtas yra tiek emociškai, tiek fiziškai traumuojanti patirtis, todėl sveikatos priežiūros specialistai atlieka labai svarbų vaidmenį nukentėjusio asmens gydymo procese. Seksualinį smurtą patyrę asmenys į traumą gali reaguoti įvairiai, iš dalies jų reakcija į traumą gali priklausyti ir nuo to, kaip su jais elgiamasi, kai jie kreipiasi pagalbos.

5.4.1. Seksualinį smurtą patyrusio asmens teisės

Seksualinį smurtą patyrusio asmens žmogaus teisės¹¹⁸, suformuluotos remiantis Pasaulio sveikatos organizacijos rekomendacijomis ir siūlomos užtikrinti sveikatos priežiūros įstaigoje:

- Teisė gauti tinkamą ir į žmogaus orumą orientuotą fizinės ir psichinės sveikatos priežiūrą: adekvačią medicininę pagalbą, saugumą, privatumą ir konfidencialumą, nediskriminuojamą bendravimą aukai suprantama kalba.
- Teisė į apsisprendimą. Negalima nei tirti, nei gydyti be nukentėjusiojo sutikimo.
- Teisė pasirinkti lydinį asmenį, kuriuo pasitiki, viso proceso metu.
- Teisė gauti informaciją apie tolimesnius veiksmus, tyrimus, galimus nėštumo nutraukimo būdus ir pan.
- Teisė į privatumą. Apžiūroje turi dalyvauti tik tie asmenys, kurių dalyvavimas yra būtinas tyrimui, gydymui, įkalčių surinkimui.
- Teisė nesutikti, kad informacija apie patirtą ir (arba) patiriamą seksualinį smurtą būtų žymima klinikinėje dokumentacijoje. Medicininiai įrašai ir sveikatos būklės vertinimai turi būti laikomi saugiai ir konfidencialiai, išskyrus dokumentus, kurie reikalingi įkalčių surinkimui. Informacija gali būti suteikiama tik tam medicinai personalui, kuris tiesiogiai dalyvauja tyrime ir gydyme, arba jei yra gautas raštiškas sutikimas dėl informacijos teikimo kitiems asmenims. Kompiuterinės bylos turi būti taip apsaugotos, kad tik ribotas skaičius asmenų galėtų jas skaityti.

118 WHO. Clinical management of Rape survivors. 2004.
Smurtas prieš moterį. Praktinis vadovas sveikatos priežiūros įstaigų darbuotojams bei vadovams. JT Gyventojų fondas. Bandomasis leidimas. 2001.
WHO. Responding to intimate partner violence. 2010.

5.4.2. Asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo seksualinį smurtą patyrusiems moteriškosios lyties asmenims reikalavimų tvarkos aprašas

Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministras 2021 m. liepos 30 d. patvirtino įsakymą Nr. V-1765 dėl asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo galimai seksualinį smurtą patyrusiems moteriškosios lyties asmenims aprašo (toliau – Aprašo), kuris įsigaliojo 2022 m. sausio 1 d.¹¹⁹ Aprašas reglamentuoja **paslaugas seksualinį smurtą patyrusioms pacientėms teikiančių asmens sveikatos priežiūros įstaigų** (toliau – paslaugas teikiančių ASPĮ) darbo tvarką bei nenutrūkstamai (išties parą, septynias dienas per savaitę) teikiamas paslaugas galimai seksualinį smurtą patyrusioms pacientėms (moterims ir mergaitėms), ligų ir (arba) sužalojimų diagnostiką ir gydymą pagal Tarptautinės statistinės ligų ir sveikatos sutrikimų klasifikacijos dešimtąjį pataisytą ir papildytą leidimą „Sisteminis ligų sąrašas“.

Šiuo metu Lietuvos didžiuosiuose miestuose veikia šios penkios paslaugas teikiančios ASPĮ:

1. Viešoji įstaiga Vilniaus universiteto ligoninė Santaros klinikos¹²⁰,
2. Lietuvos sveikatos mokslų universiteto ligoninė Kauno klinikos¹²¹,
3. Viešoji įstaiga Klaipėdos universitetinė ligoninė¹²²,
4. Viešoji įstaiga Respublikinė Šiaulių ligoninė¹²³,
5. Viešoji įstaiga Respublikinė Panevėžio ligoninė¹²⁴.

Paslaugas teikiančioje ASPĮ turėtų būti įrengta pacientų registravimo patalpa, nuo kitų pacientų atskirtas laukiamasis (laukimo zona), pacientų konsultavimo kabinetas, apžiūros kabinetas. Daugiau informacijos galima rasti anksčiau minėtame Apraše.

Šiose medicinos įstaigose yra visą parą budintys skubiosios pagalbos skyriai ir nukentėjus nuo seksualinio smurto yra iškviečiami specialistai. Teismo ekspertai atvažiuoja tik su policijos pareigūnais, kai jie nutaria, ar bus pradėtas ikiteisminis tyrimas. Svarbu pastebėti, jog šiuo metu nė viename pagalbą turinčiame teikti centre nėra visą parą teikiamos specializuotos pagalbos. Apraše nurodoma, jog prireikus gali būti iškviečiami specialistai – gydytojas akušeris, ginekologas ir (ar) skubiosios medicinos gydytojas, ir (ar) kitos profesinės kvalifikacijos gydytojas, teismo medicinos ekspertas, medicinos psichologas (jei reikia, užtikrinama gydytojo psichiatro konsultacija), bendrosios praktikos slaugytojas, socialinis darbuotojas. Teikiant pagalbą nukentėjusioms nepilnametėms apžiūroje dalyvauja ir vaikų ligų gydytojas. Atsižvelgiant į diagnozuotą ligą ir (ar) sveikatos sutrikimą, pacientei užtikrinama atitinkamos profesinės kvalifikacijos sveikatos priežiūros specialisto (-ų) konsultacija.

Jeigu pacientė ar atstovas pagal įstatymą, ar asmens sveikatos priežiūros paslaugas teikiantis gydytojas įtaria, kad pacientė patyrė seksualinį smurtą, remiantis Aprašu, ji **palydima į atskirą patalpą, kurioje bus atliekama apžiūra**, ir policija informuojama apie sužalotą asmenį, kurio kūno sužalojimai gali būti susiję su nusikaltimu. Policijos pareigūnas priima sprendimą dėl **teismo medicinos eksperto** iškvietimo. Pacientės apžiūra atliekama atvykus teismo medicinos ekspertui. Pacientei ar atstovui pagal įstatymą pateikiamas pasirašyti informuoto paciento sutikimas (nurodytas Aprašo 3 priede) ir pradedamas pildyti

119 Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymas „Dėl asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo galimai seksualinį smurtą patyrusiems moteriškosios lyties asmenims“ 2021 m. liepos 30 d. Nr. V-1765. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/16b74191f16d11ebb4af84e751d2e0c9?jfwid=bkaxlhw2>

120 VŠĮ Vilniaus universiteto ligoninė Santaros klinikos, Santariškių g. 2, 08661 Vilnius. Interneto svetainė: <https://www.santa.lt/>

121 Lietuvos sveikatos mokslų universiteto ligoninė Kauno klinikos, Eivenių g. 2, 50161 Kaunas. Interneto svetainė: <https://www.kaunoklinikos.lt/>

122 VŠĮ Klaipėdos universitetinė ligoninė, Liepojos g. 41, LT-92288, Klaipėda. Interneto svetainė: <http://www.kul.lt>

123 Viešoji įstaiga Respublikinė Šiaulių ligoninė, V. Kudirkos g. 99, 76231 Šiauliai. Interneto svetainė: <http://www.siauliuligonine.lt/>

124 Viešoji įstaiga Respublikinė Panevėžio ligoninė, Smėlynės g. 25, LT-35144 Panevėžys. Interneto svetainė: <http://www.panevezioligonine.lt>

seksualinio smurto aukos tyrimo protokolas (nurodytas Aprašo 4 priede).

Jeigu į ASPĮ kreipiasi **nepilnametė** arba jos atstovas, paslaugas teikiantis gydytojas, įtaręs, kad pacientė patyrė seksualinį smurtą, vadovaudamasis įsakymu Nr. 55/42/16 ir Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymu, nedelsdamas apie tai informuoja policiją ir (arba) VTAĮT ar jos įgaliotą teritorinį skyrių pagal vaiko ar savo gyvenamąją vietą;

Jei pacientė kreipiasi į ASPĮ, kuri nėra viena iš penkių paslaugas teikianti ASPĮ, paslaugas teikiantis specialistas, įtaręs, kad pacientė patyrė seksualinį smurtą, apie tai informuoja policiją. Jei reikia, paslaugas teikiantis gydytojas suteikia būtinąją medicinos pagalbą, t. y.:

1. paima biologinės medžiagos éminį (-ius) spermos paieškai, kaip nurodyta Aprašo 1 priede;
2. alkotesteriu nustato etilo alkoholio kiekį iškvepiamame ore, ir jei nustatomas neblaivumas, paima kraujo ir (ar) šlapimo éminį (-ius) alkoholiui nustatyti, kaip nurodyta Aprašo 2 priede;
3. paima kraujo ir (ar) šlapimo éminį (-ius) narkotikams ir psichiką veikiančioms medžiagoms nustatyti, įtaręs, kad pacientė gali būti apsvaigusi nuo narkotinių ir (ar) kitų psichoaktyviųjų medžiagų, kaip nurodyta Aprašo 2 priede;
4. organizuoja pacientės pervežimą į artimiausią pagal teritoriją paslaugas teikiančią ASPĮ (pagal Aprašo 11.4 papunktį).

Profilaktika, gydymas, sprendimas dėl tolimesnio seksualinį smurtą patyrusio asmens stebėjimo ir, jeigu reikia, siuntimai atlikti tyrimus, išvardintus Aprašo 44 punkte, skiriami paslaugas teikiančioje ASPĮ pirmosios apžiūros metu ar po 1, 3, 6 ir 8 mėnesių nuo patirto seksualinio smurto.

5.4.3. Kaip kalbėti su seksualinį smurtą patyrusiu asmeniu

Seksualinį smurtą patyręs asmuo gali būti išsigandęs, piktas, jausti bejėgiškumą, kaltę, gėdą. Nors dažnai jaučiasi pasimetęs, sugniuždytas, pasitaiko demonstruojančių priešiškiškumą bei agresyvumą. Seksualinį smurtą patyręs asmuo neretai prisiima atsakomybę už smurtautojo veiksmus, neigia siaubą ir pyktį, kaltina save, išsako daug psichofiziologinių skundų, mano, kad niekas negali išspręsti jų problemų, siekdamas numalšinti fizinį arba psichologinį skausmą, piktnaudžiauja alkoholiu ir kitomis psichoaktyviomis medžiagomis.

Sveikatos priežiūros darbuotojas seksualinį smurtą patyrusį asmenį turi atitinkamai tyrimui paruošti, gauti sutikimą ir pasirūpinti, kad tyrimas ir apžiūra netraumuotų, būtų sisteminiai, išsamūs ir naudingi, supažindinti su kitais jo sveikatai, saugumui ir socialiniam palaikymui reikalingais veiksmais. Jei įtariama, kad smurtautojas gali būti aukai artimas asmuo, nediskutuoja apie patirtą prievartą jo ar kitų šeimos narių akivaizdoje. Jų pokalbio neturėtų klausytis jokie kiti pašaliniai ar lydintys asmenys, reikėtų aptarti socialinės paramos pagalbos būdus, tolesnius sveikatos priežiūros žingsnius, nurodyti pagalbos organizacijų kontaktus, prireikus suteikti psichologinę pagalbą, įsitikinti, kad seksualinį smurtą patyręs asmuo neturi daugiau klausimų ar abejonių¹²⁵.

5.5. PAGALBĄ NUKENTĖJUSIEMS NUO NUSIKALSTAMOS VEIKOS TEIKIANČIŲ INSTITUCIJŲ SPECIALISTAI

LR Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas¹²⁶ užtikrina, kad fiziniai

125 Lietuvos sveikatos mokslų universitetas, vadovėlis „SEKSUALINIS SMURTAS Profesionalaus elgesio taktika“, 2019 m. Kaunas

126 2021 m. sausio 14 d. Lietuvos Respublikos Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas Nr. XIV-169. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/599af1605b2b11eb9dc7b575f08e8bea>

asmenys, nukentėję nuo nusikalstamos veikos Europos Sąjungos teritorijoje, prieš baudžiamąjį procesą, jo metu, prireikus – po jo ir visais atvejais, kai baudžiamasis procesas nepradedamas, arba nukentėję nuo nusikalstamos veikos, padarytos ne Europos Sąjungos teritorijoje, kai baudžiamasis procesas vyksta Lietuvos Respublikos teritorijoje, būdami Lietuvos Respublikos teritorijoje, gautų pagalbą. Pagalba teikiama pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims tarnybos, kuri, atlikus įvertinimą, yra pripažinta atitinkančia įstatymo nustatytus reikalavimus, t. y. akredituota. Pagalbos tarnybos teikia pagalbą nuo seksualinio smurto nukentėjusiems asmenims tuo atveju, kai tai įvyksta ne artimoje aplinkoje (kai smurtauojama artimoje aplinkoje pagalbą teikia specializuotos kompleksinės pagalbos centras).

Pagalba, teikiama nukentėjusiems nuo nusikalstamos veikos – informacija, konsultacijos ir (ar) paslaugos, teikiamos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims, atsižvelgiant į individualius jų poreikius, dėl padarytos nusikalstamos veikos atsiradusius poreikius ir nusikalstamos veikos pobūdį. Pagalba teikiama remiantis įsakymu dėl akredituotos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo¹²⁷.

Pirmojo kontakto institucija yra Lietuvos Respublikoje veikianti institucija, į kurią nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo ar jo atstovas pagal įstatymą kreipiasi pirmiausia: ikiteisminio tyrimo įstaiga, prokuratūra (prokuroras) ar teismas, Bendrasis pagalbos centras, savivaldybės administracija, socialinių paslaugų įstaiga, bet kuri švietimo ar sveikatos priežiūros įstaiga, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba.

Pagalbos tarnyba – juridinis asmuo, pagal Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymą organizuojantis ir teikiantis akredituotą pagalbą nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims.

Informavimas

Pirmojo kontakto institucijos specialistai nukentėjusiems asmenims teikia informaciją apie¹²⁸:

- pagalbą, kuri gali būti suteikta nukentėjusiam asmeniui, ir pagalbos tarnybų kontaktinius duomenis, įskaitant informaciją apie galimybę gauti sveikatos priežiūros paslaugas, reikiamo specialisto pagalbą ir galimą laikiną apgyvendinimą;
- procedūras, susijusias su skundo, pareiškimo ar pranešimo dėl nusikalstamos veikos pateikimu, ir teisinę nukentėjusio asmens padėtį tokiose procedūrose;
- tai, kokiais būdais ir sąlygomis nukentėjęs asmuo gali gauti specialias apsaugos priemones;
- tai, kokiais būdais ir sąlygomis nukentėjęs asmuo gali kreiptis dėl teisinės pagalbos ir konsultacijų;
- tai, kokiais būdais ir sąlygomis nukentėjusiam asmeniui gali būti atlyginta nusikalstama veika padaryta žala;
- galimybes nukentėjusiam asmeniui gauti vertimo žodžiu ir raštu paslaugas;
- visas procedūras, tvarką ar specialias apsaugos priemones, kuriomis nukentėjęs asmuo gali pasinaudoti Lietuvos Respublikoje, kad apgintų savo interesus, jei jis gyvena ne toje Europos Sąjungos valstybėje narėje, kurioje padaryta nusikalstama veika, ir dėl pagalbos pirmą kartą kreipėsi į Lietuvos Respublikos pirmojo kontakto instituciją ar kitą valstybės instituciją;
- skundų dėl baudžiamojo proceso subjektų veiksmų ar sprendimų, kuriais gali būti pažeistos nukentėjusio asmens teisės, padavimo baudžiamojo proceso metu tvarką;

127 2021 m. balandžio 21 d. Įsakymas dėl akredituotos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo Nr. A1-318. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/90256ea3a2d811ebb458f88c56e2040c>

128 2021 m. sausio 14 d. Lietuvos Respublikos Pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas Nr. XIV-169 9 straipsnis. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/599af1605b2b11eb9dc7b575f08e8bea>

- ikiteisminio tyrimo įstaigą, prokuratūrą ar teismą, į kuriuos gali kreiptis nukentėjęs asmuo dėl nusikalstamos veikos ar kitų su baudžiamuoju procesu susijusių klausimų;
- atkuriamojo teisingumo paslaugas;
- tai, kokiais būdais ir sąlygomis nukentėjusiam asmeniui gali būti kompensuotos išlaidos, patirtos dėl jo dalyvavimo baudžiamajame procese.

Kai nukentėjęs asmuo yra vaikas, institucija apie nukentėjusį vaiką nedelsdama raštu arba elektroninių ryšių priemonėmis praneša Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybai nurodydama vaiko vardą, pavardę, gimimo datą.

Teikiant informaciją seksualinį smurtą patyrusiems asmenims labai svarbu suvokti, kad jų savimonė gali būti sutrikusi, gali būti prarastas pasitikėjimas savimi ir saugumo jausmas. Pasitikėjimo kitais atstatymas yra pradinis žingsnis siekiant tolesnės pagalbos. Pagrindiniai bendravimo principai yra pagarbos rodymas ir paramos siūlymas, pagalba nukentėjusiajam suprasti save, saugumo užtikrinimas, leidimas išreikšti emocijas, tinkamos informacijos suteikimas ir neįkyraus, bet emociškai subalansuoto ryšio palaikymas.

Pagalbos teikimas

Pagal pagalbą nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims teikimo tvarkos aprašą pirmojo kontakto su nukentėjusiu asmeniu metu pagalbos tarnybos darbuotojas informuoja nukentėjusį asmenį apie pagalbos tarnybos organizuojamą ir teikiamą akredituotą pagalbą. Pagalbos tarnyba įvertina individualius nukentėjusio asmens poreikius ir kartu su nukentėjusiu asmeniu sudaro pagalbos planą, kuris gali būti tikslinamas arba jo įgyvendinimas nutraukiamas. Pagalbos tarnyba teikia tokią pagalbą¹²⁹:

- įvertina nukentėjusio asmens poreikius, atsiradusius dėl padarytos nusikalstamos veikos, kartu su nukentėjusiu asmeniu sudaro pagalbos priemonių planą ir organizuoja pagalbos teikimą;
- teikia informaciją apie nukentėjusių asmenų teises ir institucijas, kurios jas gali užtikrinti, o kai nukentėjęs asmuo yra vaikas – apie Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybą, nurodydama juridinio asmens pavadinimą, veiklos vykdymo teritorijos adresą, telefono ryšio numerį, elektroninio pašto adresą;
- teikia informaciją apie įstaigas ir organizacijas, teikiančias socialines paslaugas;
- teikia emocinę ar psichologinę pagalbą arba ją organizuoja;
- organizuoja nukentėjusių asmenų, kuriems reikia saugios vietos, laikiną apgyvendinimą bet kuriuo paros metu;
- teikia informaciją nukentėjusiems asmenims apie sveikatos priežiūros įstaigų siūlomas paslaugas;
- nukentėjusio asmens prašymu organizuoja jo palydėjimą į kitas įstaigas ir organizacijas;
- informuoja nukentėjusį asmenį, kuris tiesiogiai kreipiasi į pagalbos tarnybą, apie galimybę baudžiamojo proceso metu pateikti kompetentingai institucijai skundą dėl nusikalstamos veikos, nuo kurios jis nukentėjo;
- teikia informaciją apie baudžiamajame procese kompetentingas institucijas ir jų teikiamą pagalbą.

Norint veiksmingai padėti seksualinę prievartą patyrusiems asmenims, svarbu pripažinti, kad net ir tie, kurie šiuo metu nepatiria prievartos, vis dar gali jausti ilgalaikį praeities traumos poveikį. Skatinti nukentėjusiuosius kalbėti apie savo patirtį gali būti labai svarbus pirmas žingsnis gijimo link. Labai svarbu sukurti saugią ir empatišką aplinką, kurioje išgyvenusieji galėtų papasakoti savo patirtį, atskleiddami tiek detalių, kiek jaučiasi saugūs tai daryti. Reikia patikinti, kad jų pyktis ir kitos emocijos yra pagrįstos ir normalios, o jei išgyvenusiems asmenims sunku papasakoti savo patirtį, naudinga leisti jiems kalbėti apie tai, ką jie prisimena. Procesas turėtų būti orientuotas į nukentėjusį, be spaudimo atsakyti į klausimus,

pagarbus išgyvenusiojo emocinei būsenai, pageidavimams ir bet kokiai negaliai, dėl kurios gali prireikti ypatingų bendravimo priemonių.

5.6. KITI PAGALBĄ NUO SEKSUALINIO SMURTO NUKENTĖJUSIEMS AR PAVOJŲ PATIRIANTIEMS ASMENIMS TEIKIANTYS SPECIALISTAI

Psichologai ir psichoterapeutai. Psichologai ir psichoterapeutai atlieka svarbų vaidmenį teikiant pagalbą nuo seksualinio smurto nukentėjusiems ar jo pavojuje esantiems asmenims. Jie siūlo emocinę paramą, padeda įveikti traumos pasekmes, moko įveikti stresą, depresiją, įvairius neigiamus jausmus ir būsenas, atkurti fizinę ir psichologinę sveikatą, nustatyti, kokią įtaką patirtas seksualinis smurtas turi asmens gyvenimui dabar ar gali turėti ateityje, išreikšti pagarbą jų stiprybei, atkurti pasitikėjimą savimi ir savo intuicija, kuriuos galbūt prarado patyrę seksualinę prievartą. Psichologai ir psichoterapeutai sukuria saugią vietą, kur nukentėję ar pavojų patiriantys asmenys gali dalintis savo potyriais, išgyventi pyktį, liūdesį ar kitus jausmus, padeda suprasti, kad patirta prievarta yra ne jų kaltė ir kad jie nusipelnė pagalbos ir paramos, moko, kaip apsaugoti save nuo pavojaus, nustatyti ribas ir pasirinkti saugius elgesio būdus – kitaip tariant, stiprina saugumo jausmą. Svarbu paminėti, kad psichologai ir psichoterapeutai turėtų būti specialiai parengti bei turėti patirties dirbdami su nukentėjusiais nuo seksualinio smurto ar pavojų patiriančiais asmenimis. Jie taip pat turėtų žinoti apie galimus teisinius ir medicininius aspektus, kad galėtų nusiųsti nukentėjusiuosius pas reikalingus specialistus.

Psichiatrai. Psichiatrai yra medicinos specialistai, kurie specializuojasi psichiatrijoje ir gali atlikti svarbų vaidmenį teikdami pagalbą nuo seksualinės prievartos nukentėjusiems ar pavojuje esantiems asmenims. Jie gali diagnozuoti ir gydyti psichiatrines problemas, skirti vaistus nuo depresijos, nerimo ar kitų psichinių sutrikimų, kurie gali išsivystyti po seksualinio smurto patirties. Psichiatrai taip pat gali skirti vaistus, kurie padeda palengvinti simptomus ir pagerinti psichinę sveikatą, teikti konsultacijas ir, jei turi psichoterapeuto kvalifikaciją, terapinę pagalbą, padėti pacientams įveikti traumas pasekmes, ypač tiems pacientams, kuriems reikalingas specializuotas psichiatro dėmesys. Psichiatrai taip pat gali padėti nustatyti bet kokias galimas rizikas, susijusias su paciento psichine sveikata ar saugumu, suteikti skubią psichiatrinę pagalbą tiems pacientams, kurie patiria sunkias emocines krizes, ir imtis reikalingų priemonių, kad būtų išvengta potencialiai pavojingų situacijų. Psichiatrai gali bendradarbiauti su psichologais, terapeutais, teisininkais ir kitais specialistais tam, kad pacientui būtų suteikta visapusiška pagalba. Svarbu pažymėti, kad psichologai ir psichoterapeutai turėtų būti specialiai parengti bei turėti patirties dirbdami su seksualinio smurto traumą patyrusiais asmenimis. Jie taip pat turėtų būti susipažinę su susijusiais teisės aktais ir etikos klausimais, kad galėtų pacientams suteikti tinkamą pagalbą ar nukreipti reikiama linkme.

Emocinės paramos linijos. Savanoriai konsultantai, dirbantys emocinės paramos linijose visą parą teikia nemokamą, anonimišką bei konfidencialią emocinę paramą ir informaciją telefonu, laiškais bei tikrąlaikiškais pokalbiais (angl. *chat*). Kadangi emocinės paramos linijose dirba savanoriai, jie taip pat turi turėti būti specialiai parengti suteikti reikiamą informaciją ir emocinę paramą nuo seksualinio smurto nukentėjusiems ar jo pavojų patiriantiems asmenims, žinoti, kaip elgtis vykstant prievartai, kai reikalinga skubi intervencija.

Seksologai. Seksologai gali teikti konsultacijas seksualinės sveikatos ar intymumo klausimais po patirto seksualinio smurto. Jie taip pat gali padėti nustatyti ir įvertinti seksualines problemas, susijusias su seksualinio smurto patirtimi, teikti individualias konsultacijas ir palaikymą, informaciją apie seksualinę sveikatą, saugų lytinį elgesį, lytinių infekcijų prevenciją ir kitus seksualinės sveikatos aspektus, patarti ir mokyti, kaip užmegzti ir palaikyti sveikus intymius santykius po patirtos prievartos, padėti

129 2021 m. balandžio 21 d. Įsakymas dėl akredituotos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo Nr. A1-318 <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/90256ea3a2d811ebb458f88c56e2040c>

nukentėjusiems asmenims suvokti, priimti ir palaikyti savo seksualinę orientaciją ir tapatybę. Seksologai turi užtikrinti, kad konsultacijų aplinka būtų saugi ir jauki, ir nukentėjusieji galėtų jaustis patogiai dalindamiesi savo patirtimis. Taip pat svarbu, kad seksologai būtų specialiai parengti ir turėtų patirties dirbdami su nukentėjusiais nuo seksualinės prievartos ar jos pavojų patiriančiais asmenimis.

Socialiniai darbuotojai. Socialiniai darbuotojai, turintys reikalingą specializaciją bei kompetenciją teikti pagalbą nuo seksualinės prievartos nukentėjusiems ar pavojų patiriančioms asmenims gali teikti emocinę paramą, praktinę pagalbą, paramą gyvenamojoje vietoje, informaciją apie paslaugas, finansinę paramą, išteklius ir bendruomenės pagalbą. Jie gali siūlyti individualias konsultacijas, kuriose galima dalintis patirtimi, gauti emocinį palaikymą bei patarimų, kaip toliau elgtis, suteikti pagalbą esantiems krizėje, padėti rasti saugią aplinką, teikti emocinę paramą ir nurodyti tolimesnės pagalbos alternatyvas. Socialiniai darbuotojai gali padėti suprasti teisinę procedūrą, parengti reikalingus dokumentus ir pagelbėti kitais praktiniais klausimais, padėti nukentėjusiems asmenims atkurti kasdienį gyvenimą ir santykius, stiprinti įgūdžius, kurie padėtų adaptuotis po patirtos prievartos. Socialiniai darbuotojai taip pat gali burti ar organizuoti įvairias paramos grupes, padėti rasti ir naudotis tinkamomis socialinėmis ar kitomis reikalingomis paslaugomis, organizuoti ir vykdyti prevencines programas. Socialiniai darbuotojai, įvertinę skirtingas tikslines grupes, tokias kaip vaikai, paaugliai, suaugusieji, senjorai, negalią turintys asmenys ir kt., gali padėti gauti pagalbą atsižvelgdami į kiekvienos tikslinės grupės narių individualius poreikius ir remdamiesi socialines paslaugas reguliuojančiais įsakymais¹³⁰. Prireikus socialiniai darbuotojai gali organizuoti laikiną saugų apgyvendinimą, kur nukentėjusieji rastų saugų prieglobstį ir paramą. Kitaip tariant, socialiniai darbuotojai gali teikti daugialypę pagalbą, pritaikytą prie individualių asmenų poreikių ir situacijų.

Grupės parama. Seksualinę prievartą patyrusiems žmonėms organizuojamos įvairios terapinės, savipagalbos, paramos, edukacinės ir kt. grupės, kuriose dalijamasi patirtimi, teikiamas emocinis palaikymas ir svarstomos išėties strategijos.

Svarbu, kad nukentėjusieji galėtų pasirinkti tuos specialistus, kurie jiems labiausiai tinka ir kurie teikia reikalingą kvalifikuotą bei specializuotą pagalbą. Taip pat svarbu žinoti, kad jų patirtis yra svarbi, ir yra daug žmonių ir organizacijų, pasiruošusių padėti.

6. PREVENCIJA

Seksualinio smurto prevencija yra svarbus uždavinys, kuriuo siekiama užkirsti kelią smurtui, apsaugoti asmenis nuo jo padarinių ir įnešti reikšmingą indėlį į šios problemos sprendimą. Prevencijos tikslas – psichosocialinės kompetencijos didinimas bei tam tikrų žinių ir įgūdžių suteikimas tam, kad asmenys gebėtų išvengti pavojingų situacijų. Siekiant sukurti ir pritaikyti efektyvią seksualinio smurto prevencijos programą, ji turi apimti įvairias sritis – švietimo, teisinės ir socialinės apsaugos, sveikatos, įtraukti plačiosios visuomenės narius bei reikalauti integruoto požiūrio į seksualinio smurto problemos sprendimą. Bendras siekis yra kurti saugią ir pagarbią aplinką visiems. Dėl prevencijos tiek visuomenės nariai, tiek įvairių įstaigų, institucijų bei organizacijų specialistai mokėtų atpažinti seksualinio smurto rizikos ir ženklus ir apraiškas, žinotų, kaip reaguoti, kaip bendrauti su nukentėjusiais ir kur nukreipti pagalbą.

Galima išskirti kelis prevencijos lygius – pirminę, antrinę bei tretinę prevenciją. Pirminė prevencija – tai įvairūs būdai, kuriais siekiama didinti bendrą visuomenės narių gerovę ir gerinti sveikatą. Pirminės prevencijos programos skirtos visuomenės nariams informuoti tiek apie pačią seksualinio smurto problemą, tiek apie pagalbos būdus nukentėjusiems ar pavojų patiriančioms asmenims. Antrinės prevencijos veiksmai skirti darbu su rizikos grupės asmenimis (vaikais ir suaugusiais), kurie dėl įvairių priežasčių stokoja reikiamų gyvenimo įgūdžių. Antrinės prevencijos veiksmai padeda užkirsti kelią smurto pasikartojimui, prievartos sukeltos traumos pasekmių progresavimui ar pablogėjimui jau smurtą patyrusiems asmenims. Tretinė prevencija apima pagalbą, leidžiančią greičiau ir veiksmingiau įveikti esamus sunkumus ar minimizuoti neigiamus padarinius bei užkirsti kelią problemos pasikartojimui. Tai gali būti įvairi emocinė, psichologinė, psichoterapinė, medicininė, teisinė (grupėje ar individuali) parama ar pagalba. Svarbu užtikrinti, kad asmenys turėtų prieigą prie profesionalios pagalbos, kuri padėtų atkurti psichologinę ir fizinę sveikatą. Pagalba terapijos, paramos ar savipagalbos grupėse, kuriose nukentėję ar pavojų patiriantys asmenys gali pasidalinti savo patirtimi ar sulaukti palaikymo, padeda atgauti jėgas ir įsitvirtinti bendruomenėje. Teisinė parama (konsultacijos, palydėjimas teismo procesuose ir kitos teisinės pagalbos formos) padeda užtikrinti, kad seksualinės prievartos aukos žinotų savo teises ir galėtų gauti teisinę pagalbą.

Svarbu pastebėti, kad seksualinės prievartos prevencijai skirtos strategijos, programos ar kitos intervencijos priemonės turėtų būti paremtos empiriniais įrodymais ir žiniomis apie šį reiškinį bei šios problemos ypatumus:

- išsamia seksualinės prievartos problemos situacija bei jos sprendimo šalyje analize,
- išskirtomis gyventojų rizikos grupėmis,
- identifikuotomis vietomis, kuriose asmenys nukentėję (gali nukentėti),
- seksualinės prievartos pasireiškimo priežastimis,
- nukentėjusių nuo seksualinės prievartos asmenų poreikiais,
- specialistų, visuomenės narių poreikiais,
- turimais ištekliais bei kompetencijomis.

Bendra šalies prevencijos strategija turėtų būti rengiama atsižvelgiant į tas problemas, kurios skatina bet kokį smurtą, įskaitant ir seksualinę prievartą, numatant priemones, mažinančias asmenų pažeidžiamumą šioje srityje bei stiprinančias teisinę nukentėjusių ar pavojų patiriančių asmenų apsaugą ir pagalbos sistemą.

130 Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Socialines paslaugas reguliuojantys įsakymai. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/lt/teisine-informacija/teises-aktai/ministro-isakymai/socialines-paslaugas-reguliuojantys-isakymai?lang=lt>

6.1. ŠVIETIMO SRITIS

Bendrojo ugdymo mokyklos, profesinio mokymo įstaigos, aukštosios mokyklos. Pasak J. Gilligan¹³¹, mokyklose taikomos prevencinės programos gali gerokai sumažinti smurto pasireiškimą. Jos gali būti įgyvendinamos pasitelkiant įvairias priemones – projektus, diskusijas per klasių valandėles, renginių organizavimą, kitus įvairius socialinių įgūdžių ugdymo užsiėmimus. Labai svarbu, kad prevencinė veikla mokykloje taptų neatsiejama mokymosi programos dalimi, kasdiene, o ne tik pavienių renginių ar akcijų organizavimo, veikla. Tokios į mokymo programas integruotos programos išsamiai informuotų apie seksualinės prievartos pavojus, apie sąmoningą ir savanorišką sutikimą, pabrėždama jo svarbą santykiuose, sveikus seksualinius santykius, padėtų pažinti pačią problemą, įgyti daugiau žinių, kaip apsaugoti save ar kitus.

Seksualinės prievartos ir apskritai smurto prevencija yra visos mokyklos bendruomenės reikalas, už kurios organizavimą, integravimą į mokymo programas yra atsakinga mokymo įstaigos administracija, o ne pavieniai jos darbuotojai. Ji turi apimti visas ikimokyklinio ugdymo ar mokymo įstaigos aplinkoje esančias tikslines grupes – vaikus, mokinius ar studentus, tėvus, pedagogus bei kitą švietimo įstaigos personalą. Švietimo įstaiga, siekdama veiksmingos seksualinės prievartos prevencijos, turėtų:

- parengti savo personalą ar įdarbinti kompetentingą šios srities specialistą, galintį vykdyti efektyvias prevencines veiklas;
- įtraukti į prevencines veiklas savo įstaigos bendruomenės narius – personalą, pedagogus, studentus arba mokinius, tėvus arba globėjus;
- organizuoti prevencinius užsiėmimus pagal amžiaus ar tikslines grupes;
- užtikrinti visokeriopą pagalbą, konfidencialumą bei anonimiškumą pažeidžiamiesiems mokymo įstaigos mokiniams ar studentams ir personalui.

Švietėjiškos ir informacinės kampanijos visuomenės nariams. Tokios kampanijos, ypač vykdomos ne epizodiškai, o nuolatos, skatintų visuomenės narių supratimą apie sąmoningą ir savanorišką sutikimą, jį akcentuotų kaip gyvybiškai svarbią visuomenės vertybę bei aiškintų, kas yra seksualinis smurtas. Labai svarbu, kad tokios kampanijos turėtų:

- nustatytus aiškius tikslus ir tikslines auditorijas,
- būti išnagrinėjusios aktualią statistiką bei tyrimus apie seksualinę prievartą,
- atsižvelgti į bendrą šalies ar regiono situaciją, padarytų analizių išvadas,
- atlikti konkurencinį panašių kampanijų ir jų poveikio tyrimą,
- pasirinkti tinkamus komunikacijos kanalus, kurie geriausiai pasiektų tikslinę auditoriją,
- bendradarbiauti su suinteresuotomis šalimis, organizacijomis ir institucijomis tam, kad būtų stiprinama kampanijos įtaka ir poveikis,
- nuolat sekti efektyvumą ir būti tobulinamos, siekiant didžiausio poveikio.

Didinant visuomenės informuotumą turi būti skleidžiama tiksli, tikrovę atitinkanti ir žmonių teises užtikrinanti informacija, vengiama nukentėjusių nuo seksualinio smurto paniekos ir jiems užkraunamų stereotipų, siekiama išstumti tabu ir stigmą. Visuomenė turi būti informuojama apie pagalbą ar paslaugas, skirtas nukentėjusiems ir pavojų patiriantiems asmenims, asmenys skatinami kreiptis pagalbos. Įvairių sričių specialistams turi būti nuolat organizuojami mokymai, vedami seminarai apie prevencijos ir pagalbos galimybes, skatinamas atviras pokalbis apie seksualinę prievartą ir jos pasekmes visuomenėje.

Efektyviai prevencijai užtikrinti didelę svarbą turi internetinės priemonės – svetainės, tinklaraščiai, socialinė media, įvairaus pobūdžio pranešimai, radijo, televizijos laidos, tinklalaidės ir pan., kuriuose pateikiama patikima informacija apie seksualinės prievartos prevenciją, pagalbą ir kita aktuali medžiaga.

131 Gilligan, J. (2002). *Smurto prevencija*. Vilnius: Eugrimas, p. 24–95.

Visos švietėjiškos informacinės veiklos turėtų siekti bendro kultūrinio poveikio ir pokyčio, kuris darytų įtaką viešajam požiūriui į lyčių lygybę ir smurto reiškinių, skatintų sveikus, pagarbius ir lygiaverčius santykius tarp lyčių, kokybišką ir mokslu grįstą lytiškumo ugdymą bei atmestų bet kokią prievartą.

6.2. TEISINĖ SRITIS

Teisingumo atstatymas (baudžiamasis teisingumas). Siekiant užkirsti kelią seksualinės prievartos nusikaltimui, turi būti numatytos griežtos bausmės, o nukentėjusiems asmenims suteikiama efektyvi specializuota teisinė pagalba teisinių procesų metu ir jiems pasibaigus. Teisinės apsaugos priemonės, įskaitant teisingumo atstatymą, yra svarbus prevencijos elementas seksualinės prievartos atveju. Šis procesas taip pat turėtų poveikį visuomenės nuomonei apie tai, kad seksualinis smurtas yra sunkus nusikaltimas.

Griežtos bausmės ir kitos teisinės sankcijos atgrasytų potencialius nusikaltėlius nuo savo ketinimų vykdyti seksualinę prievartą. Rimtos pasekmės už atliktą nusikaltimą turėtų prevencinį poveikį visai visuomenei. Tinkamai suteikta informacija nukentėjusiems ar pavojų patiriantiems asmenims apie savo teises ir galimybes, suteikta specializuota teisinė pagalba padėtų jiems savo teises apginti ir užsitikrinti saugumą teisiniuose procesuose. Teisininkai, išmanantys seksualinio smurto specifiką ir turintys reikiamų žinių, galėtų nukentėjusiems padėti išgyventi sudėtingą teisinį procesą, kuris, nesant specialiai pasirengus, neretai pakartotinai traumuoja seksualinio smurto aukas.

Į teisinės apsaugos priemones taip pat galima įtraukti edukacinį komponentą, skatinti sąmoningumą apie teises ir galimybes, susijusias su prevencija ir teisingumu seksualinės prievartos atveju.

Efektyvi teisinė apsauga prisidėtų prie didesnio pasitikėjimo teisine sistema ir įsitikinimo, kad žmonės gali saugiai gyventi savo bendruomenėse.

Taigi teisinės apsaugos priemonės yra neatsiejama prevencijos dalis, kurianti sąlygas saugesnei ir teisingesnei visuomenei ir kurios tikslas yra užtikrinti, kad nukentėję asmenys sulauktų teisingumo ir pagalbos, o nusikaltėliai būtų tinkamai nubausti.

Svarbu pastebėti ir tai, kad visuomeniniai nusikalstamumo prevencijos projektai, nors ir sėkmingi tam tikru mastu, dažnai turi ir trūkumų. Jie gali būti per lokalūs (skirti tam tikrai vietai ar bendruomenei), trumpalaikiai ar nepakankamai finansuojami, todėl negali užtikrinti ilgalaikio rezultato. James Gilligan knygoje „Smurto prevencija“¹³² pateikia Didžiosios Britanijos politiko ir buvusio ministro pirmininko Tony Blairo mintį apie tai, kaip svarbu kovoti su nusikalstamumu visų pirma šalinant jo priežastis.

Ištrauka iš D. Downes'o straipsnio „Crime: Why Inequality Is Still a Factor“, (1995):

*Kova su nusikalstamumu yra ir kova su jo priežastimis, yra protinga ir verta didesnio dėmesio, tačiau ji remiasi prielaida, kad mes sugebame išsklaidyti abejones dėl pastarųjų kilmės ir taikiai susitarti, kaip tas priežastis pašalinti. Tuo tarpu kova su pavieniais nusikaltėliais (tradicinis moralės ir teisės požiūris, kuris yra brangesnis ir tik apsunkina problemos sprendimą) savaime naudojasi pirmenybe.*¹³³

Taigi svarbu ne tik reaguoti į konkretų nusikaltimą, bet siekti pašalinti jo šaknis ir priežastis visuomenėje.

132 Gilligan, J. (2002). *Smurto prevencija*. Vilnius: Eugrimas, p. 24–95.

133 Ten pat.

Tai yra sudėtinga užduotis, reikalaujanti bendro visuomenės sutarimo ir pastangų, tačiau taip pat ir kur kas efektyvesnis būdas įtvirtinti ilgalaikę nusikalstamumo prevenciją bei spręsti smurto problemą iš esmės.

6.3. SOCIALINĖ SRITIS

Specializuotos kompleksinės pagalbos centrai. Svarbu, kad šalyje veiktų specializuotos kompleksinės pagalbos centrai (toliau – SKPC), kuriuose nukentėję ar pavojų patiriantys asmenys gautų operatyvią, kvalifikuotą bei efektyvią emocinę, teisinę ir kitokią reikalingą pagalbą atsigaunant po patirto smurto traumos. Teikiama specializuota psichosocialinė pagalba padėtų nukentėjusiems asmenims susidoroti su smurto traumos pasekmėmis, užkirsti kelią patirti pakartotinį seksualinį ar kito pobūdžio smurtą ateityje. Bendradarbiaudami su nevyriausybinėmis organizacijomis, valdžios institucijomis ar vietos bendruomenėmis SKPC stiprintų prevencijos iniciatyvas.

SKPC galėtų organizuoti informacinius renginius, seminarus, mokymus ir įvairias kitas švietimo veiklas, taip didindami visuomenės narių informuotumą apie prievartą ir jos poveikį asmenims. Prevenciniai leidiniai, tokie kaip brošiūros, vaizdo medžiaga, tyrimų ataskaitos ar kitos priemonės, padėtų visuomenės nariams sužinoti daugiau apie prievartos pasireiškimo būdus ir atpažinti pavojingas situacijas, suteiktų informaciją apie pagalbos galimybes.

SKPC, bendradarbiaudami su mokyklomis ar vietos bendruomenėmis, galėtų inicijuoti bei vykdyti veiklas, kurios padėtų ugdyti sveikų santykių normas, gebėjimus atpažinti bei reaguoti į smurto apraiškas. SKPC taip pat galėtų organizuoti ar remti viešas kampanijas, skirtas informuoti apie seksualinės prievartos pavojus, bendruomenės narių dalyvavimo prevencijoje svarbą.

SKPC taip pat galėtų būti sukurtos savipagalbos grupės, organizuojami grupiniai susitikimai, diskusijos ar grupinės terapijos sesijos asmenims, kurie yra nukentėję nuo smurto ar netiesiogiai jo paveikti. SKPC organizuotų pirminę teisinę intervenciją, teiktų teises konsultacijas apie asmens teises ir galimybes nukentėjus ar patiriamam pavojaus atvejais. SKPC galėtų būti organizuojami mokymai apie asmenų savisaugą, būdus, kaip išvengti potencialiai pavojingų situacijų ir kaip elgtis, kai susiduriama su smurtu. SKPC turėtų būti sudaryta galimybė nukentėjusiems ar pavojų patiriantiems asmenims anonimiškai pranešti apie pavojus ar patiriamą prievartą.

Svarbu, kad tokie specializuotos kompleksinės pagalbos centrai glaudžiai bendradarbiautų su visuomene, švietimo įstaigomis, teisėsaugos institucijomis ir kitomis organizacijomis, siektų plėsti prevencines pastangas ir iniciatyvas ir taip užtikrinti, kad žmonės būtų tinkamai informuoti ir apsaugoti nuo smurto.

Visuomenės sveikatos centrai. Visuomenės sveikatos centrai turėtų vykdyti prevencijos programas bei organizuoti prevencines veiklas – seminarus, renginius ir mokymus apie apsaugą nuo seksualinio smurto, skirtas stiprinti psichologinį visuomenės narių atsparumą ir gebėjimą susidoroti su juo, skatintų diskusijas seksualinio smurto temomis, teiktų reikalingą informaciją apie pagalbos galimybes.

Socialinių paslaugų centrai. Socialinių paslaugų centrai, siekdami užtikrinti bendruomenių saugumą ir gerovę, gali į seksualinio smurto prevenciją įtraukti įvairias priemones. Tokie centrai turėtų:

- Teikti informaciją apie seksualinę prievartą, jos riziką ir prevencines priemones bendruomenių nariams.
- Vykdyti bendruomenės narių edukaciją, t. y. organizuoti veiklas (renginius, seminarus, diskusijas ir mokymus), skatinančias sveikus tarpusavio santykius, lygias galimybes, nepaisant lyties, lytinės orientacijos ar kitų asmeninių savybių, supratimą ir sąmoningumą seksualinio smurto klausimais.
- Suteikti nukentėjusiems ar pavojų patiriantiems asmenims informaciją, paramą ar konsultacijas. Labai svarbu, kad centruose būtų sukurta saugi aplinka, kurioje žmonės jaustųsi saugūs ir pasitikėtų personalu.
- Ugdyti bendruomenės narių socialinį jautrumą ir empatiją tiems, kurie patiria seksualinę prievartą.
- Glaudžiai bendradarbiauti su NVO, valstybinėmis institucijomis ir sveikatos priežiūros įstaigomis,

siekti bendrų tikslų – užkirsti kelią seksualiniam smurtui ir teikti pagalbą nukentėjusiems ar pavojų patiriantiems asmenims.

Institucijos, įstaigos bei organizacijos, dirbančios socialinėje srityje, prisidedamos prie švietimo, paramos ir teisinės pagalbos sistemų tobulinimo, padėtų kurti sąmoningą ir saugią bendruomenę, kurioje seksualinis smurtas ir bet kokia prievarta yra nepriimtini.

6.4. PREVENCIJOS VYKDYMO STEBĖSENA, TYRIMAI, ANALIZĖ BEI ĮVERTINIMAS

Siekiant užtikrinti efektyvų seksualinio smurto problemos sprendimą ir veiksmingą jos prevenciją bei nuolat gerinti jos priemones, būtina rinkti duomenis ir juos analizuoti, stebėti šio reiškinio pasireiškimo, sprendimo dinamiką, tirti jo paplitimą, nuolat atlikti tyrimus bei situacijos analizę. Prevencinių veiklų įvertinimas parodo, kaip sėkmingai buvo parinktos prevencinės priemonės, jų vykdymo būdai, kas pavyko, o kas ne, padeda numatyti tolesnių programų gaires.

Taip pat labai svarbu, kad į prevencinius veiksmus būtų įtraukiami ir pačios visuomenės nariai – teiktų atsiliepimus ir pastabas, įvertintų prevencijos, pagalbos ar gaunamų paslaugų veiksmingumą. Tai padėtų atnaujinti prevencines programas ir atliepti visuomenės narių poreikius.

Visos šios išvardintos prevencinės priemonės turi būti integruojamos į socialinį ir teisinį kontekstą, turi būti siekiama sukurti efektyvų nacionalinį prevencijos mechanizmą ir sumažinti seksualinės prievartos atvejų skaičių. Tai bendras įsipareigojimas kurti saugesnę ir pagarbesnę visuomenę.

7. TARPINSTITUCINIS BENDRADARBIAVIMAS

7.1. TARPINSTITUCINIS BENDRADARBIAVIMAS

Tai bendradarbiavimas tarp institucijų ir organizacijų, siekiančių bendrų tikslų ir rezultatų. Tarpinstitucinio bendradarbiavimo sėkmę užtikrina bendradarbiaujančių institucijų ir (arba) organizacijų aiškus veikimo ribų apibrėžimas, kiekvienos institucijos, organizacijos esminių vaidmenų žinojimas ir atlikimas bei darbuotojų atsakomybių ribų paaiskinimas. SKPC, priklausantys LMTJA, vadovaujasi savo tarpinstitucinio bendradarbiavimo apibrėžimu.

Tarpinstitucinis bendradarbiavimas yra labai svarbus, nes jį pasitelkdamas tarpusavyje sąveikaujančios institucijos ir organizacijos geba efektyviau spręsti problemas ir be nepagrįsto delsimo atliepti nukentėjusiojo poreikius. Pagrindinis tokio bendradarbiavimo tikslas – į šį procesą įtraukti institucijas, kurios gali prisidėti turimomis žiniomis, patirtimi, idėjomis bei į klientą ir žmogaus teises orientuotu požiūriu nacionaliniu ar vietos lygmeniu, planuodamos ir įgyvendindamos kovos su prievarta strategijas, laiku ir efektyviai padėdamos nukentėjusiesiems nuo seksualinio smurto. Glaudesnis tarpinstitucinis bendradarbiavimas turi būti skatinamas kuriant kompetencijų tinklus, kurių dalyviai dalytųsi žiniomis ir gerą patirtimi, kaip spręsti iškilusius klausimus, ir bendra atskirų atvejų vadyba.

Europos Tarybos konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo įpareigoja šalyje sukurti veikiantį mechanizmą, užtikrinantį efektyvų bendradarbiavimą tarp teismų, prokuratūros, policijos bei nevyriausybinių organizacijų¹³⁴. Dirbant su seksualinės prievartos, kaip ir smurto artimoje aplinkoje, tema būtinas efektyvus horizontalus tarpinstitucinis bendradarbiavimas, nuolatinis keitimasis informacija, žiniomis ir patirtimi. Jis svarbus, nes:

- skirtingos institucijos atsako už skirtingų rizikos veiksnių mažinimą, o sumažėjus rizikos veiksnių mažėja ir seksualinio smurto pavojus;
- skirtingos institucijos vykdo ar turi vykdyti prevenciją, nukreiptą į skirtingas tikslines grupes ar skirtingas teritorijas;
- skirtingos institucijos atsakingos už skirtingas smurto rūšis, todėl jei asmuo patiria keletą smurto rūšių, gali pateikti į skirtingas institucijas.

Skirtingos institucijos, veikdamos kartu, gali pasiekti daug geresnių rezultatų, nei atskira institucija. Tarpinstitucinio bendradarbiavimo pridėtinė vertė (žr. 2 schemą) yra daugialypė:

Sisteminga **prevencija ir visuomenės švietimas**, vykdomi bendradarbiaujančių institucijų, atstovaujančių skirtingus sektorius, pasiekia geresnių ir ilgalaikiškesnių rezultatų, nes yra komunikuojamos tos pačios žinios ir pasiekama platesnė auditorija. Skirtingų institucijų įsitraukimas mažina rizikos veiksnių įtaką seksualinio smurto grėsmei.

Bendri **mokymai** padeda geriau suprasti ne tik kitų institucijų galimybes, bet ir trukdžius bei iššūkius, su kuriais jos susiduria. Be to, tai padeda susikalbėti, t. y. vartojamos tos pačios sąvokos ir geriau suprantama problemos visuma.

Identifikavimas, nukreipimas į SKPC ar Pagalbos tarnybų (PT) informavimas yra būtinas, kad pagalba nukentėjusiajam būtų siūloma ir teikiama. Jei seksualinio smurto artimoje aplinkoje atveju apie tai informuojamas toje teritorijoje pagalbą teikiantis SKPC, kuomet seksualinis smurtas vyksta neartimoje

134 The four pillars of the Istanbul convention. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/coe-istanbulconvention-brochure-en-r03-v01/1680a06d4f>

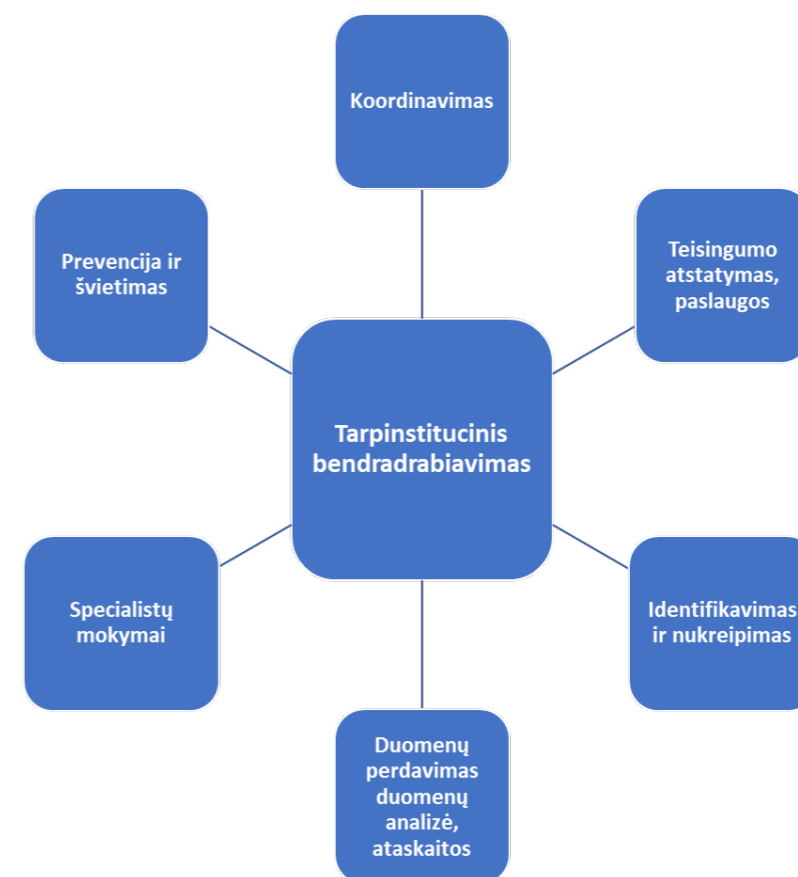
aplinkoje, pagalbos tarnybos dažnai apie tai nesužino. Sukaustančioje stresinėje situacijoje atsidūręs nukentėjusysis dažnai nepajėgus pats ieškoti pagalbos dėl gėdos, kaltės, emocinio sutrikimo ir kitų pasekmių, todėl būtina apie tai informuoti arčiausiai nukentėjusiojo veikiančią pagalbos tarnybą, tačiau įstatymas to nenumato¹³⁵.

Teisingumo atstatymas ir paslaugų teikimas. Tarpinstitucinio bendradarbiavimo atsakas į seksualinį smurtą ar jo grėsmę užtikrina didesnę saugumą ir paramą, veiksmingą, neatidėliotą ir nuoseklų pagalbos, paramos ir paslaugų teikimą. Koordinuota atitinkamų institucijų ir organizacijų veikla pagerintų seksualinį smurtą ir (arba) jo grėsmę išgyvenusiems asmenims teikiamų paslaugų kokybę. Vykstant efektyviam tarpinstituciniam bendradarbiavimui institucijos ir organizacijos nukentėjusiesiems gebės pasiūlyti jautrią ir veiksmingą paramą, pritaikytą jų poreikiams, ir sumažins antrinės viktimizacijos riziką. Savo ruožtu veiksmingų ir kokybiškų paslaugų tinklas padidins nukentėjusių asmenų pasitikėjimą įgaliojusių institucijų ir (arba) organizacijų kompetencija ir nešališkumu.

Duomenų perdavimas, analizė, ataskaitos. Kiekviena institucija turi rinkti informaciją apie nukentėjusiojo amžių, lytį, santykį su smurtautoju (jei jis žinomas) ir perduoti informaciją Valstybės duomenų agentūrai, kuri skelbia apibendrintas ataskaitas.

Koordinavimas. Oficiali partnerystė gerai veikia, kai partnerystės tikslas ir laukiami rezultatai yra apibrėžti ir dėl jų įgyvendinimo institucijos susitaria raštu, ir kuomet bendradarbiavimą koordinuoja valstybinė institucija, atsakinga už smurto artimoje aplinkoje, seksualinio smurto ir kibernetinio smurto mažinimą šalyje.

2 schema. Tarpinstitucinis bendradarbiavimas¹³⁶

135 Lietuvos Respublikos pagalbos nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims įstatymas. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/ce7d8910571711eba1f8b445a2cb2bc7>

136 UNFPA and East European Institute for Reproductive Health. Multi-sectoral response to GBV. An effective and coordinated way to protect and empower GBV victims/survivors.

Europos Tarybos konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir kovos su juo rekomenduoja steigti specializuotus padalinius arba paskirti tyrėjų, prokurorų, atsakingų už seksualinio smurto ir išžaginimo atvejus. Tokie padaliniai ar specialistai turi tinkamai pasiruošti atlikti šias funkcijas, remtis specialiomis instrukcijomis ir (arba) gairėmis bei nuolat tobulinti kompetenciją. Jie užtikrina tarpinstitucinį bendradarbiavimą ir sėkmingai veikia Kipre, Danijoje, Islandijoje, Italijoje, Kipre, Maltoje, Nyderlanduose, Švedijoje ir Šveicarijoje.

7.2. INSTITUCIJŲ SUSITARIMAS DĖL BENDRADARBIAVIMO

Tarpinstitucinis bendradarbiavimas – tai procesas, įtraukiantis skirtingų institucijų, įstaigų ar organizacijų specialistus, kuris gali būti vykdomas tiek nacionaliniu, tiek vietos mastu. Jis gali būti apibrėžtas sutartimi tarp bendradarbiaujančių institucijų ir organizacijų. Sutartyje turėtų būti numatytas priedas „Veiksmų planas“, kuris turėtų būti reguliariai atnaujinamas.

Toliau pateikiamas tarpinstitucinio bendradarbiavimo principų, kurie gali būti numatyti ir sutartyje, pavyzdys.

Į nukentėjusįjį orientuotas požiūris.

Visos bendradarbiaujančios institucijos ir organizacijos privalo pirmenybę teikti prievartą išgyvenusio asmens teisėms, poreikiams ir norams. Turi būti užtikrintas nukentėjusiojo saugumas, privatumas, nediskriminavimas, pagarba ir duomenų konfidencialumas.

Integruota pagalba. Pagalbos ir nukreipimo procedūroms ir apsaugos priemonėms turi būti taikoma vienoda darbo metodika.

Prevencija. Taikant veiksmingą integruotą požiūrį prioritetas taip pat teikiamas ir seksualinės prievartos prevencijai.

Partnerystė. Tarpinstitucinis atsakas į seksualinę prievartą turi būti grįstas geranorišku ir kokybišku dalyvaujančių institucijų ir (arba) organizacijų bendradarbiavimu ir koordinavimu.

Atskaitomybė. Visos bendradarbiaujančios institucijos ir organizacijos turi užtikrinti darbuotojų atskaitomybę ir jos priemones tam, kad jie galėtų įgyvendinti sutartus veiksmus ir savo darbe laikytis šių principų.

Įsitraukimas į strateginį planavimą.

Institucijos turi dalyvauti prevencijos strategijų ir veiksmų planų kūrime, įskaitant programų planavimą, įgyvendinimą, stebėseną ir vertinimą. Tai turėtų atsispindėti ir institucijų veiklos strategijose ir programose, kuriose būtų nurodyti konkretūs tikslai ir vykdoma veikla.

Tęstinumas. Nepaisant politinių pokyčių ar darbuotojų kaitos ir (arba) motyvacijos stokos, bendradarbiaujančios institucijos ir (arba) organizacijos turėtų užtikrinti visas sąlygas sutartiems bendradarbiavimo uždaviniams ir principams įgyvendinti ir išlaikyti. Dalyvaujančių institucijų ir organizacijų asmeninis šališkumas ar požiūris neturi daryti įtakos šių principų įgyvendinimui.

Apibendrinant svarbu pažymėti, kad tarpinstitucinis bendradarbiavimas turi jungti visas institucijas, organizacijas, įstaigas ir tarnybas, veikiančias seksualinio smurto atveju. Rekomenduotina, kad vienas organizacijų tinklas būtų orientuotas į nukentėjusius vaikus iki 18 metų, o kitas – į nukentėjusius pilnamečius asmenis. Visuma yra didesnė ir efektyvesnė nei atskirų dalių suma.

8. PRIEDAI

1 PRIEDAS. GYNYBOS MECHANIZMAI

BAZINIAI POREIKIAI

Horney nuomone¹³⁷, Freudas buvo teisus teigdamas, kad žmogaus asmenybę didžiai paveikia ankstyvosios vaikystės metai. Tačiau ji manė, kad žmogaus vystymąsi lemia socialinės, o ne biologinės jėgos. Pagrindinis žmogaus formavimosi faktorius yra santykis tarp vaiko ir tėvų. Ji teigė, kad vaikystei būdingi dviejų tipų poreikiai – saugumo ir pasitenkinimo (angl. *needs for satisfaction*). Tai universalūs (visiems būdingi) poreikiai, kurių patenkinimas yra ypatingai svarbus. Tačiau Horney teorijoje saugumo poreikis įgyja daug didesnę svarbą nei pasitenkinimo poreikis, nes jis yra paprastesnis ir apima mūsų pagrindinius fiziologinius poreikius – žmonėms reikia maisto, vandens, sekso, miego ir pan. Akivaizdu, kad nei kūdikis, nei suaugęs žmogus negalėtų ilgai išgyventi, jei bent jau minimaliai nebūtų patenkinta daugelis tokių poreikių, tad tariama, kad normaliomis sąlygomis jie neturi fundamentalios įtakos asmenybės vystymuisi. Taigi asmenybę formuoja saugumo poreikis. Saugumas – tai baimės nebuvimas (angl. *freedom from fear*). Tai, ar vaikas patiria saugumo jausmą ir ar jo gyvenime dominuoja baimė, daro įtaką sveikam vėlesniam asmenybės augimui.

SAUGUMO POREIKIS IR SANTYKIS SU TĖVAIS: IŠSTUMTAS PRIEŠIŠKUMAS

Vaiko saugumas visiškai priklauso nuo to, kaip su juo elgiasi tėvai. Iš esmės tėvai gali neleisti vaikui saugiai jaustis rodydami jam meilės ir šilumos trūkumą. Horney nuomone, vaikai gali pakelti tokius patyrimus, kokie paprastai (ar bent jau Freud teorijoje) laikomi trauminiais – atsitiktinį sumušimą, ankstyvą seksualinį patyrimą ar staigų atjunkymą nuo krūties be sunkesnių pasekmių tol, kol jie jaučiasi pageidaujami ir mylimi, taigi ir saugūs. Tačiau tėvai gali elgtis įvairiais būdais, kurie neleidžia vaikui pasijusti saugiai ir sukelia jo priešišumą – jie gali aiškiai vertinti kitą vaiką labiau, neteisingai bausti, nenuosekliai ir ūmiai elgtis su juo, netesėti savo pažadų, tyčiotis iš vaiko, žeminti jį, izoliuoti jį nuo kitų vaikų ir pan. Šitaip vaikas patiria priešišumą tėvams, kuris visgi dažniausiai nėra išreiškiamas, o užslopinamas, išstumiamas dėl kelių priežasčių – vaiko bejėgiškumo, baimės, meilės poreikio ir kaltės jausmo.

Bejėgiškumas. Nebūtinai kiekvienas vaikas turi jaustis bejėgis, tačiau kai šis jausmas atsiranda, jis yra viena iš būtinų sąlygų vystyti neurotinei asmenybei. Ar vaikas jaučiasi bejėgis, priklauso nuo tėvų elgesio su juo. Jei vaikas yra ypač globojamas ir taip yra laikomas visiškai priklausomu nuo tėvų, yra skatinamas jo bejėgiškumas. Kuo labiau bejėgis vaikas jaučiasi, tuo mažiau jis išdrįs prieš juos maištauti, taigi bet koks priešišumo jausmas bus išstumtas.

Baimė. Vaikas gali pradėti bijoti savo tėvų dėl bausmių, grasinimų ir mušimo. Taip pat gali būti naudojami ir netiesioginiai būdai vaikui įbauginti. Jis gali bijoti mikrobu, mašinų, šunų, nepažįstamų žmonių, kitų vaikų ir pan., stebėdamas, ką tėvai sako ar koks yra jų santykis su šiais dalykais. Kuo labiau vaikas bijo savo tėvų ar pavojingo pasaulio, tuo labiau tikėtina, kad jis išstums savo priešišumą tėvams.

137 Horney, K. (2008). Neurotiška mūsų laikų asmenybė. Apostrofa, Vilnius.

Meilė. Paradoksaliu būdu meilė gali būti dar viena priežastis išstumti priešiškumui. Šiuo atveju Horney kalba apie netikrą meilę – t. y., tokią, kada tėvai nuolat kalba vaikui apie tai, kaip jie jį myli ir kiek daug jie dėl jo aukojasi, tačiau iš tikrųjų nejaučia jam meilės ir šilumos. Horney mano, kas vaikas atpažįsta, kada tėvų meilė yra tikra, ir jį nelengva suklaidinti tokiu netikros meilės demonstravimu ir išraiškomis. Vis dėlto vaikui tenka priimti šį pakaitalą, nes tai yra viskas, ką jis turi, ir bijodamas jį prarasti jis išstumia savo priešišumą. Šie trys faktoriai – bejėgiškumas, baimė ir meilė – skatina vaiką išstumti savo priešišumą tam, kad išvengtų ir taip netvirtų santykių su tėvais pablogėjimo. Vaikui arba reikia jų, arba jis bijo jų, arba bijo prarasti net ir tokią meilę, kokią jam siūlo.

Kaltė. Mūsų kultūroje vaikai dažnai verčiami jaustis kalti dėl bet kokios priešišumo tėvams išraiškos ar maišto prieš juos. Vaikas ima jaustis bevertis, nedoras ar nuodėmingas dėl to, kad išreiškia pyktį, ar net vien dėl to, kad jį jaučia. Kuo didesnę kaltę vaikas jaučia, tuo stipriau jis slopina savo priešišumą. Taigi dėl vienos ar kelių priežasčių vaikas sulaiko savo priešišumą, kuris besikaupdamas pasireiškia baziniu nerimu.

BAZINIS NERIMAS

Bazinis nerimas – tai esminė Horney teorijos sąvoka. Jis apibrėžiamas kaip visa apimantis, visur prasiskverbiantis ir stiprėjantis vienišumo ir bejėgiškumo priešiškame pasaulyje jausmas. Bazinis nerimas yra pagrindas, iš kurio vystosi neurozės ir kuris neatskiriamai susijęs su priešišumo jausmu. Bazinis nerimas yra visa aprėpiantis – jis pasireiškia visuose žmogaus santykiuose su kitais žmonėmis. Žmogus nejaučia savo priešišumo, kuris yra giliai užspaustas, tačiau jis gali pasireikšti nepaisydamas jo valios įvairiais neurotiniais simptomais. Išraiškos formos gali būti įvairios, tačiau ši jausminė būseną yra ta pati kiekvienam žmogui – jis jaučiasi mažas, nereikšmingas, bejėgis, apleistas ir paliktas valiai pavojingo pasaulio, kuris yra pasiruošęs jį apgauti, įžeisti, užpulti, pažeminti ir išduoti. Suprantama, žmogus, ypač vaikystėje, stengsis apsiginti nuo šių stiprių nerimo jausmų. Horney nuomone, mūsų kultūrai yra būdingi keturi tokios gynybos mechanizmai¹³⁸: meilės gavimas, paklusnumas, galios įgijimas (angl. *attaining power*) ir atsitraukimas (angl. *withdrawal*).

Meilės gavimas. Bandydamas išsaugoti kitų žmonių meilę ir šilumą, žmogus iš tikrųjų tikisi, kad jei kiti žmonės jį mylės, jie jo neįskaudins. Yra keli būdai, kuriais žmogus gali siekti meilės, pvz., gali bandyti daryti viską, ko nori kitas, arba gali bandyti papirkti kitus ar net kitiems grasinti, kad gautų meilės.

Paklusimas. Tai gynybos mechanizmas, kuris apima visišką nuolaidumą kurio nors žmogaus ar visų žmonių norams. Toks žmogus vengs daryti bet ką, kas galėtų supriešinti kitus. Jis nediršta kritikuoti ar koku nors būdu įžeisti kitų, ignoruoja visus savo poreikius ir norus, ir net negali apginti savęs nuo išpuolių, nes bijo, kad tokia

138 Horney, K. Neopsichoanalitinė asmenybės teorija. Psichologas.lt. Prieiga per internetą: <https://psichologas.lt/neopsichoanalitine-asmenybes-teorija-horney-karen/>

gynyba gali supykdyti užpuoliką. Horney mano, kad dauguma žmonių, kurie yra linkę elgtis paklusniai, galvoja, kad jie iš tikrųjų yra neegoistiški ir pasiaukojantys. Jiems atrodo, kad jeigu jie kitiems žmonėms kažką duos, jie jų neužpuls.

Galios įgijimas. Šiuo gynybos mechanizmu žmogus gali kompensuoti bejėgiškumo jausmą ir pasiekti saugumo būseną. Patirdamas sėkmę ar pranašumo prieš kitus jausmą toks žmogus mano, kad jei jis yra stiprus, niekas jo nenuskriaus.

Atsitraukimas. Visi trys minėtieji gynybos mechanizmai turi vieną bendrą savybę: kuriuo žmogus besinaudotų, jis stengiasi įveikti nerimą per santykį su kitais žmonėmis. Taip pat galima gintis nuo nerimo ir izoliuojantis – atsitraukiant nuo kitų žmonių. Toks atsitraukimas greičiau yra psichologinis nei fizinis – žmogus bando tapti visiškai nepriklausomas nuo kitų žmonių niekam nepatikėdamas savo išorinių ir vidinių poreikių patenkinimo. Pvz., toks žmogus gali siekti turto, kad be niekieno pagalbos galėtų pats save išlaikyti. Tačiau prikaupęs turto toks žmogus negali juo laisvai džiaugtis, nes nerimas skatina jį išsaugoti – jis jaučia nuolatinę grėsmę. Visiška nepriklausomybė nuo kitų savo emociniams poreikiams patenkinti taip pat apima ir emocinių poreikių atbukinimą ir minimizavimą. Bėgdamas nuo emocinių kontaktų ir atsakydamas savo poreikių tenkinimo asmuo apgina save nuo to, kad kiti žmonės gali jį įskaudinti.

Visi šie keturi gynybos mechanizmai turi vieną tikslą – gynybą nuo nerimo. Jie yra nukreipti į saugumo ir nusiramino užtikrinimą, o ne į laimę ar malonumą. Taigi tai yra gynyba nuo skausmo, o ne geresnio būvio siekimas. Kita bendra šių gynybos mechanizmų savybė yra jų jėga ir intensyvumas. Horney nuomone, jie gali būti stipresni nei seksualiniai ar kiti fiziologiniai poreikiai. Jie sumažina nerimą, bet tai žmogui kainuoja nuskurdintą asmenybę ir konfliktą su savo aplinka. Labai dažnai neurotikas nori užsitikrinti saugumą pasitelkdamas kelis tokius mechanizmus, bet jų nesuderinamumas sukelia konfliktą. Pavyzdžiui, žmogus trokšta būti pranašesnis už kitus, tačiau jis nori būti ir mylimas. Tokie nesuderinamumai negali būti išsprendžiami, tad bandymai įveikti bazinį nerimą formuoja vis gilesnius konfliktus.

NEUROTINIAI POREIKIAI

Horney manymu, bet kuris iš šių gynybos mechanizmų gali tapti pastovia asmenybės dalimi. Tokiu atveju jis įgyja motyvo ar poreikio savybes, kurios daro įtaką žmogaus elgesiui. Ji išvardija dešimt tokių poreikių, kuriuos laiko neurotiniais dėl to, kad jie yra iracionalūs problemų sprendimo būdai:

1. meilė ir pritarimas,
2. dominuojantis gyvenimo draugas,
3. siauras ir apribotas gyvenimas,
4. galia,
5. išnaudojimas,
6. prestižas,
7. asmeninis žavesys,
8. asmeniniai pasiekimai ar ambicijos,
9. pakankamumas sau ir nepriklausomybė,
10. tobulumas ir nepažeidžiamumas.

Tokių poreikių turi kiekvienas žmogus. Kiekvienas iš mūsų kartais suvokia, kad nori išnaudoti kitą ar būti nepriklausomas nuo kitų žmonių, mums reikia meilės ir pritarimo, ir t. t., tačiau šie poreikiai patys savaime nėra neurotiški. Tokiais jie tampa tada, kai yra itin intensyvūs ir priverčia žmogų siekti jų patenkinimo kaip vienintelės priemonės nuo bazinio nerimo. Tokiu atveju jų patenkinimas nesuteikia

žmogui saugumo jausmo, o tik padeda išvengti skausmingo nerimo. Todėl asmuo linkęs per prievartą, vėl ir vėl (kompulsyviai) siekti jo patenkinimo bet kokioje situacijoje.

Vėlesnėje savo teorijoje Horney sugrupavo šiuos poreikius į tris grupes pagal tai, kiek jie atspindi žmogaus nuostatą apie save ir kitus žmones. Ji mano, kad kiekvienas iš tokių poreikių būtinai turi vieną iš šių elementų: judėjimą link žmonių, judėjimą prieš žmones ir judėjimą nuo žmonių. Pavyzdžiui, meilės ir pritarimo bei dominuojančio gyvenimo draugo poreikis apima judėjimą link žmonių. Judėjimas prieš kitus žmones apima galią, išnaudojimą, prestižą, žavesį ir ambicijas. Tuo tarpu savipakankamumo, tobulumo ir apriboto gyvenimo poreikiai sudaro judėjimą nuo žmonių. Šias tris grupes Horney pavadino neurotinėmis tendencijomis.

NEUROTINĖS TENDENCIJOS IR KONFLIKTAS TARP JŲ

Neurotinės tendencijos (angl. *neurotic trends*) atsiranda iš gynybinių mechanizmų, taigi turi labai daug panašumų su jais. Iš esmės tai yra į asmenybę įsišakniję ir ją visą apėmę gynybiniai mechanizmai. Šios elgesio ir nuostatų tendencijos yra kompulsyvios, t. y., neurotiškas žmogus yra priverstas elgtis pagal vieną iš jų. Kiekviena iš šių tendencijų veda prie tam tikro elgesio ir asmenybės tipo.

Judėjimas link žmonių. Nuolankiai asmenybei yra itin būdingas ypač stiprus meilės ir pritarimo poreikis – būti mylimam, geidžiamam, reikalingam ir ginamam. Tokie asmenys išreiškia savo poreikius visiems žmonėms, bet paprastai jie turi vieno žmogaus – draugo ar romantinio partnerio, kuris prisiimtų atsakomybę už jų gyvenimą ir suteiktų apsaugą ir vadovavimą – poreikį. Tokie žmonės manipuliuoja kitais, ypač savo partneriu tam, kad pasiektų savo tikslus. Taip darydami jie elgiasi tokiu būdu, kuris kitus paskatintų laikyti juos patraukliais. Todėl nuolankus žmogus dažnai yra nepaprastai jautrus ir greitai atsiliepia į kitų žmonių poreikius, ypač į kito žmogaus poreikį būti išklaustam, užjaustam ir suprastam. Kadangi nuolankus žmogus stengiasi gyventi pagal kitų žmonių idealus ir lūkesčius, jis dažnai elgiasi taip, kad kiti jį laiko neįprastai neegoistišku, atidžiu ir maloniu. Santykiuose su kitais toks žmogus stengiasi su niekuo nesipykti ir atsisako savo norų dėl kitų žmonių norų. Jis yra linkęs prisiimti kaltę ir nusileisti kitiems, stengiasi nepasakyti tvirtesnio žodžio, nekritikuoti ir nereikalauti nieko iš kitų. Taigi jis darys viską taip, kaip to reikalauja situacija ar kitas žmogus tam, kad gautų šilumos ir meilės.

Kita vertus, jis turi panašų santykį ir su savimi. Pagrindinis požiūris į save elementas yra tai, kad jis jaučiasi esąs bejėgis ir silpnas, ką lengvai pripažįsta sau ir kitiems, dažnai su užuominomis į galimą globą. Dėl tokio požiūrio į save jis laiko kiekvieną kitą žmogų geresniu ir pranašesniu už jį patį. Net tokiose situacijose, kuriose jis yra itin kompetentingas, palyginus su kitais, toks žmogus vis vien laikys save silpnesniu. Kadangi nuolankaus žmogaus saugumo jausmas visiškai priklauso nuo kitų žmonių požiūrio į jį, jis tampa priklausomas nuo kitų. Jam reikia pastovaus pritarimo bei meilės ir bet koks atstūmimo – realaus ar įsivaizduojamo – ženklas jam yra katastrofa, skatinanti sutelkti jėgas, kad atgautų žmogaus, kuris jį atstūmė, prielankumą.

Derėtų atsiminti, kad tokį elgesį skatina išstumtas priešiškas. Horney teigia, kad tokie žmonės yra užgniaužę stiprius pagiežos ir keršto jausmus, norą kontroliuoti, išnaudoti ir manipuliuoti kitais žmonėmis, ir neturi visiškai jokio susidomėjimo jais – priešingai, nei rodo savo elgesiu. Slopinami jausmai ir norai, nors kartais netikėtai prasiveržia, turi būti sulaukyti, todėl jie tampa dar nuolankesni.

Judėjimas prieš žmones. Agresyvi asmenybė yra visiškai nuolankiojo tipo priešingybė. Tokie žmonės gyvena pasaulyje, kur, kaip jie jį supranta, visi yra priešai, ir išliks tik stipriausias. Pasaulyje galioja džiunglių įstatymai, pagal kuriuos labiausiai vertinama žmogaus stiprumas ir žiaurumas. Nors jo motyvacija yra tokia pat kaip ir nuolankaus tipo – bazinio nerimo pašalinimas – agresyvus tipas niekada

neišeikš tokios akivaizdžios atstūmimo baimės. Jis elgsis kietai, despotiškai, nepaisydamas kitų žmonių. Jam taip gyvybiškai svarbu įgyti pranašumą ir kontrolę, tad jis visada stengsis viską atlikti geriau už kitus. Pralenkdamas kitus ir įgydamas pripažinimą jis jaučia pasitenkinimą dėl to, kad kiti pripažįsta jo jėgą ir pranašumą. Jis turi nuolat save pranokti, todėl kiekvieną žmogų vertina pagal tai, kiek naudingi gali būti santykiai su juo. Agresyvus tipas nepripažįsta jokio nusileidimo kitiems – jis ginčijasi, kritikuoja, reikalauja ir manipuliuoja – daro viską, kad pasiektų ir išlaikytų pranašumo ir galios jausmą. Kadangi jis stengiasi tapti geriausiu, gali daug dirbti ir iš tiesų sulaukti pasisekimo darbe, nors ir nejaus jokio pasitenkinimo pačiu darbu, nes tai tėra tik priemonė tikslui pasiekti.

Toks žmogus jausmus laiko silpnumo požymiu, todėl stengiasi išvengti bet kokio jausmo, kuris jį padarytų silpnesnį, ir itin nemėgsta silpnų žmonių, kurie jam potencialiai gali sužadinti gailėsčio jausmą. Jausmus jis nuslopina kuo stipriau įskaudindamas silpnesnį už save. Toks žmogus gali atrodyti labai užtikrintas savimi ir pasitikintis savo sugebėjimais, tačiau kaip ir nuolanki asmenybė, jis yra išstūmęs nesaugumą ir nerimą, nuo kurių ginasi tokiu savo elgesiu.

Judėjimas nuo žmonių. Izoliuota (angl. *detached*) asmenybė yra linkusi palaikyti emocinį atstumą su visais kitais žmonėmis. Toks žmogus joku būdu nepageidauja įsivelti į santykius. Jis neturi mylėti, nekęsti ar net bendradarbiauti su kitais žmonėmis. Tam, kad pasiektų visišką atitolimą, jis stengiasi tapti visiškai sau pakankamam, ir tai daro su dideliu išradingumu. Jis stengiasi kuo geriau išvystyti savo paties išteklius, garantuojančius visišką nepriklausomybę – arba turtingumą, arba asketizmą. Toks žmogus turi beveik desperatišką privatumo poreikį, jam reikia kuo daugiau laiko praleisti vienam. Jo nepriklausomybės poreikis daro jį ypač jautrų viskam, kas primena bandymą daryti įtaką, įpareigoti ar priversti jį kažką atlikti. Jis stengiasi vengti tokių ribojančių situacijų ir žmonių, tad nemėgsta tvarkaraščių, ritualų, vedybų, ilgalaikių kontraktų ir net ankštų erdvių.

Izoliuotas žmogus taip pat patiria norą jaustis pranašesniu už kitus, bet ne visai taip, kaip tai patiria agresyvioji asmenybė. Izoliuotas tipas negali aktyviai varžytis su kitais žmonėmis dėl pranašumo, todėl jaučiasi taip, lyg jo pranašumas turėtų būti pripažįstamas automatiškai, be jo paties pastangų. Vienas iš tokio pranašumo apraiškų yra jausmas, kad esi iš tiesų unikalus, vienintelis ir nepakartojamas, galbūt dar ir nesuprastas, iš visų išsiskiriantis žmogus.

Kadangi izoliuotas asmuo nenori įsitraukti į jokių santykius su kitais žmonėmis, jis neigia bet kokį jausmą kitiems, ypač meilę ir neapykantą. Suartėjimas jam reiškia konfliktą, todėl jo turi būti vengiama. Apribodamas savo būtinius emocinius poreikius izoliuotasis tipas ypač pabrėžia proto ir logikos svarbą arba gali nukreipti savo jausmus į kūrybą.

Horney teigia, kad neurotikas turi vieną dominuojančią tendenciją, bet tam tikru laipsniu būdingos ir kitos dvi. Pavyzdžiui, ypač dominuojantis ir agresyvus žmogus turi tam tikrą nuolankumo ir izoliacijos poreikių, tačiau elgesį ir nuostatas apie kitus žmones ir save, suprantama, nulemia dominuojanti tendencija. Tai būdas galvoti ir veikti taip, kad bazinis nerimas būtų malšinamas geriausiai, ir bet koks nukrypimas nuo jo žmogui yra grėsmingas. Dėl šios priežasties kitos dvi tendencijos yra aktyviai slopinamos, o tai tik blogina padėtį, nes išstumtos tendencijos jėga gali būti labai didelė, ir neurotiškas žmogus būtinai patiria konfliktą, kuris kyla dėl šių trijų tendencijų nesuderinamumo. Tokį konfliktą patiria ir neneurotiški žmonės, tik kiek silpniau, nes normalūs žmonės gali išreikšti visas tris tendencijas – kartais jie gali būti agresyvūs, kartais nuolaidūs ir kartais atsitraukę – t. y., tokie, kaip reikalauja situacija. Šios trys tendencijos minėtoju atveju papildo viena kitą, ir normalus žmogus yra lankstesnis nei neurotikas, kuris yra rigidiškas ir reaguoja į visas situacijas vienodai, ieškodamas jose tik to, kas galėtų patenkinti jo vienintelį poreikį išvengti bazinio nerimo.

Depersonalizacija – tai savimonės, savivokos pakitimas, kai individas pajunta, kad jo psichinis arba fizinis „aš“ pasikeitė, pasidarė nerealus, kad pakito emocijos, išnyko jausmai, mąstymas tapo neaiškus, lyg apgaubtas rūko (psichinė depersonalizacija). Asmeniui atrodo, kad jo kūnas kitoks, lyg svetimas (fizinė depersonalizacija). Sunkiais atvejais žmogaus asmenybė tarsi suskyla, ligonis jaučiasi sudarytas iš dviejų „aš“, o kartais – kad visiškai prarado savąjį „aš“.

Derealizacija – panašus aplinkos suvokimo pasikeitimas. Daiktai atrodo nerealūs, aplinkiniai žmonės – kaip negyvi, tarsi figūros iš kartono. Visa aplinka suvokiama vienoje plokštumoje, praradusi spalvingumą, ryškumą.

GYNYBOS MECHANIZMAI PAGAL ASMENYBĖS SUTRIKIMUS (O. KERNBERG)¹³⁹

Ekscentriškų asmenybės sutrikimų grupė

Projekcija. Tai primityvių gynybų grupė, kai nepakankamai gerai skiriama riba tarp išorinio ir vidinio pasaulio (pvz., kūdikis neskiria, ar skausmo šaltinis yra viduje (diegliai), ar išorėje (spaudžiantys vystyklai)). Nepriimti, agresyvūs, persekiojantys jausmai, mintys ar nuostatos priskiriami kitam žmogui. Švelnios projekcijos formos yra normalus kasdienio gyvenimo reiškinys (aklas teisėjas, nesąžiningas stebėtojas, atpirkimo ožys ir t. t.). Dauguma mūsų esame labai kritiški saviems trūkumams, kuriuos įžvelgiame tik kituose, ir esame linkę perleisti jiems atsakomybę už savo sunkumus ir bėdas. Tačiau projekcija gali būti ir kenksminga, nes neteisingai interpretuojama ir iškraipoma realybė. Projekcija susijusi su nebrandumu ir stipriu asmenybės pažeidžiamumu. Patologijos atveju projekcija virsta kliedesiais, kai nebesugebama vidinių fantazijų atskirti nuo išorės realybės¹⁴⁰. Projekcijos veikimo rezultatas yra tai, kad vidiniai dalykai klaidingai priimami kaip išoriniai. Nerimą keliantis, nepriimtinas dirgiklis ar savybė perkeliama į išorinio pasaulio gyvą ar negyvą objektą, ir individui atrodo kaip to išorinio objekto savybė. Nors šis gynybos mechanizmas labai iškreipia pasaulio suvokimą, jo pagrindu vystosi empatija ir intuicija (kadangi nė vienas negalime prasiskverbti į svetimą psichiką, siekdami suprasti kito žmogaus subjektyvų pasaulį mes remiamės sugebėjimu projektuoti savo asmeninę patirtį). Problemų kyla tik tada, kai į išorę projektuojamos negatyviosios „aš“ dalys. Žmonės linkę kaltinti kitus dėl savo pačių klaidų. Šis gynybos mechanizmas būdingas nebrandiems žmonėms ir pažeidžiamoms asmenybėms. Patologijų atveju projekcijos baigiasi haliucinacijomis ir kliedesiais, susilpnėja gebėjimas atskirti fantazijas nuo realybės.

Fantazija. Asmuo „apsigyvena“ susikurtame, įsivaizduojamame pasaulyje, vienatvėje.

EMOCINGŲ (DRAMATIŠKŲ) ASMENYBĖS SUTRIKIMŲ GRUPĖ

Disociacija. Tai gynybos mechanizmas, nemalonus asmeniui jausmus ar mintis nesąmoningai išlaikantis nesusietus tarpusavyje. Tokių asmenų audringos reakcijos nesukuria jokio priežastinio ryšio su vidine realybe.

Neigimas. Nesąmoningas nemalonių išgyvenimų ar jausmų paneigimas. Asmeniui jie gali tapti visiškai nematomai¹⁴¹. Tai atsisakymas priimti tikrovę ir pripažinti tai, kas akivaizdu¹⁴², sąmoningas minčių,

139 Dembinskas, A. 2003. *Psichiatrija*. Vaistų žinios, Vilnius.

140 Kočiūnas, R. 1999. *Psichologinis konsultavimas*. 1999:126.

141 Ten pat, 432.

142 Jusienė, R., Laurinavičius, A. 2007. *Psichologija*. Mykolo Romerio universitetas, Vilnius, p. 254.

jausmų, norų, poreikių arba realybės atmetimas, elgimasis taip, lyg problemos neegzistuos. Tai primityvus gynybos mechanizmas, būdingesnis vaikams (užsiklojus galvą antklode realybė neegzistuoja). Suaugusieji neigimą dažnai naudoja krizinėse situacijose – sirgdami nepagydoma liga, artėjant mirčiai, praradę artimą žmogų ir t. t.¹⁴³ Kitaip tariant, neigimas – tai būdas atmesti mintis, jausmus, troškimus, poreikius ar tikrovę, kurie sąmonei yra nepriimtini. Klasikinis neigimo pavyzdys – pasakojimas apie strutį, kuris ištikus pavojui slepia galvą smėlyje. Maži vaikai įsivaizduoja, kad išorinis pasaulis nustoja egzistuoti užmerkus akis. Taip pat ir dauguma suaugusių žmonių, sužinoję apie netikėtą artimo žmogaus mirtį, neigia, kad taip gali būti. Alkoholikai neretai teigia, kad jiems nekyla jokių problemų dėl alkoholio vartojimo, žmona gali neigti, kad ją mušantis vyras yra pavojingas, moteris, atsisakanti kasmet profilaktiškai lankytis pas ginekologą ignoruoja onkologinių ligų riziką, lyg taip stebuklingu būdu jų išvengtų.

Skėlimas. Tai priešingų jausmų atskyrimas, nes nesugebama į vientisą vaizdą integruoti savo ar kitų žmonių pozityvių ir negatyvių savybių vienu metu. Skėlimą naudojanti asmenybė kitus žmones, jų savybes ar reiškinius nesąmoningai skirsto tik į visiškai gerus ir visiškai blogus ir nesugeba palaikyti ambivalentiško ryšio. Jis taip pat kategoriškai žvelgia ir į save – mato tik gerus arba blogus savo bruožus. Šis gynybos mechanizmas dažniausiai būdingas ribinei asmenybei, sumažina jos nerimą ir palaiko savigarbą.

Išveika. Tai procesas, kai tam tikrą nemalonų, netoleruojamą jausmą ar mintį asmuo išstumia iš savęs, išreiškia agresyviu veiksmu.

NERIMASTINGŲ ASMENYBĖS SUTRIKIMŲ GRUPĖ

Izoliacija. Tai toks gynybos mechanizmas, kai žeidžiantis potyris ne išstumiamas iš sąmonės, bet izoliuojamas nuo patyriminės emocinės dalies. Asmuo gali prisiminti tam tikrą skaudų įvykį, bet jausmai lieka visiškai izoliuoti ir gali prasiveržti vėliau visai su tuo įvykiu nesusijusioje situacijoje. Izoliacijos atmaina gali būti polinkis į racionalizaciją, intelektualizavimą, kai viską aiškinant žodžiais stengiamasi išvengti kontakto su jausmais. Šis gynybos mechanizmas yra būdingas obsesiniam sutrikimui¹⁴⁴. Nemalonus įvykio ar minties atskyrimas nuo juos turinčios lydėti emocijos, t. y. bet koks, net skausmingas, išgyvenimas tokio žmogaus sąmonėje nėra susiejamas su jokių jausmu.

Pasyvi agresija. Žmogaus pasipriešinimas išreiškiamas tam tikru pasyviu elgesiu, pvz., nurodymų nevykdymu, boikotu ir t. t.

Hipochondrinė gynyba. Hipochondriniais jūtimais pasireiškia paramos siekis tam, kad ją galima būtų atmesti. Tokia gynyba padeda susidoroti su vidiniu nerimu. Hipochondrija (gr. *hypochondriakós* – kenčiantis nuo apatinės pilvo dalies, žarnyno ligų) – pernelyg didelis susirūpinimas sveikata, ligų ieškojimas. Tokio žmogaus niekada neapleidžia baimė, jog jis sunkiai serga arba netrukus susirgs. Jeigu hipochondrija jau įsigalėjo, tapo asmenybės savastimi, žmogaus įsitikinimo nepakeis argumentai apie ligos nepagrįstumą. Baimė jį yra taip užvaldžiusi, kad valios pastangų pakeisti mąstymą nepakanka. Tokia baimė vadinama nozofobija.

ID, EGO IR SUPEREGO GYNYBOS MECHANIZMAI

Fiksacija. Tai sustojęs brendimas nebrandžiamose psichoseksualinės raidos lygyje, pvz., perdėta

143 Kočiūnas, R. 1999. *Psichologinis konsultavimas*. 1999:126.

144 Dembinskas, A. 2003. *Psichiatrija. Vaistų žinios, Vilnius*, p. 77.

priklausomybė nuo tėvų, nesikeičianti ilgą laiką, paauglių enurezė (šlapimo nelaikymas, ypač naktį) ir kt.¹⁴⁵

Išstūmimas. Tai vėliausias ir efektyviausias psichologinės gynybos mechanizmas – nevalingas procesas, kurio metu į sąmonę išstumiamos nepriimtinos mintys, geiduliai ir jausmai. Sigmundas Freudas yra smulkiai aprašęs gynybinį motyvuoto užmiršimo mechanizmą. Jis atlieka svarbų vaidmenį formuojant simptomus. Kai malšinant įtampą šio mechanizmo nepakanka, įsijungia kiti gynybos mechanizmai, leidžiantys išstumtą turinį įsąmoninti iškraipytu pavidalu. Geriausiai žinomos dvi gynybinių mechanizmų kombinacijos – išstūmimas ir perstūmimas. Ši kombinacija skatina fobiškas reakcijas. Pavyzdžiui, nuolat motiną kankinanti baimė, kad jos mažą dukrelę susirgs sunkia liga, virsta perdėtu kūdikio saugojimu nuo bet kokio priešiško. Pastarasis veiksmas yra paremtas išstūmimo ir perstūmimo mechanizmais. Ištikus nesėkmei geriau ne ieškoti paguodos, o užjausti save. Išstūmimu psichoanalizėje aiškinamas simptomų formavimasis. Kai išstūmimas siekiant sumažinti nerimą būna nesėkmingas, jis pasireiškia kartu su kitu gynybos mechanizmu, išstumtus dalykus sąmonėje išlaikančiu užmaskuotu pavidalu. Galimos dvi tokios kombinacijos:

1. Išstūmimas + perkėlimas (fokalizacija). Ši kombinacija skatina fobinių reakcijų atsiradimą (įkyri motinos baimė, kad mažas vaikas gali susirgti sunkia liga, yra savigny prieš išstumtą priešiškomą dukros atžvilgiu ir jos atmetimą).
2. Išstūmimas + konversija (somatinė simbolizacija). Ši kombinacija sudaro isterinių kombinacijų pagrindą¹⁴⁶.

Projekcija. Šis gynybos mechanizmas aprašytas ankstesniame skyriuje.

NEUROZINĖS GYNYBOS MECHANIZMAI

Išstūmimas. Jo esmė yra trikdančių, draustinių, nepriimtinių siekių, norų, fantazijų, minčių sulaukymas neleidžiant jiems tapti sąmoningiems (motyvuotas nevalingas užsimiršimas). Taip gintis gali tik pakankamai gerai išsivystęs ego. Kliniškai ši gynyba būdinga neuroziniam sutrikimams, ypač isterinei neurozei¹⁴⁷.

Izoliacija. Šis gynybos mechanizmas aprašytas ankstesniame skyriuje.

Anuliavimas (panaikinimas). Jo esmė yra ego bandymas panaikinti tai, kas jau įvykę. Anuliavimas sietinas su stebukliniu mąstymu. Suaugusio žmogaus gyvenime sutinkama įvairių prietarų, ritualų, neįmančių magijų¹⁴⁸.

Perstūmimas / perkėlimas. Tai mechanizmas, kai emocijos nuo vieno objekto nukreipiamos į priimtinesnį pakaitalą. Pavyzdžiui, agresyvūs jausmai, kuriuos sukėlė darbdavys, nukreipiami į šeimos narius ar kitus objektus. Perkėlimas pasireiškia fobinių reakcijų metu, kai įtampa, kurią kelia sąmonėje glūdintis konfliktas, nukreipiamas į išorinį objektą¹⁴⁹.

Atoveiksmio reakcija (atvirkštinis reagavimas). Sąmonei nepriimtini ir draustini impulsai,

145 Ten pat, p. 125.

146 Kočiūnas, R. 1999. *Psichologinis konsultavimas*. 1999:126.

147 Dembinskas, A. 2003. *Psichiatrija*. Vaistų žinios, Vilnius, p. 77.

148 Ten pat, p. 76.

149 Kočiūnas, R. 1999. *Psichologinis konsultavimas*. 1999:126.

besiskverbiantys į sąmonę, paverčiami jų priešingybe. Šį mechanizmą sudaro du etapai: iš pradžių išstumiamas nepriimtinas troškimas, o tada sustiprinama jo antitezė. Taip atsiranda ryškūs, bekompromisiai, kartais beveik karikatūriški charakterio bruožai ar nuostatos, kurių tikslas yra įrodyti sau ir kitiems, kad asmens siekiai yra visiškai priešingi negu tikrieji, pirmą kartą motyvai, pvz., agresyvumas slepiamas po perdėto draugiškumo ir lipšnumo priedanga. Vaikišką siekį viską teršti ir teplioti galima paslėpti po pabrėžtinu pedantiškumu ir švaros bei tvarkos pomėgiu. Vyro donžuaniškas elgesys ir polinkis užkariauti vis naują moterį gali būti tik homoseksualių polinkių priedanga. Šis gynybos mechanizmas būdingas obsesiniams sutrikimams ir charakterio patologijoms¹⁵⁰.

Šis gynybos mechanizmas aprašytas ankstesniame skyriuje.

Kompensacija. Tai pasąmoningas mėginimas įveikti realius ar išgalvotus trūkumus. Kompensacinis elgesys yra universalus, nes beveik visi žmonės siekia užimti tam tikrą socialinę padėtį, įgyti statusą. Kompensacija gali būti socialiai priimtina (pvz., aklasis, tampantis įžymiu muzikantu) ir nepriimtina (pvz., žemas žmogus ūgio stoką kompensuoja siekimu dominuoti ir agresyvumu, neįgalus asmuo tampa grubus ir konfliktiškas). Skiriama tiesioginė (sėkmės siekiama ten, kur yra nepasisekę) ir netiesioginė (siekiama save įtvirtinti kitoje sferoje) kompensacija¹⁵¹.

BRANDŪS GYNYBOS MECHANIZMAI

Sublimacija. Tai gana sudėtingas, brandus psichologinis gynybos mechanizmas, kai įtampą, nerimą keliančius jausmus arba mintis sugebame nukreipti į priimtina, vertingą veiklą. Pvz., susikaupusią įtampą išliejame siekdami rezultatų sporto salėje arba tapydami paveikslus¹⁵².

Altruizmas. Altruizmas (lot. *alter* – kitas + -izmas) – tai rūpinimasis kitų interesais ir gerove arba bendrąja gerove. Altruistiškas elgesys tapatinamas su nesavanaudišku elgesiu ir laikomas egoizmo priešingybe. Kita vertus, altruizmas gali tapti paslėpta egoizmo forma, taip pat psichologine gynyba nuo savo egoistiškų norų. Kiekvienam žmogui būdingas ir tam tikras gebėjimas aukotis iš tikrųjų – dėl savo vaikų, artimųjų, tėvynės, tikybos ar pažiūrų.

Humoras. Tai gebėjimas išprovokuoti juoką, komišką aplinkos atsaką, pralinksinti, nuobodžią ar keblią situaciją paversti pramoga, pastebėti juokingus ar keistus tikrovės reiškinius, pakantus, draugiškas gyvenimo keistenybių, linksmybių situacijų, žmonių ydų ar savikritiškas pašiepimas, susijęs su optimistiniu ar kontempliaciniu požiūriu į tikrovę. Juodasis humoras – humoro forma, kuomet pašiepiama ir itin atvirai aptariama tai, kas visuomenėje laikoma tabu, tragedija, nelaime, liga. Estetikoje humoras laikomas viena komiško rūšių (greta satyros). Tyrimais nustatytas tiesioginis ryšys tarp intelekto ir humoro jausmo. Aukštesnio intelekto asmenys turi ir vertina subtilesnį humoro jausmą, ypač juodąjį humorą.

Slopinimas. Tai sąmoningas vengimas galvoti apie nerimą arba stresą keliančias situacijas. Pvz., prieš svarbų egzaminą studentas gali slopinti mintis, užsiimti malonia veikla tam, kad pagerintų psichologinę savijautą¹⁵³.

Intelektualizacija. Pradedama mąstyti labai abstrakčiai, aukšto lygio sąvokomis, apibendrinamai tam, kad sumažėtų arba būtų valdomi trikdantys jausmai, įtampa, nemaloni situacija. Pvz., gydytoja, turinti pacientui pranešti blogą žinią, „apsiginkluoja“ visu įmanomu medicininiu žargonu¹⁵⁴. Tai perdėtas

150 Dembinskas, A. 2003. Psichiatrija. *Vaistų žinios*, Vilnius, p. 77.

151 Ten pat, p. 126.

152 Jusienė, R., Laurinavičius, A. 2007. Psichologija. *Mykolo Romerio universitetas*, Vilnius, p. 256.

153 Ten pat, p. 256.

154 Ten pat, p. 256.

intelektualių žodžių ir sąvokų vartojimas siekiant išvengti emocinių potyrių ir jausmų. Intelektualizacija artimai susijusi su racionalizacija. Tai būdas kontroliuoti afektus ir jausmus jų išgyvenimą pakeičiant mąstymu apie juos, pvz., kalbėti apie meilę užuot patyrus tikrą meilę¹⁵⁵.

PRIMITYVŪS GYNYBOS MECHANIZMAI

Neigimas. Šis gynybos mechanizmas aprašytas ankstesniame skyriuje.

Skėlimas. Šis gynybos mechanizmas aprašytas ankstesniame skyriuje.

Projekcija. Šis gynybos mechanizmas aprašytas ankstesniame skyriuje.

Introjekcija. Priešingai nei projekcija, lemia tai, kad išoriniai dalykai priimami kaip vidiniai. Jei projekcijos mechanizmo pirmavaizdis yra „išspjovimas“, tai „suvalgytas“ yra introjekcijos fiziologinis atitikmuo ir reiškia vaiko norą nuolat „savyje turėti“ motiną. Tai mylimo ar nekenčiamo asmens ar objekto simbolinis įjungimas į save, dėl to perimamos ne tik geidžiamos ir laikomos geromis, bet ir gąsdinančios bei laikomos blogomis objekto savybės. Per identifikaciją vaikas perima jam reikšmingų žmonių bruožus (**pozityvi introjekcijos forma**). **Negatyvi introjekcijos forma** – tapatinimasis su agresoriumi (stengiamasi suvaldyti savo baimę, perimant kankintojo savybes: „Aš ne auka, aš pats puolu ir esu galingas“). Introjekcija labai svarbi ankstyvojoje asmenybės raidoje, nes ja remiantis priimamos tėvų vertybės ir idealai. Ji taip pat veikia gedint praradus artimą žmogų. Introjekcija mėginama ištrinti skirtumą tarp meilės objekto ir paties asmens. Kartais vietoje pykčio ar agresijos kitiems žmonėms šie nepageidaujami impulsai paverčiami savikritika, savęs nuvertinimu, t. y. nukreipiami į savyje „apgyvendintą“ objektą ar asmenį. Taip dažnai atsitinka sergant depresija¹⁵⁶.

Kai projekcija ir introjekcija susilieja, pasireiškia **projekcinė identifikacija**. Projekcinės identifikacijos metu pacientas ne tik iškreiptai suvokia terapeutą, bet ir daro jam spaudimą, kad šis taip pat save suvoktų pagal paciento fantazijas. Žmogus jaučiasi geriau, kai kitas asmuo patvirtina jo iškreiptus vaizdinius.

Primityvi idealizacija. Tai perdėtas kitų asmenybių teigiamų savybių pabrėžimas. Norėdami apsiginti nuo išorinių ir vidinių objektų sukeltos baimės bei gėdos, esame linkę manyti, kad mus gali apginti šalia esanti visagalė jėga. Mes visi linkę idealizuoti ir mėgstamiems žmonėms, nuo kurių priklausome, priskirti ypatingų savybių. Idealizavimas yra normalios meilės komponentas. Kuo labiau priklausomas žmogus, tuo labiau jis yra linkęs idealizuoti.

Nuvertinimas. Tai neišvengiama atvirkštinė idealizavimo pusė. Kuo stipriau idealizuojama, tuo skaudžiau paskui nusiviliama. Pacientas, manęs, kad jo gydytojas yra visagalis, pasipiktinęs nutraukia santykius, kai pamato, kad taip nėra.

Visagalybė. Naudojant šį gynybos mechanizmą jausmai ar veiksmai išreiškiami taip, lyg žmogus turėtų ypatingų galių ar sugebėjimų, kurie yra daug viršesni ar stipresni nei kitų. Subjektyviai – tai kompetencijos, sėkmės, gyvenimo efektyvumo, įtakos, kontrolės jausmas. Kūdikis įsivaizduoja, kad riksmu valdo pasaulį aplink save.

Izoliacija. Įtampa, kylanti dėl sąveikos su išoriniu pasauliu, pakeičiama vidine stimuliacija. Tai nutolimas nuo išorinio pasaulio pasineriant į fantazijas ar psichoaktyvių medžiagų vartojimą. Fantazijos pakeičia

155 Kočiūnas, R. 1999. Psichologinis konsultavimas. 1999, p. 126.

156 Ten pat, p. 125.

realius veiksmus ir problemų sprendimus. Izoliacija, skirtingai negu kiti primityvūs gynybos mechanizmai, neiškreipia išorinio pasaulio vaizdo. Pastebėta, kad šią gynybą linę naudoti labai jautrūs, turintys turtingą vaizduotę vaikai. Primityvi izoliacija būdinga šizoidinei asmenybei. Su tokio žmogumi sunku užmegzti kontaktą dėl aiškaus jo abejingumo aplinkai. Tačiau viduje gali slėptis kūrybinga, nelinkusi į stereotipus, perdėtai jautri asmenybė. Tai gali būti mokslininkas teoretikas, filosofas, rašytojas, religinis mistikas, bet dažniausiai – dėl bendravimo problemų visuomenėje neprisitaikęs žmogus.

Racionalizacija. Ji pasireiškia, kai nerimą arba įtampą stresinėje situacijoje mažiname savotiškai apgaudinėdami save: tikrieji minčių, jausmų, veiksmų motyvai nutylimi, o vietoj jų pateikiami sau patogūs, nors ir nesutampantys su tikraisiais. Racionalizaciją iliustruoja lapės elgesys Ezopo pasakėčioje „Lapė ir vynuogės“. Niekaip nepasiekusi taip trokštamų vynuogių lapė nusprendė, kad jos dar žalios¹⁵⁷. Racionalizacija yra vienas dažniausių gynybos mechanizmų, nes mūsų elgesys visada būna nulemtas daugybės veiksnių, ir kai mes jį aiškiname sau priimtinais, patogiais motyvais, racionalizuojame. Šio sąsąmoningo mechanizmo nereikia painioti su melu, apgaule ar apsimitinėjimu, kurie yra sąsąmoningi, nes individas suvokia, kad jo elgesio priežastys yra „netikros“. Racionalizacija padeda išsaugoti savigarbą, išvengti atsakomybės ir kaltės. Bet kokioje racionalizacijoje yra bent kruopelytė tiesos, tačiau daugiau saviapgaulės, todėl ji yra pavojinga¹⁵⁸.

Regresija. Tai dalinis grįžimas į ankstesnį raidos etapą, tapimas labiau priklausomu nuo kitų, ne tokio savarankišku. Dažnai regresuojame po didelės įtampos, labai nuvargę arba apsirgę: reikalaujame, kad mus kas nors prižiūrėtų, pavalgydintų, pasirūpintų kaip mažais vaikais¹⁵⁹. Tai sąsąmoningas grįžimas į ankstesnį emocinio prisitaikymo lygmenį, kuriame troškimas gali būti patenkintas. Toks sugrįžimas gali būti dalinis, visiškas arba simbolinis. Regresijos bruožai būdingi daugumai emocinių problemų. Paprastai normalia laikoma regresija pasireiškia žaidžiant, reaguojant į nemalonų įvykį (pvz., gimus antrajam vaikui, pirmasis, jeigu jis mažas, vėl pradeda nesinaudoti tualetu, prašyti čiuptuko ir t. t.), didesnės atsakomybės situacijose, sergančiajam reikalaujant dėmesio ir globos. Patologiniai regresijos aspektai pasireiškia sergant psichikos ligoms, ypač šizofrenija¹⁶⁰.

157 Jusienė, R., Laurinavičius, A. 2007. *Psichologija*. Mykolo Riomerio universitetas, Vilnius, p. 255.

158 Kočiūnas, R. 1999. *Psichologinis konsultavimas*. 1999, p. 126.

159 Jusienė, R., Laurinavičius, A. 2007. *Psichologija*. Mykolo Riomerio universitetas, Vilnius, p. 255.

160 Kočiūnas, R. 1999. *Psichologinis konsultavimas*. 1999, p. 125.

2 PRIEDAS. KOMPLEKSINIS POTRAUMINIO STRESO SUTRIKIMAS (KPSS)¹⁶¹

KPSS aprėpia septynių asmens, patyrusio užsitęsusią, daugkartinę seksualinės prievartos traumą, būsenų spektrą:

1. Ilgai trukusi priklausomybė nuo kontrolės
2. Emocijų reguliavimo pokyčiai
3. Sąmonės pokyčiai
4. Savęs suvokimo pokyčiai
5. Smurtautojo suvokimo pokyčiai
6. Santykių su kitais žmonėmis pokyčiai
7. Prasmės sistemų pokyčiai

Ilgai trukusi priklausomybė nuo kontrolės –

- nuo kelių mėnesių iki metų.

Emocijų reguliavimo pokyčiai:

- nuolatinė disforija (pikta, prislėgta nuotaika, įsitempimas, priekabumas, dirglumas);
- pasikartojantys mėginimai nusižudyti;
- savęs žalojimas;
- pratrūkstantis ar ypač nuslopintas pyktis (gali kaitaliotis);
- kompulsyvus ar ypač nuslopintas seksualumas (gali kaitaliotis).

Sąmonės pokyčiai:

- trauminių įvykių amnezija (atminties netekimas) arba hiperamnezija (atsiminimų padaugėjimas);
- laikini disociaciniai epizodai (tarsi tai vyktų ne su manimi);
- depersonalizacija ar derealizacija;
- patirties pergyvenimas iš naujo arba PTSS invazijos simptomų pavidalu, arba nuolatiniais apmąstymais.

Savęs suvokimo pokyčiai:

- bejėgiškumo jausmas arba iniciatyvos nebuvimas;
- gėda, savęs kaltinimas;
- susitepimo ir paženklinimo stigmos pojūtis;
- visiško išskirtinumo iš kitų jausmas (pvz., ypatingumas, vienišumas, įsitikinimas, kad niekas kitas nesupranta, arba nežmogiško identiteto priėmimas).

Smurtautojo suvokimo pokyčiai:

- neįstengiama nutraukti santykių (dažnai svarstoma, kaip atkeršyti);
- nerealistiškas absoliučios galios priskyrimas smurtautojui;
- idealizavimas ar paradoksalus dėkingumas;
- ypatingo ar antgamtiško santykio jausmas;
- smurtautojo tikėjimo sistemos arba mąstymo priėmimas.

Santykių su kitais žmonėmis pokyčiai:

- izoliacija ir atsitraukimas;
- artimų santykių iširimasis;

161 Herman, L. J. 2006. Trauma ir išgijimas: prievartos pasekmės – nuo buitinio smurto iki politinio teroro. Vaga, Vilnius, p.167-168.

- vis kito gelbėtojo nuolatinė paieška (gali kaitaliotis su izoliacija, nutolimu nuo žmonių);
- nepasitikėjimas;
- daug kartų žlugusios pastangos save apsaugoti.

Prasmės sistemų pokyčiai:

- asmenį palaikančio tikėjimo praradimas;
- beviltiškumo ir nevertumo jausmas.

3 PRIEDAS. TEISINIAI INSTRUMENTAI

Pagal LR Baudžiamąjį kodeksą už nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui taikomos baudmės:

149 straipsnis. Išžaginimas

1. Tas, kas lytiškai santykiavo su žmogumi prieš šio valią panaudodamas fizinį smurtą ar grasindamas tuoj pat jį panaudoti, ar kitaip atimdamas galimybę priešintis, ar pasinaudodamas bejėgiška nukentėjusio asmens būkle, baudžiamas laisvės atėmimu iki septynerių metų.

2. Tas, kas su bendrininkų grupe išžagino žmogų, baudžiamas laisvės atėmimu iki dešimties metų.

3. Tas, kas išžagino nepilnametį asmenį, baudžiamas laisvės atėmimu nuo trejų iki dešimties metų.

4. Tas, kas išžagino mažametį asmenį, baudžiamas laisvės atėmimu nuo penkerių iki penkiolikos metų.

5. Už šio straipsnio 1 dalyje numatytą veiką asmuo atsako tik tuo atveju, kai yra nukentėjusio asmens skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas, prokuroro reikalavimas arba kai ikiteisminis tyrimas pradėtas nustačius smurto artimoje aplinkoje požymius.

6. Už šio straipsnio 3 ir 4 dalyse numatytas veikas atsako ir juridinis asmuo.

Straipsnio pakeitimai:

Nr. X-711, 2006-06-22, Žin., 2006, Nr. 77-2961 (2006-07-14)

Nr. XII-501, 2013-07-02, Žin., 2013, Nr. 75-3772 (2013-07-13)

150 straipsnis. Seksualinis prievartavimas

1. Tas, kas tenkino lytinę aistrą su žmogumi prieš šio valią analiniu, oraliniu ar kitokio fizinio sąlyčio būdu panaudodamas fizinį smurtą ar grasindamas tuoj pat jį panaudoti, ar kitaip atimdamas galimybę priešintis, ar pasinaudodamas bejėgiška nukentėjusio asmens būkle, baudžiamas areštu arba laisvės atėmimu iki septynerių metų.

2. Tas, kas su bendrininkų grupe atliko šio straipsnio 1 dalyje numatytus veiksmus, baudžiamas laisvės atėmimu iki aštuonerių metų.

3. Tas, kas šio straipsnio 1 dalyje numatytus veiksmus atliko nepilnamečiui asmeniui, baudžiamas laisvės atėmimu nuo dvejų iki dešimties metų.

4. Tas, kas šio straipsnio 1 dalyje numatytus veiksmus atliko mažamečiui asmeniui, baudžiamas laisvės atėmimu nuo trejų iki trylikos metų.

5. Už šio straipsnio 1 dalyje numatytą veiką asmuo atsako tik tuo atveju, kai yra nukentėjusio asmens skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas, prokuroro reikalavimas arba kai ikiteisminis tyrimas pradėtas nustačius smurto artimoje aplinkoje požymius.

6. Už šio straipsnio 3 ir 4 dalyse numatytas veikas atsako ir juridinis asmuo.

Straipsnio pakeitimai:

Nr. IX-2314, 2004-07-05, Žin., 2004, Nr. 108-4030 (2004-07-13)

Nr. X-711, 2006-06-22, Žin., 2006, Nr. 77-2961 (2006-07-14)

Nr. XII-501, 2013-07-02, Žin., 2013, Nr. 75-3772 (2013-07-13)

151 straipsnis. Privertimas lytiškai santykiauti

1. Tas, kas grasindamas panaudoti smurtą, panaudodamas kitokią psichinę prievartą arba pasinaudodamas asmens priklausomumu privertė jį lytiškai santykiauti ar kitaip tenkinti lytinę aistrą su kaltininku ar kitu asmeniu, baudžiamas areštu arba laisvės atėmimu iki trejų metų.

2. Tas, kas šio straipsnio 1 dalyje numatytus veiksmus atliko nepilnamečiam asmeniui, baudžiamas laisvės atėmimu iki aštuonerių metų.

3. Už šio straipsnio 1 dalyje numatytą veiką asmuo atsako tik tuo atveju, kai yra nukentėjusio asmens skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas, prokuroro reikalavimas arba kai ikiteisminis tyrimas pradėtas nustačius smurto artimoje aplinkoje požymius.

4. Už šio straipsnio 2 dalyje numatytą veiką atsako ir juridinis asmuo.

Straipsnio pakeitimai:

Nr. X-711, 2006-06-22, Žin., 2006, Nr. 77-2961 (2006-07-14)

Nr. XII-501, 2013-07-02, Žin., 2013, Nr. 75-3772 (2013-07-13)

Nr. XII-776, 2014-03-13, paskelbta TAR 2014-03-24, i. k. 2014-03404

151¹ straipsnis. Lytinės aistros tenkinimas pažeidžiant nepilnamečio asmens seksualinio apsisprendimo laisvę ir (ar) neliečiamumą

1. Pilnametis asmuo, lytiškai santykiavęs ar kitaip tenkinęs lytinę aistrą su jaunesniu negu šešiolikos metų asmeniu, jeigu nebuvo išžaginimo, seksualinio prievartavimo ar privertimo lytiškai santykiauti požymių, baudžiamas bauda arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki penkerių metų.

2. Tas, kas lytiškai santykiavo ar kitaip tenkino lytinę aistrą su nepilnamečiu asmeniu pasiūlęs, pažadėjęs suteikti ar suteikęs jam ar kitam asmeniui už tai pinigų ar kitokios formos atlygį, jeigu nebuvo išžaginimo, seksualinio prievartavimo ar privertimo lytiškai santykiauti požymių, baudžiamas viešaisiais darbais arba bauda, arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki penkerių metų.

3. Tėvas, motina, globėjas, rūpintojas ar kitas teisėtas vaiko atstovas arba įstatymuose nustatytų įgaliojimų nepilnamečio asmens atžvilgiu turintis asmuo, arba pasitikėjimu, autoritetu arba įtaka nepilnamečiui piktnaudžiavęs asmuo, lytiškai santykiavęs ar kitaip tenkinęs lytinę aistrą su tuo nepilnamečiu asmeniu, jeigu nebuvo išžaginimo, seksualinio prievartavimo ar privertimo lytiškai santykiauti požymių, baudžiamas bauda arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki šešerių metų.

Straipsnio dalies pakeitimai:

Nr. XIII-3350, 2020-11-05, paskelbta TAR 2020-11-18, i. k. 2020-24234

4. Tas, kas padarė šio straipsnio 3 dalyje numatytus veiksmus su jaunesniu negu šešiolikos metų asmeniu, baudžiamas laisvės atėmimu iki aštuonerių metų.

Papildyta straipsnio dalimi Nr. XIII-3350, 2020-11-05, paskelbta TAR 2020-11-18, i. k. 2020-24234

5. Už šiame straipsnyje numatytas veikas atsako ir juridinis asmuo.

Straipsnio dalies numeracijos pakeitimas:

Nr. XIII-3350, 2020-11-05, paskelbta TAR 2020-11-18, i. k. 2020-24234

6. Šio straipsnio 1 dalyje nurodyti veiksmai nelaikomi nusikaltimu, jeigu tarp veiksmų dalyvių nėra didelio amžiaus, dvasinės ir fizinės brandos skirtumo.

Straipsnio dalies numeracijos pakeitimas:

Nr. XIII-3350, 2020-11-05, paskelbta TAR 2020-11-18, i. k. 2020-24234

Kodeksas papildytas straipsniu Nr. X-711, 2006-06-22, Žin., 2006, Nr. 77-2961 (2006-07-14)

Straipsnio pakeitimai:

Nr. XI-989, 2010-07-02, Žin., 2010, Nr. 86-4540 (2010-07-20)

Nr. XII-776, 2014-03-13, paskelbta TAR 2014-03-24, i. k. 2014-03404

152 straipsnis. Seksualinis priekabiavimas

1. Tas, kas siekdamas seksualinio bendravimo ar pasitenkinimo vulgariais ar panašiais veiksmais, pasiūlymais ar užuominomis priekabiavo prie pagal tarnybą ar kitaip priklausomo asmens, padarė baudžiamąjį nusižengimą ir baudžiamas bauda arba laisvės apribojimu, arba areštu.

2. Už šio straipsnio 1 dalyje numatytą veiką asmuo atsako tik tuo atveju, kai yra nukentėjusio asmens skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas, ar prokuroro reikalavimas.

152¹ straipsnis. Jaunesnio negu šešiolikos metų asmens viliojimas

1. Pilnametis asmuo, pasiūlęs jaunesniam negu šešiolikos metų asmeniui susitikti siekdamas lytiškai santykiauti ar kitaip tenkinti lytinę aistrą arba jį išnaudoti pornografinėi produkcijai gaminti, jeigu po šio pasiūlymo ėmėsi konkrečių veiksmų, kad susitikimas įvyktų, baudžiamas bauda arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki vienerių metų.

2. Už šiame straipsnyje numatytas veikas atsako ir juridinis asmuo.

Papildyta straipsniu Nr. XII-776, 2014-03-13, paskelbta TAR 2014-03-24, i. k. 2014-03404

153 straipsnis. Jaunesnio negu šešiolikos metų asmens tvirkinimas

1. Tas, kas atliko jaunesnio negu šešiolikos metų asmens tvirkinimo veiksmus, baudžiamas laisvės apribojimu arba areštu, arba laisvės atėmimu iki penkerių metų.

2. Už šiame straipsnyje numatytas veikas atsako ir juridinis asmuo.

Straipsnio pakeitimai:

Nr. XI-989, 2010-07-02, Žin., 2010, Nr. 86-4540 (2010-07-20)

Nr. XII-776, 2014-03-13, paskelbta TAR 2014-03-24, i. k. 2014-03404

162 straipsnis. Vaiko išnaudojimas pornografijai

1. Tas, kas verbavo, vertė arba įtraukė vaiką dalyvauti pornografinio pobūdžio renginiuose, arba išnaudojo vaiką tokiems tikslams, arba išnaudojo vaiką pornografinėi produkcijai gaminti, arba pelnėsi iš tokios vaiko veiklos, baudžiamas laisvės atėmimu iki aštuonerių metų.

2. Tas, kas dalyvavo pornografinio pobūdžio renginyje, į kurį buvo įtrauktas vaikas, baudžiamas bauda arba areštu, arba laisvės atėmimu iki dvejų metų.

3. Už šiame straipsnyje numatytas veikas atsako ir juridinis asmuo.

Pakeitimai:

1. 2004 01 29 įstatymu Nr. IX-1992 (nuo 2004 02 14) (Žin., 2004, Nr. 25-760)
2. 2014 03 13 įstatymu Nr. XII-776 (nuo 2014 03 25) (TAR, 2014, Nr. 2014-03404)

309 straipsnis. Disponavimas pornografinio turinio dalykais

1. Tas, kas turėdamas tikslą platinti pagamino ar įsigijo arba platino pornografinio turinio dalykus, baudžiamas viešaisiais darbais arba bauda, arba laisvės apribojimu, arba laisvės atėmimu iki vienerių metų.

2. Tas, kas pagamino, įgijo, laikė, demonstravo, reklamavo, siūlė arba platino pornografinio turinio dalykus, kuriuose vaizduojamas vaikas arba asmuo pateikiamas kaip vaikas, arba pasinaudodamas informacinėmis ir ryšių technologijomis ar kitomis priemonėmis įgijo ar suteikė prieigą prie pornografinio turinio dalykų, kuriuose vaizduojamas vaikas arba asmuo pateikiamas kaip vaikas, baudžiamas bauda arba laisvės atėmimu iki ketverių metų.

Pakeitimai:

1. 2014 03 13 įstatymu Nr. XII-776 (nuo 2014 03 25) (TAR, 2014, Nr. 2014-03404)
2. 2016 06 16 įstatymu Nr. XII-2433 (nuo 2016 06 28) (TAR, 2016, Nr. 2016-17730)

3. Tas, kas turėdamas tikslą platinti pagamino ar įsigijo arba platino didelį kiekį pornografinio turinio dalykų, kuriuose vaizduojamas mažametis vaikas, baudžiamas laisvės atėmimu iki penkerių metų.

Pakeitimai:

2006 06 22 įstatymu Nr. X-711 (nuo 2006 07 14) (Žin., 2006, Nr. 77-2961)

4. Tas, kas demonstravo ar reklamavo pornografinio turinio dalykus, padarė baudžiamąjį nusižengimą ir baudžiamas viešaisiais darbais arba bauda, arba laisvės apribojimu, arba areštu.

Pakeitimai:

2006 06 22 įstatymu Nr. X-711 (nuo 2006 07 14) (Žin., 2006, Nr. 77-2961)

5. Už šio straipsnio 1, 2 ir 3 dalyse numatytas veikas atsako ir juridinis asmuo.

Pakeitimai:

2006 06 22 įstatymu Nr. X-711 (nuo 2006 07 14) (Žin., 2006, Nr. 77-2961)
2004 01 29 įstatymu Nr. IX-1992 (nuo 2004 02 14) (Žin., 2004, Nr. 25-760)